

डिसेंबर २०१३। किंमत ₹ १०

लोकराज्य

RABHA

विदर्भ

विकास

आघाडी

प्रगती

- नागपूर आणि अमरावती विभागामध्ये भाडेपट्ट्यांत देण्यात आलेल्या नझूल जमिनीबाबतचे धोरण ठरवण्याचा विषय बरीच वर्षे प्रलंबित होता. याबाबतचे धोरण जाहीर करून अशा जमीनधारकांना मोठा दिलासा देण्यात आला. संपूर्ण विदर्भातील ४५ हजार नझूल प्लॉटधारकांना या निर्णयाचा फायदा मिळेल.
- विदर्भातील सिंचन विकासासाठी २०१२-१३ वर्षापासून ५ वर्षासाठी राष्ट्रीय कृषी विकास योजना राबवण्यात येत आहे. विदर्भातील कापूस पिकवणाऱ्या ८ जिल्ह्यांसाठी या योजनेखाली केंद्र सरकारने ३२५० कोटी रुपये मंजूर केले. यातून कृषी आणि मृदसंधारण यासाठी १७९९ कोटी आणि छोट्या सिंचन प्रकल्पांसाठी १४५९ कोटी रुपये खर्च करण्यात येतील.
- माजी मुख्यमंत्री वसंतराव नाईक यांच्या जन्मशताब्दी वर्षानिमित्त यवतमाळ येथे कृषी जैवतंत्रज्ञान महाविद्यालय सुरु करण्याचा निर्णय. नागपूर येथे चालू वर्षाच्या शैक्षणिक वर्षापासून न्याय साहाय्यक विज्ञान संस्था स्थापन करण्यास मान्यता.
- औरंगाबाद आणि मुंबई पाठोपाठ नागपूर येथे महाराष्ट्र नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी स्थापन करण्याचा निर्णय.
- गोसेखुर्द पाटबंधारे प्रकल्पामुळे बाधित होणाऱ्या १५ हजार १५५ कुटुंबांच्या पुनर्वसनासाठी १ हजार १९९ कोटी ६० लाख रुपये इतके आर्थिक पॅकेज देण्याचा निर्णय.
- विदर्भातील अमरावती (मेळघाट), गडचिरोली, गोंदिया, चंद्रपूर ह्या आदिवासी भागातील कुपोषण कमी करण्यासाठी शासनाद्वारे विविध उपाययोजना कार्यान्वित. उदा. इंदिरा गांधी मातृत्व सहयोगिनी योजना अमरावती व भंडारा जिल्ह्यात सुरु.
- संत गजानन महाराज जन्मशताब्दी महोत्सवाच्या आयोजनानिमित्त शेगाव येथे मूलभूत सुविधांसाठी ३६० कोटी रुपयांच्या विकास आराखड्याची अंमलबजावणी
- राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज जन्मशताब्दीनिमित्त मोझरी (जिल्हा-अमरावती) परिसर विकासासाठी १२५ कोटी रुपयांचा विकास आराखडा मंजूर
- संत गाडगेबाबा निर्वाण भूमी वलगाव येथे तीर्थक्षेत्र विकास योजनेतून पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येत आहेत.
- विदर्भातील नवीन वस्त्रोद्योग प्रकल्पांना १० टक्के भांडवली अनुदान देण्याची योजना कार्यान्वित
- नक्षलग्रस्त भागातील जलद विकास कृती कार्यक्रमांतर्गत मालगुजारी तलावांच्या दुरुस्ती आणि नूतनीकरणाला प्राधान्य
- विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळाच्या अंतर्गत २३ उपसा सिंचन योजनांची कामे प्रगतिपथावर. त्याद्वारे २ लाख १३ हजार २६२ हेक्टर सिंचनक्षमतेची निर्मिती शक्य
- सप्टेंबर २०११ मध्ये गडचिरोली येथे गोंडवाना विद्यापीठाची स्थापना
- गडचिरोलीत कृषी महाविद्यालय
- विदर्भातील ९ जिल्ह्यात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्यायभवनाची निर्मिती
- विदर्भाच्या नक्षलग्रस्त भागात रस्तेजोडणीसाठी ३७९ कोटींची ३७ कामे मंजूर. २१ कामे प्रगतिपथावर.
- नक्षली कारवायांना आळा घालण्यासाठी विशेष मोहीम राबवल्यामुळे गेल्या आठ-दहा महिन्यात गडचिरोली जिल्ह्यात मोठी हिंसक घटना घडली नाही. हे गडचिरोली मॉडेल प्रभावी ठरल्याने नक्षलग्रस्त इतर राज्यात या मॉडेलची अंमलबजावणी करण्याचे केंद्र शासनातर्फे सूचित
- नक्षलवाद्यांशी प्रभावीपणे संघर्ष करता येणे शक्य व्हावे म्हणून गडचिरोली जिल्ह्यात पोलीस दलांसाठी विशेष हेलिकॉप्टरची उपलब्धता. गडचिरोलीत स्वतंत्र उपमहानिरीक्षक कार्यालय
- गडचिरोली जिल्ह्यातील धानोरा व कुरखेडा जिल्ह्यातील ३६ जिल्हा परिषद शाळांमध्ये संगणकाद्वारे शिक्षण-प्रशिक्षण देणाऱ्या ई-विद्या प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीत गडचिरोली जिल्हा राज्यात प्रथम
- मिहान प्रकल्पासाठी आवश्यक ९८ टक्के भूसंपादन पूर्ण. ६० कंपन्यांची गुंतवणूक जमिनीच्या माध्यमाद्वारे पूर्ण. मिहान प्रकल्पांतर्गत १०७ एकरावरील ३०० कोटी रुपये गुंतवणुकीच्या रेल्वे टर्मिनल उभारणीची प्रक्रिया अंतिम टप्प्यात.
- फेब्रुवारी २०१३ मध्ये झालेल्या अॅडव्हान्टेज विदर्भ या उपक्रमाद्वारे १४,५३४ कोटी रुपयांचे २७ औद्योगिक प्रकल्पांचे करार
- संपूर्ण गडचिरोली जिल्हा, चंद्रपूर जिल्हा व गोंदिया जिल्ह्यातील काही नक्षलग्रस्त तालुक्यातील उद्योजकांना राज्यात सर्वाधिक प्रोत्साहन अनुदाने.

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,
महाराष्ट्र शासन

लोकराज्य

- मुख्य संपादक प्रमोद त्र्यं. नलावडे
- व्यवस्थापकीय संपादक प्रल्हाद जाधव
- संपादक सुरेश वांदिले
- सहसंपादक किरण केंद्रे
- विशेष साहाय्य मोहन राठोड,
अनिल ठाकरे
- प्रशासन व वितरण अधिकारी दिगंबर पालवे
- वितरण अधिकारी विलास बोडके
- साहाय्य विद्या कदम
- मुखपृष्ठ राभा
- मांडणी, सजावट संदीप पवार
- मुद्रण एच.टी.
मीडिया लि.
दिघे, नवी मुंबई

■ संपादकीय पत्ता ■

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक, दालन
क्र. ३३, तळ मजला, मंत्रालय, मुंबई-३२.

संपादकीय संपर्क : ०२२-२२६२२२१६

email : lokrajya2011@gmail.com

ई-लोकराज्यसाठी

Website : http://dgipr.maharashtra.gov.in

वर्गणीदार व तक्रार निवारणासाठी संपर्क - ०२२-२२०२१५३०

वितरण संपर्क - ०२२-२२६१६१७६

e-mail : lokvitaran@dgipr.maharashtra.gov.in

lokrajyavitaran@gmail.com

अंतरंग

बदलता विदर्भ	संपादकीय	५
समतोल विकासाला प्राधान्य	मुख्यमंत्री	६
विकासाचा केंद्रबिंदू	उपमुख्यमंत्री	९
विकासाला मानवी चेहरा	किशोर गांगुर्डे	१०
अॅडव्हान्टेज विदर्भ	चंद्रशेखर बोबडे	१२
मिहान : अर्थव्यवस्थेचा दीपस्तंभ	चिन्मय काळे	१४
कुपोषणमुक्तीचा लढा	वन्दना कृष्णा	१६
जीवनदायिनी हायपोथर्मिया कीट	मंगेश वरकड	१८
गोसेखुर्द पूर्णत्वाकडे	मनीषा सावळे	२०
ऐतिहासिक पॅकेज	विलास भोंगाडे	२३
बोरीनाईक पुन्हा वसले	राजेश येसनकर	२४
जलसमृद्धीच्या दिशेने	मोहन राठोड	२५
प्रगतीच्या नव्या संधी	डॉ. पल्लवी प्रवीण दराडे	२७
संधी आणि उत्कर्ष	अनिल गडेकर	२९
परिवर्तनाचा पुढचा टप्पा	अश्विन मुद्गल	३१
कृषी समृद्धीचा विदर्भ पॅटर्न	विनोद इंगोले	३४
समृद्ध बीज परंपरा	युवराज पाटील	३६
वाशिम: राज्याचे सोयाबीन हब	संग्राम इंगळे	३८
कृषी संशोधनाचा प्रहरी	पी. डी. खडसे	४०
पशुधन, मत्स्य स्रोत: व्यवस्थापन ते संवर्धन	अनिल ठाकरे	४२
समृद्धीचा मार्ग	हंबीरराव देशमुख	४४
पारस : व-हाडचा मानबिंदू !	अशोक खडसे	४५
वर्धा पॅटर्न	श्याम टरके	४६
पर्यावरणपूरक सौर ऊर्जा	रवी गिते	४७
घर मिळाले...	विवेक खडसे	४८
पर्यटनातून रोजगार	नीलेश तायडे	४९
वत्सगुल्म ते वाशिम	प्रा. गजानन वाघ	५०
निसर्गाच्या कुशीत	राखी चव्हाण	५३
द्रष्टे निर्णय अभिनव योजना	मंत्रिमंडळ निर्णय	५५
शेतकऱ्यांचे बाबासाहेब	डॉ. प्रदीप आगलावे	५६

'कृतिबिंब' प्रकाशित

विविध विभागांच्या प्रगतीचा सर्वांगीण आढावा घेणाऱ्या 'लोकराज्य' मराठी व उर्दूच्या 'कृतिबिंब' आणि महाराष्ट्र अहेडच्या 'रिफ्लेक्शन ऑफ ॲक्टिव्ह गव्हर्नन्स' या नोव्हेंबर विशेषांकांचे प्रकाशन मुख्यमंत्री आणि उपमुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते झाले. यावेळी मुख्य सचिव, जयंतकुमार बांठिया, अपर मुख्य सचिव अजितकुमार जैन, माहिती जनसंपर्क महासंचालक प्रमोद नलावडे व महासंचालनालयाचे अधिकारी उपस्थित होते.

तरुणांचा मार्गदर्शक

मी लोकराज्यचा नियमित वाचक आहे. स्पर्धा परीक्षेची तयारी करताना लोकराज्य अत्यंत उपयुक्त ठरतो. जणू काही तो आमचा मार्गदर्शक आहे. शासनाच्या विविध विभागांचे निर्णय, उपक्रम, अभिनव योजना याबद्दल सविस्तर माहिती असल्याने लोकराज्यचे संदर्भमूल्य खूप आहे. या सर्व माहितीचा स्पर्धापरीक्षेतही उपयोग होत असल्याने लोकराज्य अधिकारी घडवण्याचे काम करीत आहे, असेच म्हणावेसे वाटते. - **केतन लोणारकर**, हिंणघाट, जि.वर्धा

संपादकीय आवर्जून वाचतो

मी महाराष्ट्र शासनाच्या कृषी विभागात काम करत असतानाच स्पर्धा परीक्षेची तयारी करत असतो. यासाठी मला लोकराज्य खूपच उपयुक्त ठरतो. प्रत्येक अंक माझ्या ज्ञानात नवी भर घालत असतो. संपादकीय पृष्ठ मी आवर्जून वाचतो. - **संदीप दाभाडे, बुलढाणा**

'लोकराज्य' मधील लेखांचे पुनर्मुद्रण केल्यास आम्हाला आनंदच होईल...

वार्षिक वर्गणी - वरिष्ठ सहायक संचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, बॅरेक नं. १९, फ्री प्रेस जर्नल मार्ग, मुंबई-४०००२१ या पत्त्यावर मनीऑर्डरने पाठवावी किंवा 'लेखाधिकारी, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई' यांच्या नावे मुंबई येथे वटणाऱ्या शाखेचा डिमांड ड्राफ्ट पाठवावा. लोकराज्य अंकाच्या वर्गणीदारांनी नूतनीकरणासाठी वार्षिक वर्गणी पाठवताना आपला वर्गणी क्रमांक कळवावा. (प्रति अंक मूल्य १० रुपये, वार्षिक वर्गणी रु. १००/-)

* या अंकात व्यक्त केलेल्या मतांशी शासन सहमत असेलच असे नाही.

लोकराज्यची
वर्गणी ऑनलाईन
भरण्यासाठी

<http://dgipr.maharashtra.gov.in>

डिसेंबर महिन्याच्या आगमनाबरोबर थंडीचेही आगमन झाले असल्याने आरोग्यदायी वातावरण निर्माण झाले आहे. थंडी हुडहुडी भरवणारी असली तरी ती सुखद आणि आनंददायी असते. प्रकृतीला ठणठणीत करण्यासाठी उत्तम आहारविहार नेहमीच उपयुक्त ठरत आलाय.

६ डिसेंबर १९५६ ला महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महापरिनिर्वाण झाले. या दिवशी मुंबईतील चैत्यभूमीवर साऱ्या देशातून बाबासाहेबांना आदरांजली वाहण्यासाठी जनसागर लोटतो. बाबासाहेबांच्या स्मृती आपणा सर्वांसाठी स्फूर्तिदायक आहेत. ७ डिसेंबरला येणाऱ्या ध्वजदिनी आपण देशासाठी लढणाऱ्या आणि प्राण गमावलेल्या जवानांच्या कुटुंबीयांप्रती आपली श्रद्धा ध्वजदिन निधी संकलनाद्वारे व्यक्त करतो. लोकोत्तर संत गाडगे महाराज यांचा स्मृतिदिन २० डिसेंबरला येतो. अंधश्रद्धा निर्मूलन, स्वच्छता याबाबत त्यांचे प्रबोधनात्मक कार्य भावी पिढ्यांना प्रेरणादायी आहे. ग्राहकांच्या हिताबाबत जाणीव व जागृती करण्यासाठी २४ डिसेंबरला राष्ट्रीय ग्राहक हक्क दिवस साजरा केला जातो. वात्सल्य, करुणा, प्रेम यांची शिकवण देणाऱ्या प्रभु येशूचा जन्मदिवस २५ डिसेंबर रोजी सर्व जगभर साजरा केला जातो. डिसेंबर महिन्याच्या या वैशिष्ट्यांबरोबर नागपूर येथे होणारे, महाराष्ट्र विधिमंडळाचे हिवाळी अधिवेशन ही या महिन्यातील प्रमुख घटना असते.

या अधिवेशनाच्या निमित्त 'लोकराज्य' चा डिसेंबर अंक, 'विदर्भ विशेष' म्हणून प्रकाशित होत आहे. २०११ साली डिसेंबर महिन्यातच विदर्भ विशेष अंक प्रकाशित करण्यात आला होता. त्या अंकामध्ये विदर्भातील साहित्य, संस्कृती, कला, लोकजीवन, स्वातंत्र्य लढे, समाजजीवन, भाषा, खाद्यसंस्कृती यासारख्या विषयांचा समावेश असल्याचे वाचकांच्या स्मरणात असेलच. गेल्या दोन-तीन वर्षात विदर्भात झालेल्या विकासकामांचे प्रतिबिंब आपल्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी या अंकाचे नियोजन करण्यात आले आहे.

पांढरे सोने म्हणून ज्याचा उल्लेख होतो त्या कापसाचे कोठार म्हणून विदर्भ ख्यातकीर्त आहेच, शिवाय विदर्भाची संग्री आता राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पोहचली आहे. पूर्व विदर्भात होणारे भातपीक हे गुणवत्तेच्या दृष्टीने निश्चितच देशात आघाडीवर आहे. विदर्भातील खनिजसंपत्ती, वनसंपत्ती, जलसंपत्ती आणि वन्यजीवांची समृद्धी ही महाराष्ट्र आणि देशासाठीही कौतुकास्पद आहे. या संपत्तीचा राष्ट्रीय आणि राज्याच्या विकास आणि समृद्धीत मोठा हातभार लागत असतो.

नैसर्गिक साधन संपत्तीचे वरदान लाभलेल्या विदर्भाची ही पार्श्वभूमी औद्योगिक विकासाला अधिक गती देणारी आहे. ही बाब लक्षात घेऊन फेब्रुवारी २०१३ मध्ये राज्य शासनाने 'अॅडव्हान्टेज विदर्भ' या आगळ्यावेगळ्या उपक्रमाचे आयोजन केले होते. देशातील अनेक मोठ्या उद्योग समूहांनी या उपक्रमात सक्रिय सहभाग दिला. या उपक्रमामुळे औद्योगिक गुंतवणुकीसाठी अत्यंत आस्वांसक वातावरण विदर्भात निर्माण झाले. १४ हजार ५३४ कोटी रुपयांचे २७ औद्योगिक प्रकल्पांचे करार झाले. तीन नवीन खाजगी आयटी पार्क उभारण्याचा मार्ग मोकळा झाला. मिहान प्रकल्पामध्ये टाटा कॅन्सलटन्सी सर्विस (टी.सी.एस.) या आयटी क्षेत्रातील अग्रणी उद्योगाचे पहिल्या टप्प्याचे बांधकाम पूर्ण झाले आहे.

मिहान प्रकल्पामुळे केवळ नागपूरचा नव्हे तर विदर्भाचा औद्योगिक चेहरामोहरा बदलणार आहे. मिहानमुळे देशाच्या औद्योगिक नकाशावर ठळक स्थान प्राप्त करण्यासाठी नागपूर सज्ज झाले आहे. मिहान प्रकल्प ४३०० हेक्टर क्षेत्रात साकारला जात असून त्यात विशेष आर्थिक क्षेत्र, आंतरराष्ट्रीय विमानतळ आणि कार्गो हब असा त्रिवेणी संगम साधला जात आहे. या प्रकल्पासाठी आवश्यक असणाऱ्या जमिनीपैकी ९८ टक्के जमीन ताब्यात घेण्यात आली आहे. भविष्यात हा प्रकल्प विदर्भात मोठे परिवर्तन घडवून आणणार आहे. आंतरराष्ट्रीय बोर्डिंग कंपनीतर्फे विमान देखभाल-दुरुस्ती केंद्र उभारले जात आहे. यामुळे रोजगार आणि स्वयंरोजगाराच्या विविध संधी उपलब्ध होतील. औद्योगिक विकासाचे विविध प्रकल्प हे नागपूरसह चंद्रपूर, गोंदिया, भंडारा, वर्धा, यवतमाळ, अमरावती आणि गडचिरोली जिल्ह्यांमध्येही स्थापन होत आहेत.

वाढत्या औद्योगिकीकरणासाठी दळणवळणाच्या पायाभूत सुविधा निर्माण होणे गरजेचे असते. गेल्या काही वर्षात महाराष्ट्रातील काही सर्वात्कृष्ट असे रस्ते विदर्भात झाले आहेत. पूल, उड्डाणपूल, अंतर्गत रस्ते यांनी दळणवळण व्यवस्था दिवसागणिक सक्षम होत आहे. त्यामुळे उद्योजक विदर्भाकडे आकर्षित होत आहेत.

विदर्भाच्या विकासामध्ये येथील समृद्ध जलसंपत्तीचा मोठा हातभार लागणार आहे. त्या दृष्टीने गोसेखुर्द प्रकल्प महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. या प्रकल्पास केंद्राने राष्ट्रीय प्रकल्पाचा दर्जा दिला आहे. त्यास ११९९ कोटी रुपयांचे विशेष पॅकेज देऊन प्रकल्पाच्या पूर्णत्वासाठी चालना दिली आहे. प्रकल्पग्रस्तांच्या बहुतेक सर्व मागण्या मान्य करण्यासाठी विशेष पॅकेज घोषित करण्यात आले. त्याचा लाभ २५ हजार २४६ कुटुंबांना झाला आहे. काही गावांचे पूर्णपणे पुनर्वसनही झाले आहे. अशाच, बोरीनाईक या गावाच्या पुनर्वसनाची यशकथा या अंकात आम्ही समाविष्ट केली आहे.

विदर्भातील आदिवासींसाठी विविध कल्याणकारी योजनांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी केली जात आहे. विशेषतः गडचिरोली, चंद्रपूर, भंडारा या आदिवासी क्षेत्रात दुर्गम भागात शिक्षणाच्या सोयी पोहचण्यास या योजनांमुळे मदत झाली आहे. कुपोषणामुळे होणाऱ्या बालमृत्यूच्या समस्येकडे शासनाने प्राथम्याने लक्ष दिले असून त्याचा आढावा घेणारा लेख माहितीपूर्ण व शासनाच्या प्रभावी प्रयत्नांना अधोरेखित करणारा आहे.

या अंकात विदर्भातील विकासाच्या अशाच पैलूंचा समावेश करण्यात आला आहे. याशिवाय भ्रमंती, बदलती शहरे, द्रष्टे निर्णय ही नेहमीची सदरे वाचकांना नव्या आणि उपयुक्त माहितीचा आनंद देतील. याशिवाय भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या महापरिनिर्वाण दिनानिमित्त विशेष लेखाचाही समावेश या अंकात केला आहे.

लोकराज्यच्या इतर अंकाप्रमाणेच हा अंकही आपणास आवडेल आणि संग्राह्य ठरेल अशी आशा आहे.

प्रमोद त्र्यं. नलावडे

मुख्य संपादक तथा महासंचालक
(माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय)

dg@dgipr.maharashtra.gov.in

समतोल विकासाला प्राधान्य

विदर्भातील वनसंपदा आणि वन्यप्राणी संपत्ती वैविध्यपूर्ण आहे. विशेषतः वाघांसाठी हा प्रदेश प्रसिद्ध आहे. ताडोबा अंधारी आणि पेंच ही दोन राष्ट्रीय उद्याने विदर्भात आहेत. या भागातील वाघांची वाढती संख्या लक्षात घेता आणि नागपूरला देशाची व्याघ्र राजधानी बनवण्याच्या उद्देशाने नवीन बोर, नवीन नवेगाव, नवीन नागझिरा, उमरेड आणि मानसिंगदेव या नवीन ६ अभयारण्यांनाही शासनाने मान्यता दिली आहे. नागझिरा आणि नवेगांव या अभयारण्यांच्या संरक्षित क्षेत्रामध्ये अलीकडेच दुपटीने वाढ करण्यात आली आहे. यामुळे या प्रदेशातील वाघांचा वावर आणि संपूर्ण पर्यावरणीय साखळी समृद्ध होण्यास मदत होणार आहे.

नागपूर : देशाची व्याघ्र राजधानी

ताडोबा आणि पेंच या राष्ट्रीय व्याघ्र उद्यानात व आसपासच्या

जंगलामध्ये होणारी वाघांची अवैध शिकार रोखण्यासाठी आम्ही टायगर प्रोटेक्शन फोर्सची स्थापना केली आहे. यामुळे या शिकारीला आळा बसेल. नागपूर ही सुरक्षित आणि समृद्ध अशी देशाची व्याघ्र राजधानी व्हावी यासाठी सरकारच्या बाजूने कोणतीही कसर ठेवली जाणार नाही. विदर्भ आंतरराष्ट्रीय पर्यटन केंद्र बनावे, यासाठीही राज्य शासन प्रयत्नशील आहे.

नागपूरजवळच्या गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणिसंग्रहालयामुळे या वैभवात आणखी भर पडणार आहे. गोरेवाडा येथे २८.३७ हेक्टर वनक्षेत्रावर हे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे प्राणिसंग्रहालय महाराष्ट्र वनविकास महामंडळामार्फत पब्लिक-प्रायव्हेट पार्टनरशिप या तत्वावर उभारण्यात येईल. या प्रकल्पाचा खर्च सुमारे ७२० कोटी रुपये आहे. यात गोंडवाना बायोपार्क, इंडियन सफारी व आफ्रिकन सफारी, रिव्हर

राईड, गोरेवाडा रिझर्व्ह यांचा समावेश आहे.

गोरेवाडा 'झू'मुळे पर्यटनास चालना

गोरेवाडा वनक्षेत्रामुळे या भागात निसर्ग पर्यटनास चालना मिळून रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होणार आहेत. दुर्मीळ असलेल्या प्राण्यांचे प्रजनन करून त्यांना त्यांच्या नैसर्गिक अधिवासात सोडण्याचा उद्देशही यामागे आहे. वन्यजीव संवर्धनाबाबत संशोधन व शिक्षण, जखमी, आजारी तसेच जप्त केल्या वन्यप्राण्यांचे पुनर्वसन आणि मानव-वन्यप्राणी संघर्षाच्या घटना कमी करून असे प्रसंग हाताळण्यासाठी प्रशिक्षण केंद्र विकसित करणे, हा या प्राणी संग्रहालयाचा मुख्य उद्देश आहे.

मिहानमुळे होणार क्रांती

विदर्भाच्या औद्योगिक आणि आर्थिक विकासासाठी मिहानसारखा महत्त्वाकांक्षी प्रकल्प राबवण्याचा निर्णय शासनाने घेऊन त्याची अंमलबजावणी केली आहे. ३ हजार १० हेक्टर जागेवर उभ्या राहणाऱ्या या भव्य प्रकल्पासाठी आतापर्यंत २ हजार ८६५ हेक्टर जागा अधिग्रहित करण्यात आली आहे. उर्वरित १४५

‘देशाच्या केंद्रस्थाती असलेल्या विदर्भाचे महाराष्ट्राच्या दृष्टीने अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. विपुल वनसंपदा, जैवविविधता, वन्यप्राणी जीवन, स्वनिज संपत्ती, संन्यासाखरच्या फळशेतीने समृद्ध असा हा प्रदेश महाराष्ट्रातील आणि देशभरातील पर्यटकांचे आकर्षण आहे. या सर्वांचे महत्त्व ओळखून राज्य शासनाने विदर्भाच्या विकासासाठी सर्वतोपरी प्राधान्य दिले आहे. येथील निसर्ग आणि पर्यावरण जपत असतानाच मिहानसारखा महत्त्वाकांक्षी प्रकल्प साकारून विदर्भ आर्थिकदृष्ट्या संपन्न करण्यावर आमचा भर राहणार आहे. या दृष्टीने सरकारने आतापर्यंत अनेक निर्णय घेऊन त्यांची प्रभावी अंमलबजावणी केली आहे. भविष्यकाळातही विदर्भाच्या विकासासाठी झुकते माप देण्याचे शासनाचे धोरण कायम राहिल.’ सांगताहेत, मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण.

हेक्टर जमिनीच्या अधिग्रहणासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून देण्यात आला आहे.

विदर्भाचा भाग्यविधाता असलेल्या या प्रकल्पामुळे ज्या प्रकल्पग्रस्तांची जमीन शासनाला अधिग्रहित करावी लागली त्यांना अत्यंत आकर्षक पॅकेज देण्यात आले आहे. आतापर्यंत ४१७ प्रकल्पग्रस्तांना १०५ कोटी रुपयांहून अधिक रकमेचे वाटप करण्यात आले आहे. त्याचबरोबर ८१३ प्रकल्पग्रस्तांचे पुनर्वसनही

करण्यात आले आहे.

नझूल जमिनीचा प्रश्न सोडवला

नागपूर आणि अमरावती विभागामध्ये असलेल्या शासकीय जागांना नझूल जमिनी असे संबोधले जाते. या जमिनी अनेकांना भाडेपट्ट्याने देण्यात आल्या आहेत. अशा भाडेपट्ट्याने दिलेल्या शासकीय जमिनीबाबतचे धोरण ठरवण्याचा विषय बरीच वर्षे प्रलंबित होता. मात्र, आम्ही याबाबतचे धोरण जाहीर करून अशा जमीनधारकांना मोठा दिलासा दिला आहे. संपूर्ण विदर्भातील ४५ हजार नझूल प्लॉटधारकांना या निर्णयाचा फायदा होणार आहे.

नक्षलग्रस्त विभागात विकासावर भर

नक्षलवादाचा प्रश्न विदर्भातील गडचिरोली आणि गोंदिया जिल्ह्यांना भेडसावत आहे. या भागात विविध शासकीय योजनांच्या माध्यमातून विकासाची गंगा पोहचवणे आणि भरकटलेल्या युवकांना मुख्य प्रवाहात आणणे हाच यावरचा उपाय आहे. म्हणून नक्षलप्रभावित जिल्ह्यांमध्ये सर्वप्रथम रस्त्यांचे जाळे विणण्याला आम्ही प्राधान्य दिले आहे. एकूण १४८० कि.मी. लांबीचे रस्ते दोन टप्प्यांमध्ये बांधण्याचा प्रस्ताव आहे. १५ मोठे पूल असलेल्या या प्रकल्पासाठी १९६६ कोटी रुपये खर्च येणार आहे. यापैकी पहिल्या टप्प्यातील ८१० कोटी खर्चाच्या २९ कामांना केंद्र सरकारने मंजुरी दिली आहे. यातून ४६९ कि.मी. लांबीचे रस्ते बांधण्यात येत आहेत. २९ पैकी १३ कामे पूर्ण झाली असून बाकीची प्रगतिपथावर आहेत.

सिंचन हा विदर्भाच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाचा विषय आहे. या दृष्टीने २०१२-१३ वर्षापासून ५ वर्षांसाठी राष्ट्रीय कृषी विकास योजना राबवण्यात येत आहे. विदर्भातील कापूस पिकविणाऱ्या ८ जिल्ह्यांसाठी या योजनेखाली केंद्र सरकारने ३२५० कोटी रुपये मंजूर केले आहेत. यातून कृषी आणि मृदसंधारण यासाठी १७९१ कोटी आणि छोट्या सिंचन प्रकल्पांसाठी १४५९ कोटी रुपये खर्च करण्यात येतील.

अपूर्ण सिंचन प्रकल्पांना अर्थसाहाय्य

पुनर्वसनाअभावी अपूर्ण राहिलेल्या सिंचन प्रकल्पांना अर्थसाहाय्य देण्याचे आमचे धोरण आहे. यासाठी आम्ही गोसेखुर्द प्रकल्पाला एकरकमी बाराशे कोटी रुपये मंजूर केले. त्याच धर्तीवर बेंबळा प्रकल्पाचा पुनर्वसनाचा प्रश्न सोडवण्यासाठी एकरकमी पॅकेज देण्याची घोषणा मी अलीकडेच केली. प्रकल्पांचा खर्च अनेक कारणांमुळे वाढलेला आहे. त्यांना सुधारित प्रशासकीय मान्यता देण्यात येत आहे. हा एकट्या विदर्भाचा प्रश्न नसून संपूर्ण राज्याचा प्रश्न आहे. विदर्भात गेल्या दोन वर्षांत अतिवृष्टीमुळे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान झाले. वारंवार होणाऱ्या या नुकसानीपासून दिलासा देण्यासाठी कायमस्वरूपी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. पूररेषेखालील सर्व नागरिकांचे पुनर्वसन, आवश्यक तेथे पूरसंरक्षक भिंतीचे बांधकाम करणे गरजेचे आहे.

गोसेखुर्द प्रकल्प : पुनर्वसन

गोसेखुर्द पाटबंधारे प्रकल्पामुळे बाधित होणाऱ्या १५ हजार १५५ कुटुंबांना पुनर्वसनापोटी १ हजार १९९ कोटी ६० लाख रुपये इतके आर्थिक पॅकेज देण्याचा निर्णय घेतला आहे. या

पॅकेजनुसार २५ हजार २४६ खातेदारांना आणि ३ हजार ३६३ भूमिहीन शेतमजुरांना प्रतिहेक्टररी दोन लाख रुपये देण्यात येतील, नोकरी ऐवजी त्या कुटुंबास २ लाख ९० हजार रुपये देण्यात येतील, याशिवाय गुरांचे गोठे बांधण्यासाठी १५ हजार रुपये, घरबांधणी अनुदान म्हणून प्रतिकुटुंब ८३ हजार ५०० रुपये (केवळ २ हजार ५५९ वाढीव कुटुंबांना) तसेच पुनर्वसन अनुदान देण्यात येईल.

या कुटुंबांच्या पुनर्वसनासाठी ५१ गावठाणात विविध अशा १८ नागरी सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत. तरीही केवळ २५ टक्के कुटुंबेच नवीन गावठाणात स्थलांतरित झाली आहेत. या

प्रकल्पाच्या मुख्य धरणाचे काम पूर्ण होऊनही केवळ प्रकल्पग्रस्तांचे स्थलांतर न झाल्यामुळे धरणात पाणीसाठा करणे शक्य झालेले नाही. या धरणाच्या पुढील कामाला गती देण्यासाठी तातडीने हे आर्थिक पॅकेज मंजूर करण्यात आले असून पुनर्वसन पॅकेजची तत्काळ अंमलबजावणी करण्यासाठी १२० अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांचा विशेष कक्ष स्थापन करण्यात आला आहे.

नव्या संस्थांची उभारणी

माजी मुख्यमंत्री वसंतराव नाईक यांच्या जन्मशताब्दी वर्षानिमित्त यवतमाळ येथे कृषी जैवतंत्रज्ञान महाविद्यालय सुरू करण्याचा निर्णय आम्ही घेतला. २०१३-१४ या शैक्षणिक वर्षापासून हे महाविद्यालय स्थापन करण्यात येईल. नागपूर येथे चालू वर्षाच्या शैक्षणिक वर्षापासून न्याय साहाय्यक विज्ञान संस्था स्थापन करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अलीकडे गुन्हामध्ये शास्त्र आणि तंत्रज्ञानाच्या वापराबरोबरच गुन्हाची क्षेत्रेसुद्धा बदललेली आहेत. यावर योग्य नियंत्रण मिळवणे यासाठी या संपूर्ण क्षेत्रामध्ये तज्ज्ञ असलेला शिक्षित प्रवर्ग उपलब्ध होण्यासाठी मुंबई व औरंगाबाद येथे सन २००९ मध्ये न्याय साहाय्यक विज्ञान संस्था स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्याच धर्तीवर या वर्षापासून नागपूर येथे न्याय साहाय्यक विज्ञान संस्था सुरू करण्यात येत आहे. या संस्थेत पदवी, पदव्युत्तर पदवी आणि पदविका अभ्यासक्रम सुरू करण्यात येतील.

नागपूर येथे महाराष्ट्र नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी

औरंगाबाद आणि मुंबई पाठोपाठ नागपूर येथे देखील महाराष्ट्र नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी स्थापन करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

कायद्याच्या क्षेत्रात नागपूरचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. नागपूरने देशाला अनेक कायदेपंडितांची देणगी दिली आहे. हे शहर देशाचे मध्यवर्ती ठिकाण असल्याने नागपूर येथे महाराष्ट्र नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी स्थापन करण्यास यापूर्वीच तत्त्वतः मान्यता देण्यात आली होती. या युनिव्हर्सिटीत विद्यार्थ्यांची संख्या १०० ते १२० अशी असेल व इतर राज्यातील व परदेशातील विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासक्रमाच्या आधारे जास्तीत जास्त शुल्क आकारले जाईल.

समतोल विकासाचे ध्येय

राज्यातील विविध प्रादेशिक विभागांचा असमतोल विकास हा एक मोठा प्रश्न आहे. विदर्भाचा अनुशेष संपवून राज्याचा समतोल विकास करण्यावर आमचा भर राहणार आहे. यापुढे विकासाचे नियोजन करताना तालुका हा घटक म्हणून धरण्याचा निर्णय आम्ही घेतला आहे.

विकासासाठी तालुका हा घटक नवे सूत्र

विदर्भासह राज्यातील मागास भागांच्या विकासाचा नेमका अनुशेष किती आहे आणि तो दूर करण्याचे उपाय कोणते असावेत, हे सुचवण्यासाठी डॉ. विजय केळकर समिती आम्ही नेमली. समितीने आपला अहवाल सादर केला आहे. या अहवालात समतोल विकासासाठी तालुका घटक या नव्या सूत्राची शिफारस करण्यात आली आहे.

राज्याच्या विकासाचे इंडिकेटर आणि सिंचनासह इतर क्षेत्रातील समतोल विकास निर्धारित करण्यासाठी प्रख्यात अर्थतज्ज्ञ डॉ. विजय केळकर यांच्या अध्यक्षतेखाली दोन वर्षांपूर्वी ही समिती स्थापन झाली होती. यापूर्वीच्या डॉ. दांडेकर समितीने अनुशेष निर्मूलनासाठी केलेल्या शिफारशींची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी किती झाली व सध्याची विकासस्थिती काय आहे, यावरही डॉ. केळकर समिती प्रकाश टाकणार आहे. केळकर समितीने नागपूरसह राज्यातील सात विभागांची प्रत्यक्ष पाहणी केली व त्यावरच आपला अभ्यासपूर्ण अहवाल सादर केला आहे.

या पूर्वी नेमलेल्या डॉ. दांडेकर समितीने १९८४-१९८५ साली राज्यातील असमतोल विकासावर प्रकाश टाकणारा अहवाल सादर केला होता. त्यावेळी विदर्भ, मराठवाडा आणि पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुशेषाची आकडेवारी सादर केली होती. मात्र, डॉ. केळकर यांना अनुशेष नव्हे तर राज्याच्या समतोल विकासावर अहवाल देण्यास सांगण्यात आले. आता या अहवालाबाबत पुढील कार्यवाही सुरू आहे. यामुळे अनुशेष संपवून सर्वसमावेशक समतोल विकासाचे स्वप्न साकारणार आहे. विदर्भासमोर असलेली अनुशेषाची प्रदीर्घ काळची समस्या यामुळे संपेल आणि विदर्भ विकासाचे एक नवे पर्व सुरू होईल, याची मला खात्री आहे.

- शब्दांकन : सतीश लळीत,
मुख्यमंत्र्यांचे मुख्य जनसंपर्क अधिकारी

विकासाचा केंद्रबिंदू

विदर्भ आणि विदर्भातील कुठलाही घटक विकासापासून वंचित राहता कामा नये यासाठी राज्य शासन प्रयत्नशील असून, त्या दृष्टीने अनेक योजनांची अंमलबजावणी केली जात आहे.

मिहानमध्ये बोईंगसारखे भव्य प्रकल्प उभे राहत आहेत. शेतमालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग सुरु होत आहेत. विशाल प्रकल्प धोरणांतर्गत मागील ४ वर्षांत विदर्भातील ४२ विशाल प्रकल्पांना मंजुरी देण्यात आली. त्यात २,८४५ कोटी रुपयांची गुंतवणूक अपेक्षित आहे. २८ प्रकल्पांचे काम सुरु झाले आहे. नागपूर येथे झालेल्या अॅडव्हान्टेज विदर्भ परिषदेमुळे औद्योगिक विकासाला चालना मिळाली आहे. या परिषदेत सहभागी झालेल्या बऱ्याच उद्योजकांनी विदर्भात गुंतवणूक करण्यासंदर्भात स्वारस्य दाखविले आहे.

राज्याचे वस्त्रोद्योग धोरण जाहीर करतानादेखील विदर्भाचा आपण विशेषत्वाने विचार केला. कापूस उत्पादनात अग्रेसर असलेल्या विदर्भातील नवीन वस्त्रोद्योग प्रकल्पांना १० टक्के भांडवली अनुदान देण्याची योजना सुरु केली आहे.

गोसेखुर्द प्रकल्प पूर्णत्वाकडे

मध्यंतरीच्या काळात दुर्दैवाने आपल्याला शेतकरी आत्महत्येसारख्या प्रश्नाला सामोरे जावे लागले. परंतु केंद्र आणि राज्य शासनाच्या माध्यमातून ठोस पावले उचलून शेतकऱ्यांना आधार देण्याचे काम आपण केले. विदर्भातील विविध सिंचन प्रकल्प मार्गी लावण्याचे प्रयत्न सुरु आहेत. गोसेखुर्द या राष्ट्रीय प्रकल्पामुळे पूर्व विदर्भातील तब्बल २ लक्ष ५० हजार ८०० हेक्टर जमीन सिंचनाखाली येणार आहे. या प्रकल्पाचे काम जवळपास पूर्ण झाले आहे. नागपूर, भंडारा आणि चंद्रपूर जिल्ह्याला या प्रकल्पाचा लाभ मिळणार आहे.

निधीची उपलब्धता

अकोला जिल्ह्यातील उमा, नेरधामणा, घुंगशी, काटेपूर्णा बॅरेजला निधी उपलब्ध करून दिला आहे. वाशिम जिल्ह्यातील सिंचन अनुशेष निर्मूलनासाठी ८४ दलघमी अतिरिक्त पाणीसाठा उपलब्ध करून दिला आहे. बुलडाणा जिल्ह्यातील जिगाव प्रकल्पाचे काम सुरु आहे. नक्षलग्रस्त भागाच्या जलद विकास कृती कार्यक्रमांतर्गत मालगुजारी तलावांची दुरुस्ती आणि नूतनीकरण करण्यात येत आहे. विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळाच्या अंतर्गत सध्या २३ उपसा सिंचन योजनांची कामे प्रगतिपथावर आहेत. त्यातून २ लाख १३ हजार २६२ हेक्टर सिंचन क्षमता निर्माण होणार आहे.

शेगाव विकास आराखडा

संत गजानन महाराज समाधी शताब्दी महोत्सवानिमित्त शेगाव येथे मूलभूत सुविधांसाठी ३६० कोटी रुपयांच्या विकासा आराखड्याची अंमलबजावणी सुरु आहे. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज जन्मशताब्दीनिमित्ताने मोझरी (जि. अमरावती) परिसरासाठी १२५ कोटी रुपयांचा विकास आराखडा मंजूर

विदर्भाचे ऐतिहासिक आणि निसर्ग वैभव कायम राखत या भागाच्या सर्वांगीण विकासाचा ध्यास राज्य शासनाने घेतला आहे. देशाच्या नकाशावरील मध्यवर्ती स्थान आणि मिहानसारख्या महत्त्वाकांक्षी प्रकल्पामुळे विकासाचा केंद्रबिंदू ठरण्याची क्षमता विदर्भात निर्माण होत आहे. सांगताहेत
उपमुख्यमंत्री अजित पवार

करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर अमरावती जिल्ह्यातील वलगाव या संत गाडगेबाबा निर्वाणभूमीत तीर्थक्षेत्र विकास योजनेतून पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येत आहेत.

गडचिरोलीचा विकास

नक्षलवादाचा प्रभाव असलेल्या गडचिरोली जिल्ह्याच्या सर्वांगीण विकासासाठी शासन कटिबद्ध आहे. गोदावरी, इंद्रावती, प्राणहिता नदीवरील पूल आणि इतर विविध रस्त्यांमुळे गडचिरोली जिल्ह्यातील व्यापार-उदीम वाढीस मदत होणार आहे. जिल्ह्यातील १ हजार २३३ कृषीपंपांना विद्युत पुरवठा करण्यात आला आहे. जिल्ह्याच्या शैक्षणिक विकासालाही चालना देण्यात आली आहे. त्या दृष्टीने सप्टेंबर २०११ मध्ये कार्यान्वित झालेल्या गोंडवाना विद्यापीठाची भूमिका यात महत्त्वाची ठरेल. गडचिरोलीमध्ये कृषी महाविद्यालयदेखील सुरु करण्यात आले आहे.

पंतप्रधान ग्रामसडक योजनेतून राज्यातील १०५ रस्त्यांच्या आणि २९ पुलांच्या ३५४ कोटी रुपये खर्चाच्या कामांना केंद्राने अलीकडेच मंजुरी दिली आहे. त्यात चंद्रपूर आणि यवतमाळ जिल्ह्यातील प्रत्येकी ८, तर अमरावती जिल्ह्यातील १६ रस्त्यांचा समावेश आहे; तसेच गोंदिया जिल्ह्यातील १३, यवतमाळ जिल्ह्यातील ४, अमरावती जिल्ह्यातील १ आणि भंडारा जिल्ह्यातील ८ पुलांचा समावेश आहे.

विदर्भातील आदिवासी, दलित आणि अल्पसंख्याक घटकांच्या उन्नतीसाठीदेखील विविध योजनांच्या माध्यमातून पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला जात आहे. नऊ जिल्ह्यांमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्यायभवन उभारण्यात आले आहे.

- जगदीश मोरे,

उपमुख्यमंत्र्यांचे जनसंपर्क अधिकारी

डिसेंबर २०१३

९

गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवादाची समस्या बंदुकीच्या गोळीला, गोळीने उत्तर देऊन सुटणार नाही तर त्यासाठी या परिसराचा विकास झाला पाहिजे; ही भावना लक्षात घेवून गृहमंत्री श्री. आर.आर.पाटील यांनी गडचिरोली जिल्ह्याचे पालकमंत्रीपद स्वतःहून मागून घेतले. शासनाच्या लोकाभिमुख योजनांचा लाभ देण्यासाठी पालकमंत्र्यांच्या संकल्पनेतून सामाजिक न्याय अभियानाचा प्रारंभ जिल्ह्यात झाला. या अभियानात २,६३,४७५ अर्ज प्रशासनाकडे प्राप्त झाले. त्यातून २,६०,९७८ लाभाध्यांना या अभियानाचा लाभ मिळाला.

नद्यांवर पूल

गडचिरोली जिल्ह्यातील गोदावरी, इंद्रावती, प्राणहिता नद्यांवर पूल नसल्याने शेजारील जिल्हे आणि इतर राज्यांशी संपर्क साधण्यास मर्यादा येत होत्या. जिल्ह्यातील व्यापार-उदीम वाढीस लागून दळणवळणाच्या सुविधा वाढवण्यासाठी गोदावरी, इंद्रावती आणि प्राणहिता नद्यांवर पूल बांधण्याच्या कामास सुरुवात झाली आहे. या पुलांमुळे आंध्र प्रदेश, छत्तीसगड राज्यांना गडचिरोली जिल्हा सहज जोडला जाणार आहे.

रस्तेजोडणी

नक्षलग्रस्त भागात रस्ते जोडणीचा प्रभावी कार्यक्रम सुरु असून एकूण ३७९.८ कोटींची २० पॅकेजेस अंतर्गत ३७ कामे (केंद्र शासनाच्या डावी उजवी विचारसरणी (LWE- Left Wing Extremism टप्पा १ अंतर्गत) कामे मंजूर करण्यात आली आहेत. त्यातील २१ कामे प्रगतीत असून, १६ कामांची निविदा प्रक्रिया सुरु आहे. जिल्ह्यात सिंचनाच्या सुविधा निर्माण करण्याकडे विशेष लक्ष पुरवले आहे. एकूण १ मोठा तुलतुली प्रकल्प, ८ मध्यम प्रकल्प व ८ लघुप्रकल्प असे १६७२ कोटी रुपयांचे एकूण १७ प्रकल्प बांधकामाधीन आहेत. चिंचडोह ता. चामोर्शी येथे वैनगंगा नदीवर मौजे हरेण येथे ११,५१० हेक्टर क्षेत्र ओलिताखाली आणणारा प्रकल्प कार्यान्वित झाला आहे.

सिंचनाच्या सोयी

शेतीला पाणी पुरवण्यासाठी गेल्या तीन वर्षात १२ हजार ८४३ विहिरी बांधण्यात आल्या. १,२३३ कृषिपंप, २१०८ पंपांना

राज्य सरकारने गडचिरोली जिल्ह्याच्या विकासाला गती दिली आहे. या प्रक्रियेत गृहमंत्री आर. आर. पाटील यांचे पालकमंत्री म्हणून महत्त्वाचे योगदान आहे. एकीकडे विकासाची कामे करतांनाच आता जनतेची मानसिकताही बदलू लागली आहे. प्रशासनाने दिलेल्या सुविधांमुळे विकासाच्या हातांना काम मिळू लागले आहे. तेंदूपन्ता आणि बांबूच्या रोजगाराशिवाय अगारबन्ती प्रकल्प आणि कौशल्याधारित प्रशिक्षणामुळे रोजगाराच्या नव्या संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. शेतीसाठी कृषिपंपांच्या सुविधांमुळे उत्पादन वाढू पाहत असून, त्यामुळेच मानव विकास निर्देशांकात शेवटच्या क्रमांकावर असलेला जिल्हा आता आपले स्थान बदलू पाहत आहे. या जिल्ह्याची दुर्गम, अविकसित, नक्षलग्रस्त अशी ओळख आता पुसट होऊ लागली आहे.

विकासाला मानवी चेहरा

विद्युत पुरवठा करण्यात आला. राजीव गांधी ग्रामीण विद्युतीकरण योजनेतून ४१,३२९ लाभाध्यांच्या घरांना विद्युत पुरवठा करण्यात आला असून, दुर्गम भागातील गेल्या २० वर्षांपासून खंडित असलेल्या ५२ गावांचा विद्युत पुरवठा पुन्हा नव्याने सुरु करून गावे प्रकाशमान करण्यात आली आहेत.

आरोग्य सुविधा

गडचिरोली जिल्ह्यात आरोग्य सुविधा उत्तम दर्जाच्या असून जिल्हा नियोजन विकास समितीच्या माध्यमातून १४ रुग्णवाहिका आणि प्रसूतियान घेतल्या आहेत. फिरते नेत्र रुग्णालय, फिरते दंत रुग्णालय, फिरते रोगनिदान केंद्र (पॅथॉलॉजी

लॅब) च्या सुविधा सुरु केल्यामुळे संस्थात्मक प्रसूतिचे प्रमाण वाढले असून माता-बाल मृत्यू प्रमाण कमी झाले आहे. गडचिरोली येथे १५.५६ कोटी खर्चाच्या स्त्री रुग्णालय व ग्रामीण रुग्णालयाच्या इमारतीचे बांधकाम सुरु असून कोरची आणि वडसा, मूलचेरा येथील ग्रामीण रुग्णालय इमारतींचे देखील बांधकाम प्रगतिपथावर आहे. ८ प्राथमिक आरोग्य केंद्रे, १० उपकेंद्रे त्याशिवाय ३२ माहेर खोल्या व २४ प्रयोगशाळांचे बांधकाम पूर्ण झाले आहे. राजीव गांधी जीवनदायी योजनेच्या १ लाख ९० हजार कुटुंबांपैकी १ लाख ४३ हजार कुटुंबांना आरोग्य कार्डाचे वितरण करण्यात आले आहे. त्याशिवाय

जिल्ह्यातील जनतेला आरोग्य सुविधा पुरविणाऱ्या डॉ. अभय बंग यांच्या सर्च आणि डॉ. प्रकाश आमटे यांच्या हेमलकसा येथील 'लोकबिरादरी' या दोन सामाजिक संस्थांच्या पायाभूत सुविधा सुधारण्यासाठी १ कोटी रुपये निधी मंजूर करण्यात आला आहे.

गोंडवना विद्यापीठ

२७ सप्टेंबर २०११ पासून नागपूर विद्यापीठाचे विभाजन करून गोंडवना विद्यापीठ कार्यान्वित करण्यात आले आहे. गडचिरोली व चंद्रपूर जिल्ह्यातील २१४ संलग्नित महाविद्यालयातील ३१ हजार विद्यार्थी यात शिक्षण घेत आहेत. गडचिरोलीत कृषी महाविद्यालय सुरू करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्र दर्शन अभ्यास

गडचिरोली जिल्ह्यातील १४ ते १७ वर्ष वयोगटातील शालेय विद्यार्थ्यांना त्याचबरोबर नक्षल हल्ल्यात शहीद झालेल्या पोलिसांच्या पत्नी व मुलांना राज्याची ओळख व्हावी म्हणून जिल्हा नियोजन विकास समिती, आदिवासी विकास विभाग आणि महाराष्ट्र पोलिसांच्या संयुक्त विद्यमाने महाराष्ट्र दर्शन सहल योजना साकारली. या योजनेचा शेकडो विद्यार्थी आणि शहिदांच्या कुटुंबीयांनी लाभ घेतला आहे.

गतिमान प्रशासन

गडचिरोलीला बदली म्हणजे शिक्षा असे काहीसे प्रशासनात म्हटले जाते. मात्र, आता पोलीस, महसूल अशा विविध विभागांमध्ये नव्या दमाचे आणि अभ्यासू अधिकारी स्वखुशीने गडचिरोलीत येऊ लागले आहेत. जिथे २०१० मध्ये जिल्हा प्रशासनातील ४० टक्के विविध पदे ही रिक्त होती, तिथे आता पदे रिक्त राहण्याचे प्रमाण केवळ १० टक्क्यांवर गेले आहे. ९० टक्के पदांवर अधिकारी नेमल्यामुळे जिल्ह्याचे प्रशासन गतिमान झाले आहे. त्याशिवाय जिल्ह्यात विविध ४० महसूल मंडळाच्या ठिकाणी ४० प्रशासकीय इमारती व ४० कर्मचाऱ्यांची निवासस्थाने अशा एकूण ८० इमारती बांधण्याचा रु.१५२ कोटी किमतीचा कार्यक्रम हाती घेण्यात आला आहे.

कार्यक्षम पोलीस दल

नक्षलच्या उच्चाटनासाठी पोलिसांनी विशेष मोहिमा राबवल्यामुळे गेल्या आठ-दहा महिन्यात कुठलीही मोठी हिंसक घटना घडू न देण्यात पोलीस यशस्वी झाले आहेत.

नक्षलवाद्यांना नामोहरम करण्यात गडचिरोली मॉडेल प्रभावी ठरल्याने नक्षलग्रस्त अन्य राज्यातही त्याची अंमलबजावणी करण्याचे सूतोवाच केंद्र सरकारने केले आहे. गडचिरोली जिल्ह्यातील पोलीस दल अत्याधुनिक करण्यासाठी त्यांना आवश्यक ती अत्याधुनिक शस्त्रे, अद्ययावत प्रशिक्षण तसेच एक हेलिकॉप्टर उपलब्ध करून देण्यात आले आहे. गडचिरोलीत स्वतंत्र पोलीस उपमहानिरीक्षकांच्या कार्यालयामुळे तसेच अहेरी आणि गडचिरोली या दोन स्वतंत्र पोलीस जिल्ह्यांमुळे पोलीस प्रशासन अधिक कार्यक्षम झाले आहे. २००८ पर्यंत जिल्ह्यात पोलीस अधीक्षक ते शिपाई या संवर्गातील २४७८ पदे होती, २०१३ पर्यंत ही संख्या

२००५ पासून आतापर्यंत ३९६ नक्षलवाद्यांनी आत्मसमर्पण केले आहे. नक्षलवाद्यांच्या घरी जाऊन त्यांच्या कुटुंबीयांना प्रोत्साहन देण्यासाठी पोलिसांकडून नवजीवन योजना कार्यरत असून जनजागरण मेळावे आयोजित केले जात आहेत.

वनहक्क कायद्याची अंमलबजावणी

वनहक्क कायद्यातील तरतुदीनुसार गडचिरोली जिल्ह्यात ३० हजार १६७ वैयक्तिक वनहक्काचे एकूण ८५०२८.३५ एकर क्षेत्राचे पट्टे मंजूर करून वाटप करण्यात आले आहे. सामूहिक वनहक्काचे ४,२१,०९४.९२ एकर क्षेत्राचे ८८९ पट्टे ग्रामसभांना प्रदान करून वनहक्क कायद्याच्या प्रभावी अंमलबजावणीत गडचिरोली जिल्हा देशात

ई-विद्या

दुर्गम अशा धानोरा व कुखरेडा तालुक्यातील ३६ जिल्हा परिषद शाळांमध्ये संगणकाद्वारे शिक्षण-प्रशिक्षण देणाऱ्या ई-विद्या प्रकल्प राबवणारा गडचिरोली हा राज्यातील पहिला जिल्हा

५२ विद्यार्थ्यांचे पालकत्व

गडचिरोली जिल्ह्याच्या दुर्गम, आदिवासी भागातील ५२ विद्यार्थ्यांचे पालकत्व आर. आर. पाटील यांनी स्वीकारले आहे. या विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षणासाठी पुण्यातील दीपक पाचगुडे यांच्या सुभाषचंद्र बोस सैनिकी विद्यालयात प्रवेश देण्यात आला असून गरीब, दुर्गम भागातील हे विद्यार्थी दर्जेदार शिक्षण घेत आहेत.

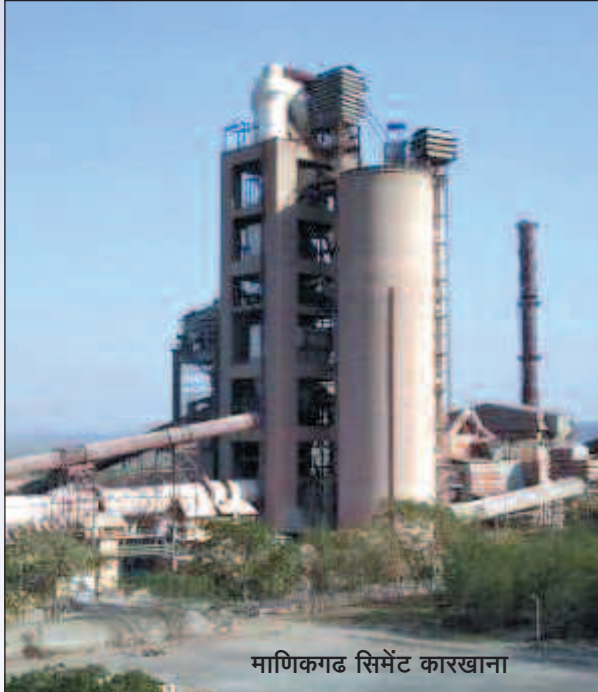
५८३८ वर पोहोचली आहे. २००८ पर्यंत १९८ महिला पोलीस शिपाई-अधिकारी होते, २०१३ मध्ये हीच संख्या ७२७ ने वाढली आहे. २०१०-२०११, २०११-२०१२ व २०१२-१३ मध्ये एकूण २६७३ मुला-मुलींची पोलीस भरती करण्यात आली आहे. यामध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील जवळजवळ ८० टक्के मुला-मुलींना सामावून घेण्यात आले आहे. पुरुषांच्याबरोबरीने महिला पोलीस अधिकारीही नक्षल अभियानात काम करू लागल्या आहेत. नक्षल आत्मसमर्पण योजनेला उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळत असून

प्रथम क्रमांकावर आला आहे. गडचिरोली जिल्ह्यात सामूहिक वनहक्क प्रदान केलेल्या ८८९ प्रकरणांमध्ये ५८८ ग्रामसभांना गौण वनोपजाच्या विल्हेवाटीचे हक्क प्रदान करण्यात आले आहेत. देशात पहिला सामूहिक वनहक्काचा मान जिल्ह्यातील मेंढा-लेखा गावाला मिळाला आहे.

- किशोर गांगुर्डे

(गृहमंत्र्यांचे जनसंपर्क अधिकारी)

विदर्भामध्ये नोंदणीकृत घटकांमध्ये एकूण औद्योगिक गुंतवणूक २७,१८८ कोटींची आहे. त्यात ३३९ मोठे उद्योग, २३,८१२ सूक्ष्म, लघु व मध्यम प्रकल्पांचा समावेश आहे. या गुंतवणुकीतून ३.०४ लाख लोकांना प्रत्यक्ष रोजगार प्राप्त झाला आहे. पुढील पाच वर्षांत ५० हजार कोटींपेक्षा अधिक गुंतवणूक विदर्भात होण्याची अपेक्षा आहे. त्यामुळे २.०८ लाख नवीन रोजगाराच्या संधी निर्माण होऊ शकतात. उद्योगांकरिता आवश्यक सर्व सोयी-सुविधा उपलब्ध केल्या आहेत. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाने १४,९३२.५० हेक्टर क्षेत्रामध्ये ८७ औद्योगिक क्षेत्रे विकसित केली आहेत. यामध्ये ४,०५९ घटक स्थापित झाले आहेत. अतिरिक्त क्षेत्रामध्ये बुटीबोरी, नांदगावपेठ, अमरावती, अकोला आणि उमरेड या क्षेत्रामध्ये जमीन उपलब्ध आहे.

माणिकगढ सिमेंट कारखाना

विदर्भाचा औद्योगिक विकास

एखाद्या भूप्रदेशाला औद्योगिकदृष्ट्या विकसित करण्यासाठी प्रामुख्याने वीज, पाणी, दळणवळणाची सोय, शिक्षित मनुष्यबळ, कच्चा माल आणि हक्काची बाजारपेठ या बाबींची गरज भासते. या सर्व बाबी आवश्यक त्या प्रमाणात उपलब्ध असलेल्या विदर्भात गरज होती ती या सर्व गोष्टींचे 'मार्केटिंग' करण्याची, देश आणि विदेशातील मोठ्या गुंतवणूकदारांना माहिती देण्याची, नेमके तेच काम यंदा फेब्रुवारी महिन्यात नागपुरात झालेल्या 'अॅडव्हान्टेज विदर्भ' या उपक्रमाने केले. गुंतवणूकदारांच्या या महामेळाव्यात १४५३४ कोटी रुपयांचे २७ औद्योगिक

महामार्गाने हे शहर जोडले आहे. आंतरराष्ट्रीय विमानतळ असल्याने निर्यातीची सोय उपलब्ध आहे. शंभरपेक्षा जास्त अभियांत्रिकी महाविद्यालये या भागात असल्याने पुरेसे शिक्षित मनुष्यबळसुद्धा येथे उपलब्ध आहे.

सधन प्रदेश

संत्रा, कापूस, तूर, सोयाबीन ही या भागातील प्रमुख पिके आहेत. प्रक्रिया उद्योग नसल्याने या पिकांना आवश्यक भाव सध्या मिळत नाही. मिहान प्रकल्पासारखा मोठा प्रकल्प येथे आकारास येत आहे. तेथे असलेल्या विशेष आर्थिक क्षेत्रामुळे गुंतवणूकदारांना अनेक सवलती शासनाने

अॅडव्हान्टेज

प्रकल्पांचे करार झाले. विदर्भाच्या औद्योगिक विकासाला यामुळे गतिमानता मिळण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे.

नागपूरचे पालकमंत्री शिवाजीराव मोघे यांच्या या कल्पनेला मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण आणि उद्योगमंत्री नारायण राणे यांनी उचलून धरले व सर्वप्रकारचे सहकार्य केले. यामुळे हा 'मेगाइव्हेंट' यशस्वी ठरला. पहिल्याच प्रयत्नात १४ हजार कोटींच्यावर उद्योगांचे करार झाल्याने मुख्यमंत्र्यांनी दरवर्षी 'अॅडव्हान्टेज विदर्भ' घेण्याची घोषणा केली. आता चालू वर्ष संपत आले असून अॅडव्हान्टेज विदर्भ-२ चे संकेतही पालकमंत्र्यांनी दिले आहेत.

ऐतिहासिक महत्त्व

विदर्भाच्या भूप्रदेशाला ऐतिहासिक, पौराणिक महत्त्व आहे. वैनगंगा, वर्धा, वेणासह इतर मोठ्या नद्यांमुळे मुबलक प्रमाणात तेथे पाणी उपलब्ध आहे. कोराडी, खापरखेडा, पारस आणि चंद्रपूरमध्ये वीजनिर्मिती केंद्र आहे. दळणवळणाच्यादृष्टीने नागपूर हे देशाच्या मध्यवर्ती आहे. रेल्वे, विमान आणि

देऊ केल्या आहेत. एवढेच नव्हे तर जगप्रसिद्ध लोणार सरोवरासारखी अनेक प्रेक्षणीय स्थळे, व्याघ्रप्रकल्प आणि अभयारण्याची रेलचेल या प्रदेशात आहेत.

खनिजसाठे

पूर्व विदर्भात मोठ्याप्रमाणात खनिजाचे साठे आहेत. बोईंगच्या 'एमआरओ'चे काम सुरु झाले असून लवकरच हा प्रकल्प सुरु

चंद्रशेखर बोबडे

होणार आहे. टीसीएस आणि इतरही मोठे प्रकल्प मिहानमध्ये येऊ घातले आहे.

एखाद्या प्रदेशाला औद्योगिकदृष्ट्या प्रगत करण्यासाठी सर्व काही विदर्भात आहेत. त्याला थोडे 'मार्केटिंग' करण्याची गरज होती. ते काम अॅडव्हान्टेज विदर्भ या उपक्रमामुळे काही अंशी पूर्ण झाले आहे.

शासनाचे प्रयत्न

विदर्भात अधिकाधिक उद्योग सुरु व्हावेत यासाठी शासनाची भूमिका अनुकूल राहिली आहे. सवलती आणि अनुदानासह विविध योजना उद्योग संचालनालय, उद्योग विभाग

यांच्यामार्फत विभाग आणि जिल्हापातळीवर उद्योजकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी राबवल्या जातात. नागपूर शहर वगळता संपूर्ण विदर्भ डी क्लास म्हणजे सर्वाधिक अनुदानाला पात्र असलेल्या क्षेत्रात मोडतो.

संपूर्ण गडचिरोली जिल्हा, चंद्रपूर जिल्हा आणि गोंदिया जिल्ह्यातील काही तालुके नक्षलग्रस्त भागात येत असल्याने या भागातील उद्योजकांना राज्यातील सर्वाधिक प्रोत्साहन अनुदाने दिली जातात.

माहिती तंत्रज्ञान उद्योग नागपूरमध्ये मोठ्या प्रमाणात आकर्षित होत आहेत. अॅडव्हान्टेज विदर्भमुळे तीन नवीन खाजगी

माहिती तंत्रज्ञान उद्याने सुरु होत आहेत. मिहानमध्ये देशातील टाटा कन्सल्टन्सी (टीसीएस)चे पहिल्या टप्प्याचे बांधकाम सुरु झाले आहे.

पायाभूत सुविधा

औद्योगिक क्षेत्रात पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी उद्योग खाते सातत्याने प्रयत्नशील आहे.

अमरावती विभागातील नांदगावपेट एमआयडीसीमध्ये सामायिक सांडपाणी व्यवस्थापन प्रकल्पाची उभारणी, अतिरिक्त बुटीबोरी औद्योगिक क्षेत्रात सांडपाणी व्यवस्थापन प्रकल्प उभारणी आणि यवतमाळ व नांदगावपेट औद्योगिक क्षेत्रात

उपकेंद्र उभारणीचे काम सुरु करण्यात आले आहे.

सिमेंट, स्टील, आयटीमध्ये गुंतवणूक
विदर्भात औद्योगिक गुंतवणूक प्रामुख्याने सिमेंट, पेपर, वस्त्रोद्योग, कृषी, अन्नप्रक्रिया, माहिती आणि तंत्रज्ञान व स्टील या क्षेत्रात आहे. इंडोरामा सिंथेटिक्स, एसीसी सिमेंट, अंबुजा सिमेंट, एल अॅण्ड टी सिमेंट, माणिकगड सिमेंट, उत्तम गॅल्व्हा, लॉईड मेटल, सनफ्लॅग आर्यन अॅण्ड स्टील, हल्दीराम, परसिसन्ट सिस्टिम, रेमण्ड, रसोयाप्रोटिल्स आदी कंपन्यांचा गुंतवणूक करणाऱ्या कंपन्यांमध्ये समावेश आहे.

उल्लेखनीय कामगिरी

राज्य शासनाच्या प्रयत्नामुळे औद्योगिकीरणाच्या क्षेत्रात विदर्भाची यशस्वी वाटचाल सुरु आहे.

(पान १९ वर)

डिसेंबर २०१३

१३

मिहान प्रकल्पाचा वेध

राज्याच्या कॅबिनेटने २००२ मध्ये मिहान प्रकल्पाची संकल्पना मांडली. त्यासाठी महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी मर्यादित या विशेष कंपनीची स्थापना करण्यात आली. कंपनीच्या माध्यमातून ४३०० हेक्टरवर प्रकल्प साकारण्याचा निर्णय झाला. विशेष आर्थिक क्षेत्र अर्थात सेझ आणि विमानतळ व कार्गो हब अर्थात मिहान, असे जुळे प्रकल्प त्याअंतर्गत विकसित होत आहेत. २००२ ते आजतागायत प्रकल्पासाठी आवश्यक असलेले भूसंपादन ९८ टक्के पूर्ण झाले. १ हजार कोटी रुपये गुंतवून पायाभूत सुविधा सज्ज आहेत. ६० कंपन्यांची ५०० कोटीहून अधिक रुपयांची गुंतवणूक जमिनीच्या माध्यमातून झाली आहे. असा हा आर्थिक क्षितिजावरील भव्यदिव्य प्रकल्प अर्थव्यवस्थेच्या बिकट वादळातही दीपस्तंभाप्रमाणे उभा राहून पुढे जात आहे.

रोजगाराच्या विपुल संधी

मिहान-सेझमध्ये सहा कंपन्यांचे युनिट सुरु झाले. त्यांच्या माध्यमातून १ हजारांहून अधिक रोजगार मार्गस्थ झाला आहे. त्यामध्ये कॅलिबर पॉइंट या सर्वात मोठ्या कंपनीने

५५० जणांना रोजगार दिला आहे. त्यापाठोपाठ इबिक्स या सॉफ्टवेअर तयार करणाऱ्या कंपनीने १२५ लोकांना रोजगार दिला आहे. टाटा समूहाच्या टाल या उपकंपनीने बोइंगच्या विमानांचे सुटे भाग

जागतिक नकाशावर अर्थव्यवस्थेची स्थिती सध्या बिकट आहे. डॉलर-रुपयातील चढ उतरणीचाही देशांतर्गत अर्थव्यवस्थेवर नकारात्मक प्रभाव आहे. यामुळेच नागपुरात विकसित होणारा आंतरराष्ट्रीय ख्यातिप्राप्त मिहान-सेझ प्रकल्प काहीसा अडचणीत आला आहे. मात्र तशा स्थितीतही एकीकडे प्रकल्पग्रस्तांचे त्रिषय मार्गी लावतानाच जुन्या कंपन्यांना झपाट्याने त्यांचे युनिट सुरु करण्यासाठी सरकार व प्रशासन जिद्दीने प्रयत्न करीत आहे. त्याची फळे दृष्टिक्षेपात येत आहेत.

चिन्मय काळे

तयार करण्यास सुरुवात केली आहे. त्या माध्यमातून २०० हून अधिक रोजगार निर्मित झाला आहे.

मिहानजवळील सेझमध्ये जुन्या कंपनीचा विकासासाठी पुढे सरसावत आहेत. युनिटचे बांधकाम सुरु करण्याची योजना त्यांनी आखली आहे. त्या सर्वांचा विचार केल्यास १८ हजार रोजगार लवकरच निर्मित होणार आहे. हा आकडा डिसेंबर २०१५ पर्यंत दृष्टिक्षेपात येत आहे. त्यामध्ये इन्फोसिस, टीसीएस, ल्युपिन यासारख्या सर्वच मोठ्या व दिग्गज कंपन्यांचा समावेश आहे.

इन्फोसिसची योजना

अव्वल आयटी कंपन्यांपैकी एक असलेल्या इन्फोसिस लिमिटेडने मागील वर्षी ४ मार्चला मिहान-सेझमध्ये १४२ एकर जागा घेतली. अत्याधुनिक आयटी पार्क उभा करण्यासाठी प्रकल्पातील सर्वाधिक जागा इन्फोसिसनेच घेतली आहे. या जमिनीवर ७८ लाख चौरस फुटाचे बांधकाम कंपनी करणार आहे. त्याद्वारे एकूण २० हजार रोजगाराची क्षमता निर्माण होणार आहे. मात्र कंपनी १८ हजार रोजगार नागपुरातील या केंद्राद्वारे निर्मित करणार

मिहान : अर्थव्यवस्थेचा दीपस्तंभ

आहे. त्यापैकी ८५०० रोजगार प्रथम टप्प्यात दिला जात आहे. त्यासाठी कंपनी जानेवारीपासून 'ग्रीन बिल्डिंग' तत्वावरील इमारतीचे बांधकाम सुरु करीत आहे. मॉर्फोजेनेसिस या जगविख्यात कंपनीकडे डिझाइन तयार करण्याचे कंत्राट देण्यात आले आहे.

ल्युपिनची औषध निर्मिती

ल्युपिन फार्मा ही औषध निर्मिती क्षेत्रातील अक्वल बहुराष्ट्रीय कंपनी आहे. कंपनीने २०११ मध्ये मिहानमधील विशेष आर्थिक क्षेत्रात जागा घेतली. २४ एकर जागेवर औषध निर्मितीसाठी लागणारे द्रव्य तयार करण्याची त्यांची योजना आहे. यासाठीची पायाभूत सुविधा पूर्ण रूपात उभी झाली आहे. लवकरच त्यातून व्यावसायिक उत्पादन सुरु होणार आहे. सुमारे १०० कोटी रुपये गुंतवून ४०० रोजगार याद्वारे मार्गस्थ होत आहे.

१०७ एकरावर रेल्वे टर्मिनल

मंदीचे वातावरण असतानादेखील

मिहान-सेझमधील नोकऱ्या

कंपनी	नोकऱ्या
एअर इंडिया-बोईंग	१२००
इन्फोसिस (पहिला टप्पा)	८५००
टीसीएस (पहिला टप्पा)	८२००
ल्युपिन फार्मा	४००

मिहान-सेझ प्रकल्पाला चालना मिळण्यासाठी प्रशासनाचे प्रयत्न सुरु आहेत. १०७ एकरावरील व ३०० कोटी रुपये गुंतवणुकीच्या रेल्वे टर्मिनल उभारणीची प्रक्रिया अंतिम टप्प्यात आली आहे. मिहान प्रकल्पाची मुख्य संकल्पना असलेल्या कार्गो हबसाठी रेल्वे टर्मिनल हा महत्त्वाचा भाग आहे. तो उभा करण्यासाठी कन्टेनर कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड अर्थात कॉन्कोर या सार्वजनिक क्षेत्रातील मालवाहतूक करणाऱ्या देशातील मोठ्या कंपनीला कंत्राट देण्यात आले आहे. कंपनीने सुरुवातीला २६.९१ हेक्टरवर (६७.२८ एकर) टर्मिनल उभारण्याचा निर्णय घेतला होता. मात्र नागपूर हे मध्य भारतात असल्याने भविष्यातील गरज पाहता कंपनीने अतिरिक्त १६.१०५ हेक्टरची (४०.२६ एकर) मागणी केली आहे. अशा संपूर्ण १०७ एकरांवर भव्य कार्गो रेल्वे टर्मिनल उभारले जाणार आहे. कॉन्कोरचे महत्त्वाचे क्षेत्रीय टर्मिनल सध्या नागपूरजवळील अजनी रेल्वेस्थानक परिसरात आहे. तेथून तीन वर्षापूर्वी ५ हजार कन्टेनरची उलाढाल होत होती. ती आता १० हजार झाली आहे. पुढील तीन वर्षात ती २० हजारपर्यंत नेण्याची योजना आहे. त्यासाठी अजनी परिसरात विस्ताराला वाव नाही. या दृष्टीने कंपनीसाठी व पर्यायाने एमएडीसीसाठी मिहान हा सर्वोत्तम पर्याय आहे. येत्या दोन वर्षात हे रेल्वे टर्मिनल उभे झाले की,

वर्षाला २० हजार कन्टेनरची (सुमारे २.७२ लाख घनमीटरवरील कार्गो) ये-जा मिहानमधून करण्याची योजना आहे.

टीसीएस अंतिम टप्प्यात

टाटा कन्सलटन्सी लिमिटेड अर्थात टीसीएस या आयटी क्षेत्रातील अक्वल कंपनीनेही मिहान-सेझमध्ये ५३.७१० एकर जागा घेतली आहे. त्यावरील युनिटचे बांधकाम जलदगतीने सुरु झाले आहे. पुढील वर्षभरात ८२०० नोकऱ्या टीसीएस मार्गस्थ करणार आहे. त्यापैकी बीपीओचा पहिला टप्पा येत्या तीन महिन्यातच सुरु होत आहे. कंपनी यासाठी ६०० कोटी रुपयांची गुंतवणूक करीत आहे.

एअर इंडिया-बोईंग अंतिम टप्प्यात

बोईंग कंपनी मिहानमध्ये एअर इंडियाच्या सहकार्याने विमान देखभाल व दुरुस्ती केंद्र (एमआरओ) सुरु करीत आहे. या एमआरओची उभारणी अंतिम टप्प्यात असून, बोईंग ७३७ जातीची तीन अथवा ७४७ जातीची दोन विमाने एकावेळी उभी राहू शकतील, असे मोठे हॅंगर्स तेथे

नोकऱ्यांची सद्यःस्थिती

कंपनी	नोकऱ्या
कॅलिबर पॉइंट	५५०
इबिक्स सॉफ्टवेअर	१२५
क्लाउडडाटा सॉफ्टवेअर	५०
येल्लामंचली सॉफ्टवेअर	१५
इन्फोर्मेटिक्स सोल्युशन्स	५
सिनोस्फीअर इंडिया	२५

उभारण्यात आले आहेत. ५०० कोटी रुपये गुंतवणुकीचा हा एमआरओ मार्चपर्यंत पूर्ण रूपात सुरु होण्याची शक्यता आहे. त्याद्वारे १२०० नोकऱ्या उपलब्ध होणार आहेत.

अप्रत्यक्ष रोजगार असेल तिप्पट

आयटी असो वा अन्य कुठल्याही मोठ्या युनिटमधील अप्रत्यक्ष रोजगाराचा आकडा प्रत्यक्ष रोजगाराच्या तिप्पट असतो. यामुळे मिहान-सेझचा सध्याचा विकास पाहता दोन वर्षात येथून १८ ते २० हजार प्रत्यक्ष तर ६० हजार अप्रत्यक्ष रोजगार निर्मित होण्याची चिन्हे आहेत.

कुपोषणमुक्तीचा लढा

महाराष्ट्र राज्य हे प्रगतिशील राज्य आहे. तरी विदर्भात माता मृत्यू, बाल मृत्यू, कुपोषण, बुटकेपणा, लुकडेपणा, मातांमधील रक्तक्षय (अॅनेमिया) इ. चे प्रमाण जास्त आहे. महाराष्ट्रात सरासरी कमी वजनाच्या बालकांचे प्रमाण ९.६३ टक्के इतके आहे. मात्र विदर्भात या सरासरीपेक्षा कमी वजनाची जास्त बालके असलेले जिल्हे गडचिरोली, अमरावती, बुलडाणा, चंद्रपूर व यवतमाळ हे आहेत. राज्यातील माता व बालकांच्या आरोग्य व पोषणस्थितीमध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी राज्याने एक पंचसूत्री कार्यक्रम सुरू केला आहे.

या कार्यक्रामध्ये देशातील खासदार,

वन्दना कृष्णा

महासंचालक-राजमाता जिजाऊ
माता- बाल आरोग्य व पोषण मिशन

आरोग्य व पोषणाशी निगडित तज्ज्ञ, कार्पोरेट सेक्टर व युनिसेफ यांचा सहभाग घेण्यात येणार आहे. टाटा व महिंद्रासारख्या प्रमुख कंपन्यानीही या कार्यक्रामध्ये सहभागी होऊन राज्यातील माता व बालकांच्या पोषणस्थितीमध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी मदत करण्याचे ठरविले आहे.

अतिसंवेदनशील जिल्हे

बालकांच्या पोषणस्थितीचा विचार करता, महाराष्ट्रातील ठाणे, नाशिक, नंदुरबार, अमरावती (मेळघाट) व गडचिरोली हे जिल्हे कुपोषणासाठी अतिसंवेदनशील आहेत. त्यामध्ये विशेषतः विदर्भातील अमरावती (मेळघाट), गडचिरोली, गोंदिया, चंद्रपूर ह्या आदिवासी भागातील कुपोषण कमी करण्यासाठी शासन विविध उपाययोजना करित आहे. उदा. इंदिरा गांधी मातृत्व सहयोगिनी योजना अमरावती व भंडारा जिल्ह्यात सुरू करण्यात आली आहे. मेळघाटातील जन्मतः कमी वजनाच्या मुलांच्या बालमृत्यूचे प्रमाण कमी करण्यासाठी राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियानमार्फत हायपोथर्मिया किट (Hypothermia kit) देण्यात आले आहे. उपजिल्हा रुग्णालय

धारणी तसेच नागपूर येथे आणि गोंदिया येथे सॅम बालकांच्या व्यवस्थापनासाठी पोषण पुर्नवसन केंद्र सुरू करण्यात आले आहे. संपूर्ण विदर्भात सर्व प्राथमिक आरोग्य केंद्रामध्ये बाल उपचार केंद्र सुरू करण्यात आले आहे. तसेच महाराष्ट्रातील सर्वात मोठे SNCU (४८Warmers असलेले) विदर्भात कार्यरत आहे. याची परिणती म्हणून मेळघाटात अर्भक मृत्यू दर सातत्याने मागील काही वर्षात कमी होत आहे.

सक्षम संपर्क यंत्रणा

विदर्भातील दुर्गम भागात मोबाइल कनेक्टिव्हिटी निर्माण व्हावी, यासाठी टाटा उद्योग समूह टॉवर्सची उभारणी करणार आहे. तसेच मेळघाटासारख्या डोंगराळ भागातून पावसाळ्यात मोठ्या प्रमाणात पाणी वाहून जाते, यासाठी टाटा उद्योगामार्फत जलसंधारणाची कामे करण्यासाठी साहाय्य करण्यात येणार आहे. अमरावती जिल्ह्यामध्ये प्रथिनांचा वापर आहारात अत्यंत कमी

राज्यातील माता व बालकांच्या आरोग्य व पोषणस्थितीमध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी राज्याने एक पंचसूत्री कार्यक्रम सुरू केला आहे. या कार्यक्रमाचा शुभारंभ मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांच्या हस्ते १५ नोव्हेंबर, २०१३ रोजी संपूर्ण राज्यात सुरू करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर कुपोषणाविरुद्ध महाराष्ट्र संघ, स्थापित करण्यात आला आहे.

पंचसूत्री कार्यक्रम

विदर्भातील अतिसंवेदनशील जिल्हांमध्ये कुपोषण कमी करण्यासाठी मुख्यमंत्र्यांनी पंचसूत्री कार्यक्रम जाहीर केला आहे. १) पौगंडावस्थेतील मुलींमधील रक्तक्षयाचे प्रमाण ५० टक्क्यांनी कमी करणे, २) जन्मतः कमी वजनाच्या बालकांचे प्रमाण ५० टक्क्यांनी कमी करणे, ३) बाळ जन्मानंतर तत्काळ स्तनपानास सुरुवात आणि सहा महिन्यांपर्यंत केवळ स्तनपान याचे प्रमाण ८० टक्क्यांपर्यंत वाढविणे, ४) ६ महिने ते २४ महिने वयोगटात आईच्या स्तनपानासोबत बालकाच्या आहारातील विविधता वाढवून गुणवत्ता वाढविणे, ५) अतिकुपोषित (सॅम) बालकांना विशेष उपचारात्मक आहार देणे.

असल्याचे निदर्शनास आले आहे. यासाठी टाटा केमिकल्स या उद्योगामार्फत अमरावती जिल्ह्यात तुरीचे लागवडक्षेत्र वाढवण्यासाठी प्रयत्न करण्यात येणार आहे.

लोकसहभागाला प्राधान्य

कमी वजन असलेल्या महाराष्ट्रातील बालकांच्या संख्येत सातत्याने घट होत आहे. यामागे प्रामुख्याने लोकसहभाग (मूठभर धान्य योजना अकोला जिल्हा), माता बैठकांच्या माध्यमातून प्रभावी समुपदेशन (चंद्रपूर जिल्ह्यातील अंगणवाड्यांमध्ये अंगणवाडी कार्यकर्त्यांमार्फत मातांना समुपदेशन), स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या सहकार्यातून व एस.टी.महामंडळाच्या साहाय्याने हिरकणी कक्षांची स्थापना (महाराष्ट्रातील पहिले हिरकणी कक्ष चिमुरडा ता. वरोरा जि. चंद्रपूर) इ. चांगले उपक्रम विदर्भात सुरु आहेत. विदर्भातील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांच्या ज्ञानात भर पडावी यासाठी औरंगाबाद, अहमदनगर जिल्ह्यातील डिजिटल / आय.एस.ओ / मॉडेल अंगणवाडीला भेटी देण्यात येत आहे. त्यामुळे विदर्भातदेखील मॉडेल / डिजिटल अंगणवाड्या तयार होत आहेत.

महत्वाचा काळ

बालकांच्या जीवनातील पहिले १००० दिवस बाळाच्या शारीरिक व बौद्धिक वाढीसाठी महत्वाचे असतात (स्त्री गरोदर राहिल्यापासून बाळ २ वर्ष पूर्ण होईपर्यंतचा काळ). गरोदरपणातील २७० दिवसाच्या काळात बाळाच्या मेंदूचा ५० टक्के विकास होतो. याच काळात बाळाची लांबी ५०

सें.मी.पर्यंत वाढू शकते. वजन ३ किलोच्या पुढे वाढू शकते. डोक्याचा घेर ३५ सें.मी. पर्यंत वाढतो. गरोदरपणाच्या काळात गरोदर मातेला योग्य आहार, लोहयुक्त गोळ्या, आयोडिनयुक्त मीठ व दुपारी २ तास विश्रांतीची गरज असते. मातेला कुटुंबाचे, समाजाचे सहकार्य मिळाले तर सुदृढ व निरोगी बाळ जन्माला येऊ शकतो. जन्मानंतरही मातेला कुटुंबाच्या मदतीची गरज असते - मुलांना सांभाळणे, दिवसातून ८ ते १० वेळा स्तनपान करणे, स्वच्छ व उबदार ठेवणे, शिवाय घराचे व शेतीचेही

Call to Action अंतर्गत विदर्भामध्ये राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियानामार्फत ३० टक्के अधिक संसाधने उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत.

यामध्ये प्रामुख्याने भौतिक सुविधा, अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे निवासस्थान दुरुस्ती, नवीन निवासस्थानांचे बांधकाम करण्यात येणार आहे.

यामधून वैद्यकीय अधिकारी मुख्यालयात राहून चांगली सेवा देतील याची काळजी या कार्यक्रमात घेण्यात येणार आहे.

काम सांभाळणे, इतर मुलांना सांभाळणे या सर्व बाबी एकट्या मातेला करणे फार कठीण जाते. यात पतीची, कुटुंबाची व समाजाची मदत आवश्यक आहे.

बाळाचा जन्म झाल्यावर पहिले ६ महिने बाळ निव्वळ मातेच्या दुधावर असते. या काळातील मातेचे पोषण व तिला कामामध्ये मदतीची गरज असते. ६ महिने पूर्ण झाल्यावर, स्वच्छतापूर्वक बनवलेला घरगुती

पुरेसा मऊसर आहार व कमीतकमी २ वर्षांपर्यंत बाळाला मातेचे दूध दिल्यास बाळाचे आरोग्य चांगले राहते. या काळातील बाळाचा शारीरिक व बौद्धिक विकास मोठ्या प्रमाणावर होत असतो. या १००० दिवसांकडे जर दुर्लक्ष झाले तर बाळाचे होणारे नुकसान भरून काढता येत नाही. परंतु विदर्भातील मातांच्या अडचणी अनेक आहेत. कामावर गेल्यास मुलांना सांभाळण्यासाठी पाळणाघरांची व्यवस्था नाही. मुलांना विविध प्रकारचे अन्नघटक (Dietary Diversity) दिले जात नाही. उदा. फक्त वरण-भात दिला जातो, आदिवासी महिला दारूचे सेवन करतात, इतर व्यसन त्यांना असते. तसेच अंधश्रद्धाही आहेत. गरोदरपणात पपई, वांगी यासारखे घटक खात नाहीत. परिणामी आदवासी क्षेत्रात ५० ते ६० टक्के कमी वजनाची बालके जन्माला येतात. कुपोषणाचे प्रमाण नागपूर विभागात ९.५९ टक्के तर अमरावती विभागात ११.४६ टक्के इतके आहे. या सर्व समस्यांवर मात करण्यासाठी समाजातील सर्व घटकांचे योगदान आवश्यक आहे. खासगी क्षेत्रातील व समाजातील सर्व स्तरातील घटकांच्या सहभागाची गरज आहे. हा कार्यक्रम एक लोकचळवळ म्हणून पुढे नेण्यासाठी १४ नोव्हेंबर २०१३ पासून राजमाता जिजाऊ आरोग्य व पोषण अभियान सुरु करण्यात आले आहे. स्थानिक उद्योजक, स्वयंसेवी संस्था इ. बरोबर नवीन पंचसूत्री कार्यक्रमावर कुपोषण निर्मूलनासाठी काम करण्याचे आवाहन मुख्यमंत्र्यांनी केले आहे. त्याला आपण सर्वांनी प्रतिसाद दिला तर, कुपोषणमुक्तीच्या अनुषंगाने मोठा टप्पा गाठता येईल.

जीवनदायिनी हायपोथर्मिया कीट

सातपुडा पर्वताच्या कुशीत वसलेल्या धारणी व चिखलदरा तालुक्यात गर्भवती स्त्रियांच्या प्रसूतीकाळात त्यांचे पोषण न झाल्यामुळे मातामृत्यू, बालमृत्यूच्या घटना मेळघाटमध्ये घडत असतात. या भागातील दारिद्र्यासोबतच अशा घटनांना निसर्गही कारणीभूत आहे. मात्र, या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी शासन सर्वतोपरी प्रयत्न करीत आहे. आरोग्य विभाग नित्यनवीन संकल्पना व पर्यायांचाही शासन उपयोग करीत आहे. त्यामध्येच हायपोथर्मिया कीटचा समावेश आहे.

पावसाळ्याचा दिवसांमध्ये मेळघाटमध्ये सरासरीपेक्षा जास्त पाऊस पडतो. त्यामुळे येथील दळणवळणात प्रचंड अडथळा निर्माण होतो. परिणामी, दुर्गम गावांमध्ये आरोग्याच्या सुविधा, औषधे वेळेवर पोहचू शकत नाहीत. पावसाळ्याच्या काळात मेळघाटातील बरीच बालके हायपोथर्मिया आणि न्यूमोनिया या कारणामुळे दगावतात. जवळपास एक वर्षामध्ये जेवढी बालके मेळघाटात दगावतात त्यातील ५० टक्के बालके ही जुलै ते सप्टेंबर या काळामध्ये दगावत असल्याचे दिसून येते. स्थानिक नागरिक पारंपरिक प्रथांना

मेळघाटातील अंधश्रद्धा, पंरंपरा आणि नैसर्गिक परिस्थितीला सामोरे जात आरोग्य विभाग अनेक नवीन संकल्पना, कुपोषण निर्मूलन व बालमृत्यूच्या निचंरणासाठी राबवत आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून घरातील कुटुंबाचे समुपदेशन, गरोदर मातांना औषधोपचार व जन्माला आलेल्या कमी वजनाच्या बाळाला हायपोथर्मिया कीटमध्ये ठेवून त्यावर घरीच औषधोपचार करण्याचा उपक्रमही मेळघाटात युद्धपातळीवर राबवण्यात येत आहे. त्यामुळेच सप्टेंबर २०१२ च्या तुलनेत सप्टेंबर २०१३ मध्ये जवळपास ५२ बालमृत्यू वाचावण्यामध्ये आरोग्य विभागाला यश प्राप्त झाले.

मंगेश वरकड

पडले तर त्याला दवाखान्यामध्ये न आणता मांत्रिकाकडे नेऊन मंत्रोपचार करणे या

बाबीसुद्धा या भागातील बालमृत्यूसाठी कारणीभूत आहेत. मेळघाटातील या प्रथांमुळे एका वर्षामध्ये होत असलेल्या बालमृत्यूंपैकी १५ टक्के बालके पहिल्या २४ तासांमध्ये दगावत असल्याचे अभ्यासाअंती आढळून आले आहे.

मेळघाटातील अशिक्षितपणा व अंधश्रद्धा याचाही परिणाम यावर होत असतो. गरोदरपणात बाळ पोटातमध्ये जास्त वाढून बाळंतपणाच्या वेळी जास्त त्रास होईल किंवा दवाखान्यामध्ये जाऊन बाळंतपण करावे लागेल या भीतीने मातेला औषधोपचारापासून व पोषण आहारापासून वंचित ठेवण्याचे प्रकार मेळघाटात सर्रास घडत

चिकटून राहत घरीच प्रसूती करण्याचा अड्डाहास करतात. हा त्यांचा अड्डाहास बालमृत्यूला कारणीभूत ठरत असल्याचे दिसून येत आहे. आजही मेळघाटमध्ये ४० टक्के प्रसूती (डिलीव्हरी) घरात होत असते.

घरी प्रसूती झाल्यानंतर मातेला व बाळाला आंघोळ घालणे, त्याला दूध न पाजणे, बाळाला कपडे न घालता साध्या कापडामध्ये गुंडाळून ठेवणे, बाळ आजारी

असतात. वारंवार गर्भवती राहिल्यामुळे दोन बालकांमधील अंतरही कमी राहते. त्यामुळे जन्माला येणारे बाळ कमी वजनाचे असते.

जीवनदायिनी : हायपोथर्मिया कीट

३० जुलै २०१३ रोजी भिलखेडा येथील विमल रामलाल बेलसरे या मातेच्या १८०० ग्राम एवढ्या कमी वजनाच्या बालकाला वाचवण्यामध्ये डॉक्टरांना यश आले. ही महिला आठव्यांदा प्रसूत झाली होती. त्यावेळी तिचे वय ३२ वर्षे होते. या महिलेचा याआधी चार वेळा गर्भपातही झाला होता. तसेच तिच्या दोन बालकांचा मृत्यू झाला होता.

३० जुलैला जन्मलेल्या बाळाचे वजन फक्त १८०० ग्रॅम होते. प्रसूतीनंतर स्वेच्छेने ही दवाखान्यामधून सुट्टी घेऊन घरी परत आली. त्यावेळेस मेळघाटात अतिवृष्टी सुरू होती. नदी-नाल्यांना पुराचे पाणी आले होते. रस्ते बंद झाले होते. , रस्त्यांवरून पाण्याचे लोट वाहत होते. अशा परिस्थितीत ही महिला गावाकडे निघाली, तेव्हा मानसेवी वैद्यकीय अधिकारी डॉ. दाभाडे यांनी तिच्या बाळासाठी हायपोथर्मिया कीट उपलब्ध करून दिले. बाळाचे तापमान सर्वसाधारण तापमानापेक्षा कमी होणार नाही, याकरिता मातेच्या खाटेजवळ २०० व्होल्टचा बल्ब लावण्यात आला. बाळाला आईचे दूध, तसेच मल्टीव्हिटॅमिन ड्रॉप व बाळाची काळजी घेण्याविषयी घरच्या लोकांना सूचना देण्यात आल्या. मातेला व बाळाला दोघांनाही औषधोपचार सुरू करण्यात आले. या संपूर्ण उपचार प्रक्रियेत हायपोथर्मिया कीट वरदान ठरले. हायपोथर्मिया कीटमुळे बाळाच्या शरीराला ऊब मिळाली.

नियमित तपासणी व औषधोपचार, नियमित लसीकरण कुठल्याही प्रकारे जंतुसंसर्ग होणार नाही याची काळजी घेतली गेल्यामुळे आज या बाळाचे वजन ३ किलो एवढे आहे. आरोग्य विभागाच्या नवनवीन संकल्पनांमुळे बरीचशी बालके मृत्यूच्या दाढेतून बाहेर काढण्यात यश आले आहे. अशाप्रकारे मेळघाटमधील कमी वजनाच्या बालकांचे प्राण वाचवण्यात काही प्रमाणात यश प्राप्त झाले आहे. हायपोथर्मिया कीटच्या उपयोगामुळे मेळघाट बालमृत्यू मुक्त होण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे.

अॅडव्हान्टेज

विदर्भ

(पान १३ वरून)

राज्याच्या विशाल प्रकल्प धोरणांतर्गत मागील चार वर्षांत विदर्भात ४२ विशाल प्रकल्पांना मंजुरी देण्यात आली आहे. त्याची प्रस्तावित गुंतवणूक २,८४५ कोटी रुपये आहे. यापैकी २८ प्रकल्पांचे काम सुरू केले असून त्यात ५८०१.३२ कोटींची गुंतवणूक झाली आहे. ११ प्रकल्पांचे बांधकाम सुरू झाले आहे. यात ५८६५.०९ कोटी रुपयांची गुंतवणूक झाली आहे.

मागील चार वर्षांत ९८८६ सूक्ष्म, लघू व मध्यम प्रकल्पांमध्ये २९२५.०१ कोटींची गुंतवणूक झाली आहे. नवीन सूक्ष्म आणि लघुउद्योग घटकांमध्ये २८६७.७ कोटी गुंतवणूक प्रस्तावित असून त्यातून १.६५ लाख रोजगार निर्माण होण्याची शक्यता आहे.

अॅडव्हान्टेज विदर्भचे फलित

२५ आणि २६ फेब्रुवारी २०१३ मध्ये नागपुरमध्ये झालेल्या अॅडव्हान्टेज विदर्भ या उपक्रमामुळे विदर्भाच्या औद्योगिक विकासाला चालना मिळण्यास सुरुवात झाली आहे. या परिषदेमध्ये देशपातळीवरील ४४० उद्योजक सहभागी झाले होते. त्यात प्रामुख्याने टाटा उद्योग समूहाचे सायरस मिस्त्री, जिंदाल उद्योग समूहाचे एन.जिंदाल, रेमण्ड उद्योग समूहाचे श्री.सिंघानिया या नामवंत उद्योगपतींचा समावेश होता. वस्त्रोद्योग, माहिती तंत्रज्ञान, वाहनतळ, पर्यटन, कृषी प्रक्रियासह

बजाज स्टील इंडस्ट्रीज, हिंणगा-नागपूर

इतरही क्षेत्रातील उद्योजक सहभागी झाले होते.

या परिषदेचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे उद्योग जगतातील प्रतिनिधी आणि सरकारचे प्रतिनिधी यांच्यात एकाच व्यासपीठावर संवाद साधला गेला. उद्योजकांच्या अडचणी समजून घेऊन त्यांना विदर्भात उद्योग सुरू करण्यासाठी सहकार्य करण्याची हमी शासनाने या वेळी दिली. या परिषदेचे फलित म्हणजे २७ बड्या कंपन्यांनी विदर्भात उद्योग सुरू करण्यासाठी १४,५३४ कोटी रुपयांच्या गुंतवणुकीचे करार शासनासोबत केले. त्यात भेल, रेमण्ड, अंबुजा सिमेंट, माणिकगड सिमेंट आदींचा समावेश आहे. करार करणाऱ्या उद्योजकांपैकी एकूण ६९२ कोटींची गुंतवणूक करणाऱ्या यापैकी पाच प्रकल्पांचे काम सुरू झाले आहे. ६६२५ कोटींचे सहा प्रकल्पांचे बांधकाम विविध टप्प्यांवर सुरू आहे. सात प्रकल्पांनी जमीन ताब्यात घेतली आहे.

सार्वजनिक क्षेत्रातील भारत हेवी इलेक्ट्रिकल लिमिटेड (भेल) या मोठ्या कंपनीने विदर्भात भंडारा जिल्ह्यात २५०० कोटींची गुंतवणूक केली आहे. या प्रकल्पाच्या उभारणीचेही काम सुरू झाले आहे.

भंडारा जिल्ह्याच्या पवनी तालुक्यातील गोसेखुर्द गावात माजी पंतप्रधान स्व. राजीव गांधी यांनी एका महत्वाकांक्षी सिंचन प्रकल्पाचे भूमिपूजन केले होते. भंडारा जिल्ह्यातून उत्तर-दक्षिण वाहणाऱ्या आणि जिल्ह्याची जीवनदायिनी म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या वैनगंगा नदीवर या प्रकल्पाच्या धरणाचे काम सुरु झाले. भंडारा, नागपूर व चंद्रपूर या तीन जिल्ह्यातील २ लाख ५० हजार हेक्टर जमीन या एका प्रकल्पामुळे सिंचनाखाली येणार म्हणून तीनही जिल्ह्यातील शेतकरी सुखावला होता. पण त्याचबरोबर भंडारा जिल्ह्यातील ३४ तर नागपूर जिल्ह्यातील ५१ अशा एकूण ८५ गावांच्या पुनर्वसनाचा प्रश्नही राज्य शासनासमोर उभा ठाकला होता.

या प्रकल्पाचे काम सुरु झाले, मात्र कधी निधीची कमतरता, कधी पुनर्वसनाचा प्रश्न, तर कधी प्रकल्पग्रस्तांच्या मागण्या अशा कारणांनी या प्रकल्पाचे काम लांबणीवरच पडत गेले. केंद्र शासनाने २६ फेब्रुवारी २००९ मध्ये या प्रकल्पाला राष्ट्रीय प्रकल्पांच्या सूचीत घेतले. त्यामुळे या प्रकल्पातील धरण व कालव्यांच्या बांधकामाला केंद्र शासनाची ९० टक्के मदत मिळायला लागली. तरीही ८५ गावांच्या पुनर्वसनाचा प्रश्न शिल्लक होताच.

शासनाने वेगळी भूमिका घेऊन १९९९.६० कोटी रुपयांचे पुनर्वसन पॅकेज देऊन रखडलेल्या या प्रकल्पाला गती दिली आहे.

प्रकल्पाची सद्यःस्थिती

गोसेखुर्द मुख्य धरणाचे, धरणावरील वक्रद्वारे व विमोचकांचे काम पूर्ण झाले आहे. प्रकल्पाचा मुख्य उजवा कालवा (१०७ किलोमीटर) व डावा कालवा (२३ किलोमीटर) चे बांधकामही जवळपास पूर्ण झाले आहे. तसेच वितरिकांचे काम प्रगतिपथावर आहे. या प्रकल्पावरील चार उपसासिंचन योजनांमुळे धरणाच्या वरच्या भागातील शेतीलासुद्धा पाणी मिळणार आहे. यापैकी टेकेपार व आंभोरा या दोन उपसा सिंचन योजना कार्यान्वित आहेत तर उर्वरित

मनीषा सावळे

दोन नेरला व मोखाबर्डी या सिंचन योजनांचे बांधकाम सुरु आहे.

महत्त्वाचे काम पूर्ण

धरणाचे महत्त्वाचे काम पूर्ण झाले असून त्यावर आतापर्यंत ६२८२ कोटी रुपये खर्च झाले आहेत. असे असतानाही शेतकऱ्यांना मात्र अद्याप सिंचनासाठी पाणी मिळत नाही ही याची दुसरी बाजू आहे.

राष्ट्रीय सूचीत घेतलेल्या प्रकल्पांना केंद्र शासन धरणाच्या बांधकामासाठी निधी देते. प्रकल्पामुळे विस्थापित होणाऱ्या कुटुंबांच्या पुनर्वसनाची संपूर्ण जबाबदारी मात्र राज्य शासनालाच उचलावी लागते. त्यामुळे गोसेखुर्द प्रकल्पातील तब्बल ८५ गावांचे पुनर्वसन राज्य शासनाला करावयाचे आहे. महाराष्ट्रातील या एकमेव महत्त्वाकांक्षी राष्ट्रीय सिंचन प्रकल्पाबाबत शासनाने वेगळी भूमिका घेऊन १९९९.६० कोटी रुपयांचे पुनर्वसन पॅकेज देऊन रखडलेल्या या प्रकल्पाला गती दिली आहे.

शेतकऱ्यांना सिंचनाकरिता पाणी उपलब्ध करून देण्यासाठी धरणात किमान २३९ मीटर पर्यंत जलसाठा होणे अपेक्षित आहे. हे होण्यासाठी या प्रकल्पामुळे बाधित होणाऱ्या पहिल्या टप्प्यातील नागपूर जिल्ह्यातील ४ गावांचे पुनर्वसन होणे आवश्यक आहे. गोसे प्रकल्पात एकूण ८५ गावे बाधित आहेत. यापैकी १६ गावे पूर्णतः स्थलांतरित झाली

गोसेखुर्द पूर्णत्वाकडे

आहेत. ५० गावे अशंत: स्थलांतरित तर १९ गावे अस्थलांतरित आहेत. धरणात २३९ मीटर पाणीसाठा करण्यासाठी पहिल्या टप्प्यातील १४ गावांच्या पुनर्वसनापैकी नागपूर जिल्ह्यातील ४ गावांचे पुनर्वसन होणे शिल्लक आहे. दुसरा टप्पा २४२ मीटरचा आहे. या टप्प्यात ४५ गावे बाधित होणार असून नागपूर-२६ व भंडारा जिल्ह्यातील १९ गावे आहेत. पैकी नागपूर १ व भंडारा जिल्ह्यातील केवळ ३ गावे स्थलांतरित झाली आहेत. धरणातील पाणीसाठ्याचा तिसरा टप्पा २४५.५० मीटरचा आहे. या टप्प्यात २६ गावे बाधित होणार असून त्यापैकी नागपूर १४ व भंडारा जिल्ह्यातील १२ गावांचा समावेश आहे. या सर्व गावातील प्रकल्पग्रस्तांच्या काही मागण्यांमुळे या प्रकल्पाचे पुढचे काम रखडले होते.

प्रकल्पग्रस्तांच्या मागण्या

राष्ट्रीय पुनर्वसन धोरण २००७ नुसार या प्रकल्पामुळे विस्थापित होणाऱ्या प्रकल्पग्रस्तांच्या काही मागण्या होत्या. या मागण्या पूर्ण होत नाहीत तोपर्यंत गाव उठणार नाही अशी ठाम भूमिका प्रकल्पग्रस्तांनी घेतली होती. प्रकल्पग्रस्तांना २००७ च्या धोरणानुसार देय लाभ, पर्यायी जमिनीऐवजी रोख रक्कम, नोकरीऐवजी एकमुस्त रक्कम अशा त्यांच्या मुख्य मागण्या होत्या. मागण्या मान्य नाही तर स्थलांतर नाही, स्थलांतर नाही तर धरणात अपेक्षित पाणीसाठा नाही आणि पाणीसाठा नाही तर

शेतकऱ्यांना सिंचनासाठी पाणी नाही अशी परस्परावलंबी गणिते यामुळे निर्माण झाली होती.

प्रकल्पग्रस्तांना विशेष आर्थिक पॅकेज

प्रकल्पग्रस्तांच्या मागण्यांवर विभागीय आयुक्त बी. व्ही. गोपाल रेड्डी यांनी प्रकल्पग्रस्तांना ११९९.६० कोटी इतक्या रकमेचे आर्थिक पॅकेज देण्याबाबतचा प्रस्ताव राज्य शासनाकडे १३ सप्टेंबर २०१२ रोजी पाठविला होता. या प्रस्तावावर शासनाने लवकरच निर्णय घेऊन मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत त्याला मान्यता दिली. १४ मे २०१३ रोजी गोसेखुर्द येथे मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांनी या विशेष पॅकेजची घोषणा केली. लगेच १८ जून २०१३ रोजी याबाबतचा शासन निर्णय काढण्यात आला. या विशेष पॅकेजची अंमलबजावणी करण्यास सुरुवात झाली आहे. शासनाने दिलेल्या ११९९.६० कोटी रुपयांच्या या विशेष पॅकेजमध्ये प्रकल्पग्रस्तांच्या सर्वच मागण्या मंजूर केल्या आहेत. या पॅकेजमुळे प्रत्येक विस्थापित कुटुंबाला आपले आयुष्य सुखकर करण्याची संधी मिळाली आहे.

पर्यायी शेतजमिनीऐवजी रोख रक्कम

या पॅकेजचा लाभ २५२४६ कुटुंबांना होणार आहे. यामध्ये ज्यांची शेती गेली आहे. त्यांना पर्यायी शेतजमीन देण्यात येणार होती. मात्र प्रकल्पग्रस्तांनी त्याऐवजी रोख रक्कम देण्याची मागणी केल्याने २५२४६ खातेदारांना २ लक्ष प्रतिहेक्टर प्रमाणे रक्कम

देण्यात येणार आहे. त्याचप्रमाणे ३३६३ भूमिहीन शेतकऱ्यांनासुद्धा १३४५.२० हेक्टर जमीन देय होती. त्याऐवजी आता २ लक्ष प्रतिहेक्टरप्रमाणे रक्कम देण्यात येत आहे.

पुनर्वसन अनुदान

२५,२४६ खातेदारांना २८९.०६ कोटी रुपये पुनर्वसन अनुदान द्यायचे होते. यामध्ये ज्यांची केवळ अर्धा एकर व त्यापेक्षाही कमी जिराईत शेतजमीन शिल्लक राहते त्यांना जमिनीच्या मोबदल्यात १०० टक्के अनुदान देण्यात आले. १ हेक्टरपेक्षा कमी शेतजमीन शिल्लक राहत असलेल्या शेतकऱ्याला ९० टक्के मोबदला तर १ हेक्टरच्यावर शेतजमीन शिल्लक राहणाऱ्या भूधारकाला ७५ टक्के अनुदान देण्यात येणार आहे. २८९.०६ कोटी रुपये पुनर्वसन अनुदानापैकी आतापर्यंत शासनाने ९३.७१ कोटी रुपयांचे वाटप केले आहे. उर्वरित १९५.३५ कोटी रुपये या विशेष पॅकेजांतर्गत देण्यात येत आहेत.

नोकरीऐवजी एकमुस्त रक्कम

प्रकल्पबाधितांना सरकारी नोकरीमध्ये ३ टक्के आरक्षण आहे. मात्र २० वर्षांनंतरही अनेक प्रकल्पग्रस्तांना शासकीय नोकरी मिळाली नाही. म्हणून शासनाने याची दखल घेऊन त्यांना एकमुस्त रक्कम देण्याचे जाहीर केले. यामध्ये १८४४४ कुटुंबांचा समावेश असून प्रतिकुटुंब २ लाख ९० हजार रुपये देण्यात येतील.

१०६०८ कुटुंबाना प्रतिकुटुंब १५ हजार रुपये प्रमाणे गोठा बांधण्यासाठी आर्थिक साहाय्य देण्यात येईल.

वाढीव कुटुंबासाठी घरबांधणी

कुटुंबात ५ पेक्षा जास्त सदस्य असल्यास वाढीव प्रत्येक ३ व्यक्तीसाठी १८५ चौ. मीटर जादा भूखंड दिला जातो. अशा २५५९ वाढीव कुटुंबांना घर बांधण्यासाठी ८३,५०० रुपये मिळणार आहेत. शासनाने या पॅकेजमधून प्रकल्पग्रस्तांच्या निर्माण झालेल्या

त्यांच्या अधिनस्थ उपजिल्हाधिकारी भूसंपादन असे तीन अधिकारी आहेत. भंडारा जिल्ह्यातील पवनी, भंडारा आणि नागपूर जिल्ह्यातील भिवापूर, कुही या ४ तालुक्यात नायब तहसिलदारांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. (नियमित तहसिलदार सोडून) त्याचबरोबर नगर रचनाकार, कनिष्ठ अभियंता, लेखापाल/ लेखाधिकारी, विस्तार अधिकारी, मंडळ अधिकारी, कनिष्ठ लिपिक, ग्रामसेवक, अक्वल कारकून, डाटा एंट्री

२० गावांचे एन्ट्राईटलमेंट झाले आहे. सावरगाव, मालची, पेंढरी, पाथरी आणि मेंढा या पाच गावांच्या पेमेंट वाटपाचे काम चालू आहे. उर्वरित गावांच्या गावकऱ्यांना नोटीस मिळाल्यानंतर सात दिवसांत तहसील कार्यालयात विशेष शिबिराचे आयोजन करण्यात येईल. त्या शिबिरात प्रत्येक गावातील प्रत्येक कुटुंबाला देय असलेला लाभ वितरित करण्यात येईल. अशीच प्रक्रिया नागपूर जिल्ह्यातही सुरु आहे.

इंदिरा सागर जलाशय बांधकाम - शुभारंभ कोनशिला.

सर्व समस्या सोडवण्यावर भर दिला आहे.

अंमलबजावणीसाठी विशेष कक्ष

पॅकेजचा लाभ लवकरात लवकर प्रकल्पग्रस्तांना मिळावा म्हणून पॅकेजच्या अंमलबजावणीसाठी विशेष कक्षाची निर्मिती करण्यात आली असून यामध्ये १२० अधिकारी व कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. विभागीय स्तरावर प्रकल्प व्यवस्थापन प्रमुख (अपर जिल्हाधिकारी दर्जाचे अधिकारी) आहेत. त्यांच्या अधिनस्थ नागपूर व भंडारा जिल्ह्यात, उपजिल्हाधिकारी गोसेखुर्द या पदाची निर्मिती केली आहे.

ऑपरेटर, शिपाई इत्यादी पदांसहित एकूण १२० अधिकारी व कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे.

या विशेष कक्षाद्वारे प्रकल्पग्रस्तांना आर्थिक पॅकेजंतर्गत मिळणारा सर्व घटकांचा लाभ तसेच २०१० च्या पॅकेजमधील शिल्लक राहिलेल्या रकमेचे एकत्रीकरण करण्यात येत आहे. यानुसार प्रत्येक कुटुंबाला किती लाभ देय आहे, याची आकडेवारी काढण्याचे काम सुरु करण्यात आले आहे. यामध्ये भंडारा जिल्ह्यातील ३४ गांवापैकी ३१ गांवाची आकडेवारी काढण्यात आली आहे. त्यापैकी

पॅकेजच्या वितरणाचे काम सुरु असतांनाच गावांच्या स्थलांतरणाची मोहीमही राबवण्यात येत आहे. नवीन गावठाणात प्रकल्पग्रस्तांचे स्थलांतर करण्यासाठी घरांचे बांधकाम व नागरी सुविधांची १८ कामे करून घेणे, सर्व शासकीय योजना एकत्रित करून प्रकल्पग्रस्तांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी सर्व विभागांचा समन्वय करणे, सर्व लाभ एकखिडकी योजनेद्वारे प्रकल्पग्रस्तांना उपलब्ध करून देणे इत्यादी कामेही सोबतच करण्यात येणार आहेत. मार्च २०१४ पर्यंत सर्व कामे पूर्ण करून शेतकऱ्यांना सिंचनासाठी पाणी उपलब्ध करून देण्यासोबतच विस्थापितांचे जीवनही सुखकर करणे हाच राज्य शासनाचा मुख्य उद्देश आहे.

या विशेष पुनर्वसन पॅकेजमुळे २० वर्षांपासून रखडलेल्या या प्रकल्पाला गती मिळाली असून महत्त्वाकांक्षी अशा गोसेखुर्द सिंचन प्रकल्पाचे काम पूर्णत्वास जाऊन लवकरच नागपूर, भंडारा व चंद्रपूर जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांनी २० वर्षांपासून पाहिलेले सदाबाहर शेतीचे स्वप्न निश्चितच साकार होईल, अशी आशा करण्यास हरकत नाही.

ऐतिहासिक पॅकेज

गो सेखुर्द प्रकल्पात पूर्णतः आणि अंशतः मिळून २०० गावे प्रकल्पबाधित आहेत. त्यामुळे पुनर्वसनाचा प्रश्न किती मोठा व बिकट असू शकेल याची कल्पना येते. ही सर्व गावे आदिवासी पाडे किंवा टोले नाहीत तर हजार-दोन हजार वस्तीची गावे आहेत.

गोसेखुर्द प्रकल्पाचे भूमिपूजन २२ एप्रिल १९८८ ला गोसेखुर्द गावाजवळ, वैनगंगा नदीच्या किनाऱ्यावर असलेल्या टेकडीवर माजी पंतप्रधान स्व. राजीव गांधी यांच्या हस्ते झाले होते. या प्रकल्पात भंडारा, नागपूर व चंद्रपूर जिल्ह्यातील गावे बाधित होत आहेत.

भूसंपादन प्रक्रिया

गोसेखुर्द प्रकल्पाचे १९८८ ला भूमिपूजन झाल्यानंतर भूसंपादनाच्या प्रक्रियेला प्रारंभ झाला. नदीकाठचे परंतु धरणाच्या पारीजवळ असणारे गाव घाटउमरी, मेंढा, पाथरी, मालची, पेंढरी व गाडेघाट, गोसेखुर्द गावाच्या शिवारातील जमिनी धरणाच्या पारीसाठी, मातीभरणासाठी वसाहतींसाठी संपादित केल्या गेल्या. तेव्हा जमिनीचा एकरी १० हजार भाव प्रकल्पग्रस्तांना देण्यात आला होता. धरणाचे काम सुरु राहिले. काम रेटण्यात विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ आघाडीवर होते. पुनर्वसनाच्या कामाला दुय्यम स्थान मिळाले.

विलास भोंगाडे

१९९९ मध्ये प्रकल्पग्रस्तांनी आपल्या भावना मोकळ्या करत आंदोलन संघटित केले. शासन-प्रशासन आणि प्रकल्पग्रस्त आमने-सामने आले. तेव्हा प्रकल्पग्रस्तांच्या पुनर्वसनासाठी नवी पुनर्वसनस्थळे पाहायला सुरुवात झाली. आजही ते काम सुरुच आहे.

प्रकल्पग्रस्तांनी गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्त संघर्ष समितीच्या नेतृत्वात लढा सुरु केला. मोर्चे, धरणे, निदर्शने, रस्ता रोको, जेलभरो केले. आंदोलनासोबत शासन प्रशासनाशी संवाद कायम ठेवत चर्चेतून मार्ग काढण्याचा संघर्ष समितीने सातत्याने प्रयत्न केला.

पुनर्वसन प्रक्रियेत परिवर्तन

प्रकल्पग्रस्त लोकांच्या संघटित शक्तीमुळे पुनर्वसन प्रक्रियेत परिवर्तन होत गेले. घरांचा, जमिनीचा मोबदला मिळाला. मोबदल्यात वाढही झाली. नवीन गावठाणे तयार व्हायला लागली. नागरी सुविधांची कामे गतिशील झाली. शासनाने प्रकल्पग्रस्तांना घरे बांधण्यासाठी व प्रकल्पग्रस्त युवकांना व्यवसाय प्रशिक्षणासाठी आर्थिक सहकार्याचे पॅकेज घावे म्हणून गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्त संघर्ष समितीने मागणी केली. २००९ च्या हिवाळी अधिवेशनात उपमुख्यमंत्री अजित पवार यांनी

झाली.

पॅकेजची घोषणा

१४ मे २०१३ रोजी गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्तांना विशेष आर्थिक पॅकेज देण्याबाबतचा शासन निर्णय झाला.

विशेष पॅकेज वाटप सुरु झाल्यानंतर अजून काही प्रश्न निर्माण झाले होते. त्यामध्ये महसूल गावाच्या बाहेर असलेली घरे, तसेच खाजगी, सरकारी, वनाच्या जमिनीवर असलेली घरे. ज्यांनी घरांची कर पावती भरली आहे. प्रकल्पबाधित आहेत. जमीन, घरे बाधित होतात, परंतु महसूल अभिलेखात

१४ मे २०१३ रोजी मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांनी प्रकल्पग्रस्तांच्या उपस्थितीत १,१९९ कोटी ६० लाख रुपयांचे पॅकेज घोषित केले. नवे सुधारित गोसेखुर्द पुनर्वसन पॅकेज देण्याचा निर्णय ऐतिहासिक असा आहे.

केंद्र शासनाने २६ फेब्रुवारी २००९ रोजी गोसेखुर्द प्रकल्पाला 'राष्ट्रीय प्रकल्प' म्हणून मान्यता दिली.

१५२ कोटीचे पॅकेज जाहीर केले. ६८,५०० रुपये घरबांधणी अनुदान दारिद्र्य रेषेवरील आणि दारिद्र्य रेषेखालील अशा सर्व प्रकल्पग्रस्तांना मिळाले. १० हजार रुपये व्यवसाय प्रशिक्षणासाठी मिळाले. गावातील बाराबलुतेदार व छोटे व्यवसाय करणाऱ्यांसाठी व्यवसायिक गाळे बांधून देण्यात आले.

पृथ्वीराज चव्हाण महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री झाले आणि गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्तांच्या प्रश्नाला समजून घेणारा एक माणूस मिळाला. मुख्यमंत्र्यांशी २०१०, २०११ व २०१२ च्या हिवाळी अधिवेशात प्रकल्पग्रस्तांसोबत चर्चा

त्यांची मालकीयत नाही, अशा १६८४ प्रकल्पग्रस्त कुटुंबांना २ लाख ९० हजार रुपये देण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्त संघर्ष समितीच्या कार्यकर्त्यांनी, प्रकल्पग्रस्तांनी हा प्रश्न लावून धरला. त्याला प्रशासनाने आणि शासनाने सकारात्मक प्रतिसाद दिल्यामुळे गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्तांना दिलासा मिळणार आहे. नवे सुधारित गोसेखुर्द पुनर्वसन पॅकेज दुखण्यावर फुंकर घालणारे ठरले आहे.

(लेखक गोसेखुर्द प्रकल्पग्रस्त संघर्ष समितीचे संयोजक आहेत.)

बोरीनाईक पुन्हा वसले

गोसेखुर्द प्रकल्पात बाधित झालेल्या बोरीनाईक या गावाचे शासनाकडून विशेष पॅकेज २०१३ अंतर्गत पुनर्वसित गावठाण परिसरात १०० टक्के पुनर्वसन पूर्ण झाले आहे. त्यात १८ नागरी सुविधांचा समावेश आहे.

बोरीनाईक गावाची एकूण लोकसंख्या ९०२ असून एकूण २२८ कुटुंबे आहेत. १९.६७ हेक्टर क्षेत्रात पूर्ण गाव स्थलांतरित करण्यात आले. एकूण भूखंडांची संख्या २६७ असून २५४ भूखंडांचे वितरण करण्यात आले. गावठाणातील १६५ प्रकल्पग्रस्तांपैकी १४६

राजेश येसनकर

प्रकल्पग्रस्तांना एकूण ५ कोटी ७६ लक्ष ८२ हजार ९४४ रुपयांचे वितरण करण्यात आले. गावठाणाबाहेरील २७ प्रकल्पग्रस्तांपैकी २६ प्रकल्पग्रस्तांना एकूण ८८ लक्ष ८२ हजार रुपयांचा मोबदला देण्यात आला.

महाराष्ट्र प्रकल्पबाधित व्यक्तींचे पुनर्वसन अधिनियमाला अनुसरून, पुरवावयाच्या एकूण १८ नागरी सुविधांमध्ये पुढील बाबींचा समावेश आहे. १) लोकसंख्येच्या प्रमाणात खुल्या विहिरी, विंधन विहिरी, नलिकाकूप, नळाद्वारे पाण्याचा पुरवठा करण्याची योजना किंवा अन्य कोणत्याही प्रकारे पिण्याच्या पाण्याची कायम तरतूद, २) प्रसाधनाची सोय असलेली, शिक्षण विभागाने विहित केल्याप्रमाणे खेळाच्या मैदानासह योग्य दर्जाची शाळा ३) ग्रामपंचायत कार्यालय, चावडी किंवा समाजमंदिर, ४) योग्य दर्जाचे

विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळांतर्गत येणाऱ्या गोसेखुर्द पुनर्वसन विभाग नागपूर, उपविभाग क्र. ४, कुहीद्वारे पुनर्वसन केलेल्या बोरीनाईक या गावात १ खुली विहीर, ५ विंधन विहिरी, नळ योजना, ३६००० लिटर क्षमतेची पाण्याची टाकी बांधण्यात आली असून नियमित पाणी पुरवठा सुरु आहे.

३,५०० मीटर लांबीच्या अंतर्गत रस्त्यांचे, तसेच ४५५ मीटर लांबीच्या पोचमार्गांसह डांबरीकरण करण्यात आले.

अंतर्गत खडीचे मार्ग आणि एक डांबरी पोचमार्ग, ५) रस्त्यावरील दिव्यांसह वीजपुरवठा आणि आवश्यक असेल तिथे श्री फेज कनेक्शन, ६) छप्पर, चबुतरा, वीज पुरवठा, पाणी पुरवठा असलेली दहनभूमी आणि आवश्यक असल्यास पोचमार्गांसह

दहनभूमी, ७) बांधलेली उघडी गटारे, ८) आर्थिक साहाय्य दिलेले व्यक्तिगत शौचकूप आणि अत्यंत गरजेचे आहे तिथे सार्वजनिक शौचकूप, ९) पाण्याच्या हौदासह गुरांच्या तळासाठी जमीन, १०) राज्य परिवहन महामंडळाच्या बस सेवेकरिता बसथांबे व जमीन, ११) आवश्यक तिथे मळणीसाठी जमीन म्हणजेच खळवाडी, १२) कुरण (सरकारी जमीन उपलब्ध असल्यास) १३) बाजारासाठी विकसित जमीन, १४) आवश्यक असल्यास बाधित व्यक्तींच्या शेतजमिनीकडे जाणारा पोचमार्ग, १५) गावठाणाच्या भावी विस्तारासाठी जमीन, १६) नवीन गावठाणातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात माध्यमिक शाळा आणि दवाखाना किंवा प्राथमिक आरोग्य केंद्र, बँक, डाकघर, मुलांसाठी बगिचा इ.साठी जमीन, १७) सार्वजनिक प्रयोजनासाठी नोंदणी झालेल्या संस्थांसाठी जुन्या गावठाणामध्ये जमीन, १८)

उपरोक्त यादीत दाखविलेल्या सुविधांव्यतिरिक्त बाधित व्यक्तींचे आधिक्य असलेल्या नवीन गावठाणामध्ये जुन्या गावठाणातील अन्य उचित सुविधा यांचा समावेश आहे.

बोरीनाईक येथे ६ खोल्या व ३ व्हरांडे असलेली उच्च प्राथमिक शाळा बांधण्यात आली आहे. या गावात अंगणवाडीचे कार्य प्रस्तावित आहेत. २५२.३५ चौ.मी. क्षेत्रात चावडी/समाजमंदिर बांधण्यात आले. ९९ चौ.मी. क्षेत्रात ग्रामपंचायत भवनाचे बांधकाम पूर्ण करण्यात आले. वीज पुरवठ्याबाबत १०० के.व्ही.चे दोन ट्रान्सफार्मर लावण्यात आले असून १३३ खांबांवर पथदिवे लावण्यात आले. तसेच श्री फेज कनेक्शनही पुरवण्यात आले. स्मशानशेड राजोला-बोरीनाईक रस्त्यावर उभारण्यात आले असून विंधन विहिरीचे काम पूर्ण करण्यात (पान ५२ वर)

विदर्भात बहुतांश शेती जिरायत पद्धतीने करण्यात येते. पूर्व विदर्भात धानाच्या स्वाचरामध्ये पाणी नसल्यास तेथील शेतकरी अडचणीत येतो. शेतीला समृद्ध करायचे असेल, तर पाणी गरजेचे आहे. त्यामुळे जिरायत शेतीला सिंचनाची शाश्वत सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न शासन स्तरावर सुरू आहे. विविध पातळ्यांवर सिंचन क्षमता वाढवण्यासोबतच सिंचन प्रकल्पांमधून विजनिर्मितीवर लक्ष केंद्रित करण्यात आले आहे. विदर्भातील शेतीमध्ये उत्पादन स्वर्च व उत्पन्न यामध्ये व्यस्त प्रमाण असल्याचे दिसून येते. तिसर्गाचा वाढलेला लहरीपणा, कमी दिवसात जास्त तीव्रतेने पडणारा पाऊस, तापमानातील बदल यामुळे शेती न परवडण्याची भाषा ऐकायला मिळते. यामुळे शेतीला पाणी उपलब्ध करून देऊन विदर्भामध्ये समृद्धी आणण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत.

अमरावती विभाग हा गोदावरी खोरे, तापी खोरे, पैनगंगा नदीचे उपखोरे, पूर्ण उपखोरे आणि वर्धा नदीच्या उपखोऱ्यात विस्तारलेला आहे. या विभागात पूर्णा, पैनगंगा, वर्धा, अडाण, नळगंगा, खडकपूर्णा, काटेपूर्णा, वान, अरुणावती, मोर्णा आदी मोठ्या नद्या आहेत. तर पूर्व विदर्भात वैनगंगा, वर्धा, प्राणहिता, इंद्रायणी, ईरई, कन्हान, बाघ या मोठ्या नद्यांची जलसंपदा आहे. मात्र, यामधील बहुतांश नद्यांना पावसाळ्यामध्येच पाणी असते. त्यामुळे पावसावर या नद्यांवरील प्रकल्पांचा जलसाठा अवलंबून असतो. अमरावती विभागातील अकोला, बुलडाणा जिल्हे हमखास पावसाच्या प्रदेशात येतात. तर

अमरावती, वाशिम व यवतमाळ जिल्ह्यातील पर्वतीय भागात जास्त, तर मैदानी भागात सामान्य पाऊस पडतो. त्याचप्रमाणे पूर्व विदर्भात उर्वरित राज्यापेक्षा मध्यम ते जास्त

पाऊस पडतो. गडचिरोली, गोंदिया, भंडारा व चंद्रपूर जिल्ह्यातील पर्वतीय प्रदेशात १२०० ते १४०० मि.ली वार्षिक पाऊस पडतो.

नागपूर विभाग

नागपूर विभागात चंद्रपूर जिल्ह्यात असोलामेंढा, घोडझरी, नागपूर जिल्ह्यात पेंच, वर्धा जिल्ह्यात बोर, गोंदिया जिल्ह्यात बाघ, इटियाडोह, गडचिरोली जिल्ह्यात दिना हे निर्मित असलेले मोठे प्रकल्प आहेत. तसेच नागपूर विभागात ३१ मध्यम प्रकल्प आहेत. त्याचप्रमाणे ३६७ लघुपाटबंधारे प्रकल्पांची निर्मितीही करण्यात आली आहे. नागपूर विभागात २३.२४३ लक्ष हेक्टर जमीन लागवडीखाली असून त्यापैकी ३ लाख २४ हजार ९४० हेक्टर क्षेत्रावर सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आली आहे. तसेच बांधकामाधीन प्रकल्पांद्वारे विभागात १ लाख ८१ हजार ९६९ हेक्टर क्षेत्रावर सिंचनक्षमता निर्माण

मोहन राठोड

जलसमृद्धीच्या दिशेने

डिसेंबर २०१३

प्रगत
महाराष्ट्र
अग्रेसर
महाराष्ट्र

२६

होणार असून प्रत्यक्षात २०१२-१३ मध्ये ९७ हजार ९४३ हेक्टर क्षेत्रावर सिंचन यामधून झाले आहे. नागपूर विभागात मोठ्या, मध्यम व लघुपाटबंधान्यांसह एकूण ९५ प्रकल्प बांधकामाधीन आहेत. यामध्ये गोसीखुर्द, बावनथडी आदी प्रकल्पांचाही समावेश आहे.

प्रकल्प १०० टक्के भरले

अमरावती विभागात यवतमाळ जिल्ह्यातील पुस, अरुणावती, बेंबळा, अकोला जिल्ह्यातील काटेपूर्णा, वान, अमरावती जिल्ह्यात उर्ध्व वर्धा, बुलडाणा जिल्ह्यातील नळगंगा, पेनटाकळी व खडकपूर्णा या मोठ्या सिंचन प्रकल्पांचा प्रकल्पीय जलसाठा एकूण १३७९ दलघमी. आहे. आज रोजी सर्व प्रकल्प १००

पाण्यावर सिंचनाकरिता संगणकीय प्रणालीद्वारे ड्रिप वितरण व्यवस्था निर्माण करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

बॅरेजला निधी

अमरावती विभागातील बुलढाणा, अकोला व अमरावती जिल्ह्याच्या खारपाणपट्ट्यातील सिंचनक्षमता वाढविण्यासाठी शासनाने वसुधाताई देशमुख समिती गठित केली होती. समितीने सुचविलेल्या शिफारशीनुसार अकोला जिल्ह्यात उमा, नेरधामणा, घुंगशी व काटेपूर्णा बॅरेजला निधी उपलब्ध करून देण्यात आला असून बॅरेजेसचे काम सुरु आहे. वाशिम जिल्ह्याच्या सिंचन अनुशेष निर्मूलनासाठी ८४ दलघमी अतिरिक्त पाणीसाठा अस्तित्वातील

तलावांची दुरुस्ती व नूतनीकरणही करण्यात आले आहे. त्यामुळे अतिरिक्त सिंचनक्षमता निर्माण झाली आहे.

जलविद्युत प्रकल्प

मोर्शी तालुक्यातील उर्ध्व वर्धा प्रकल्प, डावा तट जलविद्युत प्रकल्प सिंचनासाठी डावा तट कालव्यात सोडण्यात येणाऱ्या पाण्यावर १२५० कि.वॅट क्षमतेचे जलविद्युत केंद्र उभारण्याचे ठरविले असून या प्रकल्पातून सुमारे ०.७८८५८ दशलक्ष युनिट्स एवढी वार्षिक वीजनिर्मिती अपेक्षित आहे. अचलपूर तालुक्यात सपन जलविद्युत प्रकल्प प्रस्तावित असून वासनी (बु.) येथेही ही विद्युत निर्मितीची कार्यवाही करण्यात येणार आहे.

सिंचनक्षमता वाढविण्यासोबतच जलसंपदा विभागाने खाजगीकरणाने माध्यमातून जलविद्युत निर्मितीकडे लक्ष दिले आहे. अमरावती जिल्ह्यातील चांदूर बाजार येथील पूर्णा धरणाच्या पायथ्याशी १ दशलक्ष ५०० कि. वॅट क्षमतेचा, चंद्रभागा धरणाच्या पायथ्याशी १ दशलक्ष १००० कि. वॅट क्षमतेचा आणि चंद्रभागा प्रकल्पाच्या मुख्य कालव्याच्या सा.क्र.१९०० मी वरील प्रपातावर १दशलक्ष २५० कि.वॅट क्षमतेचा जलविद्युत निर्मिती प्रकल्प प्रस्तावित आहे. या प्रकल्पांचे सिंचनासह विद्युत विमोचनाचे बांधकाम पूर्ण झाले आहे.

टक्के भरले आहेत. तसेच अमरावती विभागात २३ मध्यम प्रकल्प असून त्यांचा जलसाठा ६५९ दलघमी. आहे, तर विभागातील एकूण ३४४ लघुप्रकल्पांचा प्रकल्पीय जलसाठा ८७९ दलघमी. आहे. जलसंपदा विभागाकडून प्राप्त माहितीनुसार, निर्मित प्रकल्पांमधून विभागात ७९ हजार ९५६ हेक्टर क्षेत्रावर सिंचनक्षमता निर्माण झाली आहे. अमरावती विभागात मोठे, मध्यम व लघुपाटबंधारे प्रकल्पांसह ४७ प्रकल्प बांधकामाधीन असून या प्रकल्पांच्या माध्यमातून २०१३-१४ मध्ये १३ हजार २६३ हेक्टर क्षेत्रावर सिंचनक्षमता निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट विभागाने समोर ठेवले आहे. तसेच ४४.१५ दलघमी. पाणीसाठ्याचेही ध्येय ठेवण्यात आले आहे. यवतमाळ जिल्ह्यात डेहणी उपसा सिंचन योजनेंतर्गत कमीत कमी

प्रकल्पांव्यतिरिक्त उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. बुलढाणा जिल्ह्यात पूर्णा नदीवरील महत्त्वाकांक्षी जिगांव प्रकल्पाचे काम सुरु झाले असून बुडीत क्षेत्रात येणाऱ्या गावांच्या पुनर्वसनाचे काम प्रगतिपथावर आहे.

माजी मालगुजारी तलावांची सिंचन क्षमता

नागपूर विभागात माजी मालगुजारी तलावांच्या माध्यमातून सिंचनक्षमता विकसित करण्याचा कार्यक्रम शासनाने सुरु केला आहे. नागपूर व वर्धा जिल्हे वगळता विभागात चंद्रपूर, गडचिरोली, गोंदिया व भंडारा जिल्ह्यांमध्ये एकूण १३२ माजी मालगुजारी (मामा) तलाव आहेत. या तलावांची सिंचनक्षमता २६ हजार ७८८ हेक्टरएवढी आहे. तसेच नक्षलग्रस्त भागाच्या जलद विकासासाठी विशेष कृती कार्यक्रमांतर्गत

वरुड तालुक्यात पंढरी जलविद्युत प्रकल्पाचा पाटबंधारे व जलविद्युत प्रकल्प अन्वेषण विभाग, नागपूर यांच्याकडून पूर्व प्राथमिक अन्वेषण अहवाल तयार करण्यात आलेला आहे.

यवतमाळ जिल्ह्यातील बेंबळा प्रकल्पाच्या मुख्य कालव्याच्या पायथ्याशी १००० किलोवॅट क्षमतेचा जलविद्युत प्रकल्प प्रस्तावित असून, जलविद्युत प्रकल्प विकसित करण्याचे काम खाजगी विकासकाला देण्यात आले आहे. अशाप्रकारे सिंचनक्षमता वृद्धिंगत करण्यासोबतच विद्युत निर्मितीचे उद्दिष्टही जलसंपदा विभागाने ठेवले आहे. या प्रयत्नांमुळे विदर्भात सिंचनक्षमता वाढण्यास मदत होत आहे.

आदिवासी बांधवांना विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी शासन कटिबद्ध आहे. आदिवासी बांधवांना शिक्षण, रोजगार व विविध शासकीय योजनांचा लाभ देण्याचे कार्य आदिवासी विकास विभाग करीत आहे. चंद्रपूर, गोंदिया व गडचिरोलीसारख्या नक्षलग्रस्त, अतिदुर्गम व डोंगराळ भागात आदिवासीपर्यंत शासनाच्या विविध योजना पोहचवून त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी शासनामार्फत विविध उपाययोजना राबवल्या जात आहेत.

विविध शासकीय रोजगार प्रशिक्षणाद्वारे आदिवासी युवक-युवतींना रोजगाराच्या संधी प्राप्त होताहेत. त्याचबरोबर या समाजाची परंपरा व संस्कृती टिकवून ठेवण्यासाठी शासनाने विविध उपक्रमही राबवले आहेत. त्यामुळे आदिवासी बांधवांची वाटचाल विकास आणि प्रगतीच्या मुख्य प्रवाहाच्या दिशेने सुरु झाली आहे.

आमूलाग्र बदल

आदिवासी विकास विभागाच्या नागपूर विभागांतर्गत दुर्गम व डोंगराळ भागातील आदिवासी विद्यार्थ्यांची शहरातील नामांकित इंग्रजी माध्यमाच्या /सैनिकी निवासी शाळांमध्ये शिक्षणाची सोय करण्यात आली आहे. यामुळे आदिवासी बांधवांच्या जीवनात लक्षणीय बदल झालेला दिसून येतो.

अतिदुर्गम व डोंगराळ भागातील अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक व सामाजिक प्रगती घडवून आणण्यासाठी त्यांना दर्जेदार शिक्षणाची संधी उपलब्ध व्हावी, या दृष्टीने शासनाने शहरातील नामांकित इंग्रजी माध्यमाच्या निवासी शाळेत इयत्ता ५ ते १० पर्यंत केंद्रीय साहाय्यांतर्गत योजना राबवली होती. या योजनेचा लाभ घेऊन नागपूर विभागात १८३ विद्यार्थी नुकतेच शालांत परीक्षा उत्तीर्ण झाले. यातील १०५ विद्यार्थी प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झाले. नागपूर येथील सेंट उर्सुला गर्ल्स हायस्कूलची इंग्रजी माध्यमातील कु. रोहिणी इस्कापे ही विद्यार्थिनी ९१.२७ टक्के गुण मिळवून गुणवत्ता यादीत आली.

या योजनेद्वारे भामरागड, अहेरी,

प्रगतीच्या नव्या संधी

अतिदुर्गम व डोंगराळ परिसर, तसेच वने व वटांवर आधारित जीवनमान, तसेच आदिवासी संस्कृती अशी आदिवासी बांधवांची ओळख आहे. शिक्षण व रोजगारासारख्या सोयींपासून हा समाज अनेक वर्षे वंचित राहिल्यामुळे विकासाच्या मुख्य प्रवाहापासून दूर राहिला आहे. मात्र शासनाने आखलेल्या विविध विकास योजनांचा लाभ या बांधवांपर्यंत पोहचू लागला आहे. आदिवासी विद्यार्थ्यांची शिक्षणात गुणवत्ता वाढली आहे. हे विद्यार्थी क्रीडा क्षेत्रात राष्ट्रीय व राज्य पातळीवर प्रावीण्य प्राप्त करत आहेत.

डॉ. पल्लवी प्रवीण दराडे
(आदिवासी विभागाच्या अप्पर आयुक्त)

गडचिरोली, देवरी, चंद्रपूर, चिमूर व नागपूर एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्पांतर्गत असलेल्या अतिदुर्गम व मागास भागातील विद्यार्थ्यांचा समावेश आहे. या विद्यार्थ्यांना नागपूर शहरातील नामांकित सेंट उर्सुला गर्ल्स हायस्कूल, गार्डनर हायस्कूल, चंद्रपुरातील सेंट मायकल पब्लिक स्कूल, चांदा पब्लिक स्कूल या शाळेत सेंट्रल बोर्ड ऑफ सेकंडरी एज्युकेशन (सीबीएसई) अभ्यासक्रमाद्वारे शिक्षण देण्यात येत आहे. ११ वी व १२ वी पर्यंतच्या शिक्षणाची मोफत सोय करण्यात आली आहे. शहरातील विविध इंग्रजी माध्यमांच्या नामांकित शाळेत दुर्गम भागातील १०० विद्यार्थ्यांना प्रवेश देण्याची शासनाची योजना आहे. १ ते ४ पर्यंतच्या विविध इंग्रजी माध्यमांच्या शाळेत १,६३९ विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. त्याचप्रमाणे सैनिकी शाळांमध्ये ५ ते १० वी पर्यंतची तुकडी सुरु करण्यात आली असून, १०३२ विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. यापैकी काही विद्यार्थ्यांनी राष्ट्रीय व राज्य पातळीवरील क्रीडा क्षेत्रात प्रावीण्य मिळवले आहेत.

निकालात वाढ

आदिवासी विकास विभागाच्या नागपूर विभागांतर्गत शासकीय आश्रमशाळेतील कनिष्ठ महाविद्यालयीन शिक्षण सेवक यांचे गणित, विज्ञान आणि इंग्रजी व इतर विषयांच्या प्रशिक्षणामुळे नागपूर विभागातील

आश्रमशाळेचा निकालामध्ये ११ टक्क्यांनी वाढ झाली आहे.

संयुक्त राष्ट्रसंघाने जाहीर केल्याप्रमाणे दरवर्षी ९ ऑगस्ट हा दिवस जागतिक आदिवासी दिवस म्हणून साजरा केला जातो. आदिवासींची पारंपरिक संस्कृती, कला व ज्ञान यांचे जतन व संवर्धन व्हावे, हा या मागील उद्देश आहे.

कौशल्य विकास कार्यक्रम

आदिवासी विकास विभागामार्फत राष्ट्रीय स्तरावरील कौशल्य विकास संदर्भात

मॅन्युफॅक्चरिंग, रिटेल, अॅग्री-प्रोसेसिंग, टेक्सटाइल्स इत्यादी ठिकाणी रोजगाराची संधी उपलब्ध होणार आहे.

या कार्यक्रमांतर्गत नागपूर विभागाकरीता सन २०१२-१३ अंतर्गत ९ योजना मंजूर करण्यात आल्या. त्यात १) आदिवासी युवक-युवतींना सैन्यदल, पोलीस भरतीपूर्व नवीन प्रशिक्षण, २) सुरक्षार्गड व तत्सम सुरक्षा क्षेत्रातील पदांसाठी प्रशिक्षण, ३) महाराष्ट्र राज्य लॉन टेनिस असोसिएशन मार्फत अनुसूचित जमातीच्या युवकांकरिता

सौंदर्यीकरण करणे/विकसित करण्याचे प्रशिक्षण यांचा समावेश आहे. या योजनेद्वारे २६८२ आदिवासी लाभार्थ्यांना लाभ देण्याचे उद्दिष्ट आहे. सेंट्रल इन्स्टिट्यूट ऑफ प्लॅस्टिक्स इंजिनीअरिंग अॅण्ड टेक्नॉलॉजी ही एक अग्रणी राष्ट्रीय संस्था असून केंद्रीय रसायन व पेट्रोरसायन खात्यांतर्गत केंद्रीय रसायन व खते मंत्रालयांतर्गत भारत सरकारद्वारा प्लॅस्टिक उद्योगाच्या संबंधित उद्योगाच्या संशोधन व विकासकामात तंत्रज्ञान साहाय्य करण्याचे काम करते. या संस्थेची देशात विविध राज्यात १५ केंद्रे असून मुख्यालय चेन्नई येथे आहे.

संस्थेद्वारे अत्याधुनिक मशीन, उपकरणे, तसेच प्लॅस्टिक प्रक्रिया, परिक्षण व दर्जा पडताळून पाहणे याबाबतचे प्रशिक्षण दिले जाते. देशातील तरुणांना प्रशिक्षण देऊन रोजगार निर्मितीची संधी उपलब्ध करून देणे, तसेच देशाच्या विकासाला हातभार लावण्याचा उद्देश आहे. या माध्यमातून सध्या १० टक्के उमेदवारांनी प्रशिक्षण घेऊन स्वतःचा रोजगार उभा केला आहे.

आदिवासी युवक/युवतींसाठी क्रीडा विषयक प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून कौशल्य विकास कार्यक्रमांतर्गत रोजगाराची सुवर्णसंधी उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. महाराष्ट्र लॉन टेनिस असोसिएशनमार्फत लॉन टेनिस या खेळाचे प्रशिक्षक तयार करण्याची योजना राबवण्यात येत आहे. १ ऑगस्ट २०१३ पासून प्रशिक्षण सुरु करण्यात आले असून ३१ जुलै २०१४ पर्यंत हे प्रशिक्षण सुरु राहणार आहे. या प्रशिक्षणाकरिता प्रशिक्षण शुल्क, निवास, भोजन, गणवेश, स्टेशनरी, वाहतूक खर्च संस्थेमार्फत करण्यात येत असून त्यासाठी आदिवासी विकास विभागाने निधी उपलब्ध करून दिला आहे. या संस्थेमार्फत प्रशिक्षित झालेल्या उमेदवारांना विविध खाजगी नामांकित शाळा, क्लब आणि टेनिस प्रशिक्षण सेंटर येथे साहाय्यक प्रशिक्षक म्हणून रोजगार उपलब्ध होणार आहे. या प्रशिक्षणासोबत व्यक्तिमत्त्व विकासाचे प्रशिक्षण आणि प्राथमिक वैद्यकीय उपचाराचे जुजबी प्रशिक्षणही देण्यात येत आहे.

(शब्दांकन : हंसराज राऊत)

नागपूर विभागात गोंड, परधान, हलबी, हलबा, कंवर या जाती असून गडचिरोली जिल्ह्यात माडीया गोंड, चंद्रपूर जिल्ह्यात कोलाम या आदिम जमाती आहेत. या आदिवासींचा शैक्षणिक, सांस्कृतिक व क्रीडा यासह वैयक्तिक व सामूहिक पातळीवर विकास व्हावा, म्हणून नागपूर विभागातील ६ जिल्ह्यातील ८ एकात्मिक विकास प्रकल्पांतर्गत १०१ शासकीय व १५० अनुदानित आश्रमशाळा तसेच ११७ मुलामुलींची शासकीय वसतिगृहे कार्यरत आहेत. यात ८८००० विद्यार्थी शैक्षणिक सोयींचा लाभ घेत आहेत.

ठरवण्यात आलेल्या धोरणानुसार कौशल्य विकास कार्यक्रम ही अतिशय महत्वाकांक्षी योजना राबवली जात आहे. २०२२ पर्यंत ५० कोटी मनुष्यबळ निर्मिती करण्याचे उद्दिष्ट आहे. राज्यस्तरावर ४.५ कोटी मनुष्यबळ निर्मिती उद्दिष्ट आहे. प्रतिवर्षी ४५ लाख मनुष्यबळ निर्मिती करून विविध खाती व विभागात रोजगार मिळणार आहे. याबाबतच्या अमंलबजावणीसाठी राज्यात अस्तित्वात असलेले उद्योग व भविष्यात व्याप्ती वाढविणारे उद्योग यांचा क्षेत्रनिहाय अभ्यास करून गाव ते शहरापर्यंत आवश्यक असणारे मनुष्यबळ तयार करून बांधकाम, माहिती तंत्रज्ञान, हॉस्पिटॅलिटी, हेल्थकेअर, प्रोडक्शन अॅण्ड

लॉन टेनिस खेळाचे प्रशिक्षक तयार करण्याचे प्रशिक्षण, ४) शासकीय औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था व शासकीय तंत्रनिकेतन मध्ये नवीन अभ्यासक्रमाचे प्रशिक्षण देणे, ५) शासकीय निमशासकीय कार्यालय/खाजगी कंपनी क्षेत्रात नोकरी मिळविण्यासाठी संबंधित शाखाविषयक प्रशिक्षण व रोजगार सेवा प्रदान करणे, ६) हॉटेल व्यावसायाशी संबंधित हॉटेल व्यवस्थापन प्रशिक्षण/हॉस्पिटॅलिटी मॅनेजमेंट, ७) सेंट्रल इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनीअरिंग अॅण्ड टेक्नॉलॉजी औरंगाबाद या संस्थेद्वारे इंजेक्शन मॉल्डिंग मशीन ऑपरेशन योजना ८) माळी प्रशिक्षण, ९) आधुनिक पद्धतीचे बागबगिचे, लॉन,

संधी आणि उत्कर्ष

सामाजिक न्याय विभागामार्फत विदर्भात डॉ.

बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्याय भवन निर्माणाची योजना प्रभावीपणे राबवण्यात आली आहे. प्रत्येक जिल्ह्याच्या ठिकाणी पायाभूत सेवा-सुविधेत वाढ करणारी, प्राचीन भारतातील बौद्धकालीन स्थापत्यशास्त्रीय बांधकामशैलीचे स्मरण करून देणाऱ्या एका इमारतीत सर्व सेवासुविधा देण्यात येतात. सामाजिक न्याय विभागामार्फत राबवण्यात येणाऱ्या सर्व योजनांचा लाभ जिल्ह्यातील एकाच ठिकाणी घेता येतो.

या योजनेतर्गत राज्यातील पहिल्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्याय भवनाचे लोकार्पण विदर्भात गडचिरोली येथे १९ जुलै २००९ रोजी करण्यात आले. तसेच अमरावती, बुलढाणा, यवतमाळ, वाशिम, वर्धा, भंडारा, गोंदिया, चंद्रपूर येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्याय भवनाचे निर्माण व लोकार्पण झालेले असून नागपूर येथे दीक्षाभूमीजवळच विदर्भ विकास महामंडळाच्या जागेत सामाजिक न्याय भवन व विदर्भ विकास महामंडळाच्या कार्यालयाचे निर्माणकार्य प्रगतिपथावर आहे.

स्वयंसाहाय्यता बचतगट

अनुसूचित जातीच्या स्वयंसाहाय्यता बचतगटांच्या उत्पन्नात वाढ होण्यासाठी २०१२-१३ या वर्षापासून मिनी ट्रॅक्टर, कल्टिव्हेटर किंवा रोटाव्हेटर, ट्रेलर यांचा पुरवठा करण्याची योजना शासनाने सुरु

केली. त्याचा लाभ विदर्भाच्या सर्व जिल्ह्यातील स्वयंसाहाय्यता बचतगटांना मिळत आहे. त्याकरिता ३ लाख ५० हजार एवढा खर्च प्रत्येक लाभार्थी बचतगटामागे अपेक्षित असून ९० टक्के म्हणजे ३.१५ लाख रुपये शासन अनुदान व जे बचतगट लाभ घेऊ इच्छितात त्यांचा केवळ १० टक्के म्हणजे ३५ हजार रुपये हिस्सा ठेवण्यात आला आहे. या योजनेतर्गत नागपूर विभागात ९९ बचत गटांनी आतापर्यंत लाभ

राज्यातील अनुसूचित जाती, विमुक्त जाती, भटक्या जमाती, इतर मागासवर्ग व विशेष मागासप्रवर्ग, जेष्ठ नागरिक, शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या अपंगांच्या कल्याणासाठी राज्य शासनाचा सामाजिक न्याय विभाग प्रयत्नशील आहे. या विभागामार्फत विविध लोकाभिमुख योजनांची अंमलबजावणीही करण्यात येत आहे. त्यामुळे विदर्भातील उपेक्षितांना प्रगती आणि विकासाच्या विविध संधी उपलब्ध झाल्या आहेत.

अनिल गडेकर

घेतला आहे.

मुला- मुलींसाठी वसतिगृह

मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाची सोय व्हावी, त्यांना शिक्षण व उच्चशिक्षण

घेता यावे, ग्रामीण भागातील शाळा गळतीचे प्रमाण कमी होऊन विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व्हावा यासाठी सामाजिक न्याय व व्यसनमुक्ती कार्य विभागाने राज्यातील प्रत्येक तालुक्यात व महत्वाच्या शहरात शासकीय वसतिगृहे सुरु करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. नागपूर विभागात मुलांची ३० वसतिगृहे असून २३ मुलींची वसतिगृहे आहेत. अशाप्रकारे एकूण ५३ वसतिगृहे आहेत. या वसतिगृहांमध्ये विद्यार्थी मान्य संख्या ४ हजार ९१५ एवढी आहे.

अनुदानित वसतिगृहांची संख्या नागपूर विभागात ३९१ असून या वसतिगृहात १३ हजार १७१ विद्यार्थी आहेत.

बाबू जगजीवनराम छात्रावास योजनेतर्गत शासकीय तसेच अनुदानित वसतिगृहाच्या इमारत दुरुस्ती, नवीन इमारत बांधणे यासाठी केंद्र शासनाकडून निधी वितरित केला जातो.

शिष्यवृत्ती

मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेतना निधीची अडचण येऊ नये म्हणून विभागाने शिष्यवृत्ती योजना सुरु केली. विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती, परीक्षा शुल्क, निर्वाह भत्ता आदींचा लाभ त्यांच्या बँक खात्यावर थेट मिळण्यासाठी शासनाने २०१०-११ पासून ई-स्कॉलरशिप योजना सुरु केली. नागपूर विभागात ऑक्टोबर २०१३ पर्यंत ई स्कॉलरशिप योजनेतर्गत ९ लाख ५२ हजार ९५ विद्यार्थ्यांच्या बँक खात्यात शिष्यवृत्ती जमा करण्यात आली आहे. तसेच

अमरावती
विभागात
आतापर्यंत २
लाख १५
हजार ३९०
विविधार्थी

लाभान्वित झाले आहेत.

शासकीय निवासी शाळा

बिकट आर्थिक परिस्थितीमुळे बाहेरगावी जाऊन जेवणाची व निवासाची सोय नसल्याने अनुसूचित जाती व नवबौद्ध मुला-मुलींना प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण घेता येत नाही. अशा मुला-मुलींसाठी राज्यातील प्रत्येक तालुक्यात एक अशाप्रकारे एकूण ३५३ शासकीय निवासी शाळा सुरु करण्यात येणार आहे. प्रथम टप्प्यात १०० निवासी शाळा सुरु करण्यात येतील. या योजनेंतर्गत नागपूर विभागात सध्या नागपूर, वर्धा, भंडारा या जिल्ह्यात प्रत्येकी एक, तर गोंदिया जिल्ह्यात ३, चंद्रपूर, गडचिरोली जिल्ह्यात प्रत्येकी २ याप्रमाणे एकूण १० निवासी शाळा सुरु करण्यात आल्या आहेत. या शाळेमुळे इयत्ता ५ वी ते इयत्ता १० वी पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांची शिक्षणाची व निवासाची सोय झाली आहे. ही योजना केंद्रीय विद्यालयांच्या धर्तीवर राज्य शासनाने सुरु केली आहे.

विमुक्त जाती भटक्या जमाती व विशेष मागास प्रवर्गातील मुला-मुलींना बाहेरगावी जाऊन शिक्षण घेताना जेवणाची व राहाण्याची सोय व्हावी, या उद्देशाने अशा मुलां-मुलींच्या आश्रमशाळांना साहाय्यक अनुदान देण्याची योजना कार्यान्वित करण्यात आली आहे. नागपूर विभागात अनुदानित प्राथमिक आश्रमशाळा ५२, अनुदानित माध्यमिक आश्रमशाळा २२ व उच्च माध्यमिक आश्रमशाळांची ६ आहे. अशाप्रकारे नागपूर विभागात एकूण ८० अनुदानित आश्रमशाळा आहेत.

अपंगांच्या विशेष शाळा अथवा कर्मशाळा

शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या अपंग व्यक्तींना शिक्षण व प्रशिक्षण देऊन त्यांचे पुनर्वसन करण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थांनी चालविलेल्या अपंगांच्या विशेष शाळा अथवा

कर्मशाळा चालविण्यात येत आहेत. नागपूर विभागात एकूण ८० अपंगांच्या विशेष शाळा / कर्मशाळा कार्यरत आहेत.

अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांच्या मुलभूत गरजा भागविण्यासाठी प्रत्येक दलित वस्तीमध्ये स्वच्छताविषयक सोयी, कौटुंबिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम घेण्यासाठी समाज मंदिर, सांडपाण्यासाठी गटारे, रहदारीसाठी अंतर्गत रस्ते, पाणीपुरवठ्यासाठी नळ व पाइपलाइन आदी विकासकामे अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांच्या वस्ती-विकास योजनेंतर्गत करण्यात येत आहेत. या योजनेमुळे ज्या वस्त्या गावाबाहेर होत्या, रस्ते व मुलभूत सुविधांपासून वंचित होत्या

नगर पालिका क्षेत्रात १ हजार ८६६ व मनपा क्षेत्रात ६६ घरकुलांचे बांधकाम करण्यात आले आहे. अमरावती विभागात आजतागायत ग्रामीण भागात १४ हजार ४५८, नगर पालिका क्षेत्रात १ हजार ४२५ व मनपा क्षेत्रात २८८ घरकुलांची निर्मिती करण्यात आली आहे. या घरकुलांमुळे अनुसूचित जाती व नवबौद्ध बांधवांना निवारा मिळाला आहे. पद्मश्री कर्मवीर दादासाहेब गायकवाड सबळीकरण व स्वाभिमान योजनेमुळे दारिद्र्य रेषेखालील भूमिहीन अनुसूचित जाती व नवबौद्ध शेतमजूर कुटुंबांना उत्पन्नाचे स्रोत मिळाले आहे. या योजनेंतर्गत नागपूर विभागात २००४-०५ ते

सहकारी संस्थांना अर्थसाहाय्य

अनुसूचित जातीच्या सहकारी संस्थांना अर्थसाहाय्य देण्याची योजना शासनाने २००४ साली सुरु केली. सहकारी सूत गिरण्यांना दीर्घ मुदतीच्या कर्ज योजनेंतर्गत शासकीय भागभांडवल हे सहकार व वस्त्रोद्योग विभागाकडून दिले जाते. सामाजिक न्याय विभागाकडून कर्ज देण्यात येते. या योजनेंतर्गत गडचिरोली येथील गोंडवाना मागासवर्गीय शेतमाल प्रक्रिया सहकारी संस्थेने तांदुळापासून पोहे बनविण्याचा प्रकल्प मौजा आष्टी (ता. चार्मोशी) येथे यशस्वीरीत्या सुरु केला आहे. अनुसूचित जातीचा औद्योगिक सहकारी संस्थेमार्फत राबवणारा हा विदर्भातील पहिला प्रकल्प ठरला आहे. या प्रकल्पांमुळे २६ अनुसूचित जाती कुटुंबातील सुमारे शंभर- सव्वाशे लोकांचा उदरनिर्वाहाचा प्रश्न सुटला आहे. या योजनेंतर्गत नागपूर विभागात १३ सहकारी संस्थांना वित्तीय पुरवठा करण्यात आला असून औद्योगिकीकरणसह रोजगारनिर्मिती, परिसराच्या वित्तीय गतिमानतेस तसेच लघु, कुटीर व मध्यम उद्योगांना चालना मिळत आहे.

त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्याचे काम होत आहे.

रमाई आवास योजना

अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांसाठी रमाई आवास योजना/ घरकुल योजनेंतर्गत अनुसूचित जाती व नवबौद्ध व्यक्तींना घरकुलासाठी अर्थसाहाय्य करण्यात येते.

या योजनेंतर्गत नागपूर विभागात आतापर्यंत ग्रामीण भागात २३ हजार ५२४,

सप्टेंबर २०१३ अखेर १३२ कुटुंबांना बागायती व १८० कुटुंबांना जिरायत प्रकारची जमीन वाटप करून त्यांना उत्पन्नाचा कायमस्वरूपी स्रोत मिळवून देण्यात आला आहे. अमरावती विभागात १ हजार ९२९ कुटुंबांना जिरायत प्रकारची व ५ कुटुंबांना बागायत जमीन देऊन त्यांच्या आयुष्यात उभारी देण्याचे काम करण्यात आले आहे. १०० टक्के शासकीय अनुदानावर लोखंडी पत्र्यांचे स्टॉल व गटईचे पुरवण्याची योजना राबवण्यात येते. नागपूर विभागात आजवर सुमारे पाच हजारांवर गटई कामगारांना लोखंडी पत्र्यांचा स्टॉल व गटईचे इतर आनुषंगिक सामान खरेदीसाठी अनुदानाचा लाभ देण्यात आला आहे.

परिवर्तनाचा पुढचा टप्पा

कोणत्याही जिल्ह्याच्या विकासात उद्योगांची भूमिका महत्त्वाची आहे. एखाद्या जिल्ह्यात किती उद्योग उभे राहिलेत यावरून साधारणतः विकासाचा अंदाज लावला जातो. शासनाच्या सर्वांगीण व संतुलित विकासाच्या धोरणामुळे यवतमाळसारख्या आदिवासीबहुल जिल्ह्यातही उल्लेखनीय उद्योग स्थापन झाले आहेत. गेल्या काही वर्षांत जिल्ह्यातील विविध औद्योगिक वसाहतींमध्ये जवळपास १० हजार ५२१ कोटींची गुंतवणूक झाली आहे.

जिल्ह्यात आतापर्यंत एकूण १ हजार ४८७ सूक्ष्म, लघू, मोठे व विशाल उद्योगांची नोंदणी झाली आहे. हा आकडा उल्लेखनीय आहे. त्यापैकी स्थापित व उत्पादन सुरू झालेल्या उद्योगांनी १० हजार ५२१ कोटींची गुंतवणूक जिल्ह्यातील विविध औद्योगिक वसाहतीत केली आहे. या उद्योगांमधून जवळपास १८ हजार ४९९ इतका रोजगार गरजूंना उपलब्ध झाला. जिल्ह्यात ९१ मोठे घटक प्रस्तावित आहेत. त्यापैकी २० मोठ्या घटकांनी उत्पादन सुरू केले आहे. या घटकांनी १ हजार ४९६ कोटींची गुंतवणूक केली आहे. यातून ४ हजार १२४ लोकांना रोजगार मिळाला. रसोया प्रोटिन्स व रेमन्ड युको डेनिम प्रा. लि. या दोन मोठ्या उद्योगातूनच ५६० कोटींची गुंतवणूक झाली

प्रकल्पांमधूनही ७ हजार ८३९ कोटीची गुंतवणूक अपेक्षित असून जवळपास ५ हजार लोकांना रोजगार उपलब्ध होणार आहे. राज्य शासनाने नुकतेच वस्त्रोद्योग धोरण जाहीर केले. यवतमाळ हा मोठ्या प्रमाणावर कापूस पिकविणारा जिल्हा असल्याने या ठिकाणी कापसावर प्रक्रिया करणारे किंवा कापूस आधारित उद्योग भविष्यात मोठ्या प्रमाणावर उभे राहणार आहेत.

विशाल प्रकल्प

यवतमाळच्या औद्योगिक क्षेत्राला बळकटी देणाऱ्या ९ विशाल प्रकल्पांना शासनाने नुकतीच मान्यता दिली आहे. या प्रकल्पातून

जिल्ह्यात १० हजार ७३८ कोटींची गुंतवणूक होणार असून यातून ४ हजार ९३५ लोकांना रोजगार उपलब्ध होणार आहे. रेमन्ड युको डेनिम व रसोया प्रोटीन हे दोन विशाल प्रकल्प यापूर्वीच सुरू झाले आहेत.

प्रस्तावित ९ विशाल प्रकल्पांमध्ये १५०१ कोटीची गुंतवणूक असणाऱ्या जय भोले सिमेंट कॅम्बाईड प्रायव्हेट लिमिटेड, ६७३ कोटी रुपये गुंतवणुकीच्या चिंतामणी अॅग्रोटेक इंडिया प्रायव्हेट लिमिटेड या कंपन्यांचा समावेश आहे. याशिवाय एएमआर आयर्न अॅण्ड स्टील प्रायव्हेट लिमिटेड ही कंपनी १५४७ कोटीची गुंतवणूक करणार आहे.

कापूस उत्पादनामुळे पांढरे सोने पिकवणारा जिल्हा म्हणून रच्यातकीर्त असलेल्या यवतमाळ या आदिवासीबहुल जिल्ह्याची वाटचाल औद्योगिक विकासाचा जिल्हा म्हणून होत आहे. उद्योगाच्या उभारणीला जिल्ह्यात असलेले पोषक वातावरण जसे की जमीन, पाणी व मनुष्यबळाची मुबलकता यामुळे ही वाटचाल झपाट्याने होत आहे. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांमुळे चर्चेत आलेला हा जिल्हा स्वतःची ओळख आत्महत्येचा नव्हे तर विकासाचा जिल्हा म्हणून साकारत आहे. गेल्या काही वर्षांत जिल्ह्यात विकासाची असंख्य कामे मार्गी लागली असून सर्वसामान्यांना दिलासा देणारे विविध उपक्रम यशस्वीरीत्या राबवण्यात आले आहेत. वृद्ध, महिला, कामगार, शेतकरी तथा सर्वसामान्य नागरिकांना दिलासा देण्याचे काम शासनाच्या विविध योजनांनी केले आहे. औद्योगिक धोरणामुळे अनेक उद्योग जिल्ह्यात सुरू झाले आहेत. त्यामुळे रोजगार-स्वयंरोजगाराच्या शेकडो संधी उपलब्ध झाल्या आहेत.

अश्विन मुद्गल

जिल्हाधिकारी, यवतमाळ

असून जवळपास २ हजार २५० लोकांना रोजगार प्राप्त झाला आहे.

यवतमाळात आणखी विविध प्रकारचे ३ हजार ७१ उद्योग प्रस्तावित आहेत. त्यातून तब्बल १० हजार ५० कोटींची गुंतवणूक होणार आहे तर २९ हजार इतका रोजगार उपलब्ध होणार आहे. औद्योगिक क्षमता व भविष्यातील संधी पाहता रिलायन्स सिमेंट प्रा.लि. व एएमआर आयर्न अॅण्ड स्टील प्रा.लि. हे दोन विशाल प्रकल्प प्रस्तावित आहेत. या

बेंबळा प्रकल्प

तसेच जीएम ऑइल लिमिटेड, गीता रिफायनरी प्रायव्हेट लिमिटेड, डेक्कन शुगर प्रायव्हेट लिमिटेड, रसोया प्रोटीन (फिश फिड मिल्क) प्रायव्हेट लिमिटेड तसेच रेमंड इको डेनिमच्या आणखी एका प्रकल्पाचा यात समावेश आहे. रिलायन्स सिमेंट प्रायव्हेट लिमिटेड ही कंपनी २ हजार कोटींची गुंतवणूक करणार असून या कंपनीने बांधकाम सुरु केले आहे व २०१४ मध्ये प्रत्यक्ष उत्पादन सुरु होणार आहे. रसोया प्रोटीनचा फिश फिड मिल्क प्रकल्प पूर्ण झाला असून प्रायोगिक तत्वावर उत्पादनही सुरु झाले आहे. जिल्ह्यात आतापर्यंत शासनाने मान्यता दिलेल्या ११ प्रकल्पांपैकी ७ विशाल प्रकल्पांनी उद्योग उभारणीचे प्राथमिक सर्व टप्पे पूर्ण केल्याने या उद्योगात लवकरच उत्पादन सुरु करण्याची शक्यता आहे.

सिंचनक्षमता

कृषिपंपांचा अनुशेष भरून काढण्यासाठी जिल्ह्यात २००६ ते २०१३ यादरम्यान विशेष अनुशेष योजना राबवण्यात आली. या योजनेंतर्गत २८ हजार ९१ इतक्या कृषिपंपांना जिल्ह्यात वीज जोडणी देण्यात आली. यामुळे मार्चअखेर ४,४७७ किमीच्या लघुदाब वाहिनीचे काम पूर्ण झाले. रोहित्रांची क्षमता वाढवण्यासाठी १० उपकेंद्रे स्थापन करण्याचे नियोजन होते. त्याप्रमाणे ही केंद्रे सुरु झाली आहेत. जिल्ह्यात १,५०४ किलो मीटर लांबीच्या ११ केव्ही वीज वाहिनीचे काम नुकतेच पूर्ण झाले. योजनेंतर्गत जिल्ह्यात ३०८४ नवीन रोहित्रांची उभारणी करण्यात येत असून त्यापैकी २,८७३ रोहित्रांची उभारणी पूर्ण झाली आहे. मोठ्या प्रमाणावर शेतकऱ्यांना वीज जोडणी देणे अपेक्षित असल्याने क्षमता बांधणींतर्गत ३३ केव्हीचे १३ उपकेंद्र उभारणे आवश्यक आहे. त्यातील ९ उपकेंद्रे उभारण्यात आली आहेत. ३३ केव्हीच्या १६७ किलोमीटर इतक्या लांबीची वीज वाहिनी जिल्ह्यात सुरु झाली आहे.

जिल्ह्याची सिंचन क्षमता वाढवण्यासाठी बरेच लहान-मोठे प्रकल्प हाती घेऊन ते पूर्ण करण्यात आले. जिल्ह्याचे एकूण क्षेत्रफळ १३ लाख ५८ हजार हेक्टर असून त्यापैकी शेतीलायक क्षेत्र ८ लाख ८६ हजार इतके आहे. या क्षेत्राच्या टप्प्यात हे सिंचन प्रकल्प घेण्यात आले आहेत.

यापैकी जून २०११ पर्यंत बांधकाम पूर्ण झालेल्या प्रकल्पातून ९६ हजार हेक्टर तर उर्वरित बांधकामाधीन असलेल्या प्रकल्पातून ९६ हजार असे एकूण १ लाख ९२ हजार हेक्टरची क्षमता निर्माण झाली आहे. निम्न पैनागंगा हा महाराष्ट्र व आंध्रप्रदेशाचा आंतरराज्यीय मोठा सिंचन प्रकल्प बांधकामाधीन आहे. या एकाच प्रकल्पातून २ लाख २७ हजार इतकी सिंचन क्षमता निर्माण होणार आहे. जिल्ह्यात बेंबळा व अरुणावती या दोन मोठ्या प्रकल्पांची बहुतांश कामे पूर्ण झाली आहेत. अरुणावती प्रकल्पातून २४ हजार ३ इतकी तर बेंबळा प्रकल्पातून ३४ हजार ५१९ हेक्टर अशी एकूण ५८ हजार ५२२ हेक्टर इतकी सिंचन क्षमता जून २०१२ अखेर निर्माण झाली आहे.

जलपूर्ती सिंचन धडक कार्यक्रम

पंतप्रधान पॅकेजांतर्गत सुरु करण्यात आलेल्या जलपूर्ती सिंचन धडक कार्यक्रमांतर्गत जिल्ह्यात २० हजार ८०० इतक्या विहिरी बांधण्यात येत आहे. त्यापैकी १४ हजार ८४५ विहिरींना प्रशासकीय मान्यता मिळाली आहे. मंजूर विहिरीपैकी ६ हजार ६८ विहिरी पूर्ण झाल्या असून ५,८१८ विहिरींचे काम प्रगतिपथावर आहे. यावर्षी या सर्व विहिरी बांधून पूर्ण होतील. जिल्ह्यात दुसऱ्या टप्प्यात आणखी तालुकानिहाय ३०० विहिरी याप्रमाणे ४८०० विहिरी मंजूर झाल्या आहेत.

शेतकऱ्यांना व्याज सवलत

डॉ. पंजाबराव देशमुख व्याज सवलत योजनेंतर्गत १ लाख रुपयांपर्यंत अल्प मुदतीचे पीककर्ज घेणाऱ्या व त्याची विहित मुदतीत परतफेड करणाऱ्या शेतकऱ्यांना

व्याज सवलत देण्यात येते. जिल्ह्यात २००९-१० ते ऑक्टोबर अखेरपर्यंत २६ कोटी ४८ लाख रुपयांपर्यंत व्याज सवलत देण्यात आली.

शेतकऱ्यांना दिलासा

नापिकी आणि कर्जबाजारीपणामुळे स्वतःची जीवनयात्रा संपविलेल्या शेतकऱ्यांच्या कुटुंबीयांना जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणावर साहाय्य करण्यात येत आहे. जिल्ह्यात आतापर्यंत ७७३ आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांच्या कुटुंबीयांना ७ कोटी ७३ लाख रुपयांची मदत देण्यात आली आहे.

आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या कुटुंबीयांना प्रत्येकी १ लाख रुपये मदत देण्याची घोषणा काही वर्षांपूर्वी केली होती. या मदतीतील २९ हजार ५०० रुपये तातडीने धनादेशाच्या स्वरूपात दिले

जातात. हा धनादेश वटवून रक्कम लगेच कुटुंबीयांच्या कामी पडते. कुटुंबातील सदस्यांची भविष्यकाळातील ठेव म्हणून ७० हजार ५०० रुपये त्यांच्या पोष्टातील खात्यात संयुक्त स्वरूपात जमा करण्यात येतात. पूर्वी ही रक्कम जिल्हाधिकारी व कुटुंबातील सदस्यांच्या संयुक्त पोष्ट खात्यात जमा करण्यात येत होती. आता ही रक्कम कुटुंबातील व्यक्तीच्या नावे पोष्ट खात्यात जमा होते. भविष्यात जिल्हाधिकाऱ्यांच्या संमतीने योग्य वापरासाठी रक्कम काढण्याची अनुमती देण्यात येते.

सामूहिक विवाह

शेतकऱ्यांचा आर्थिक ताण कमी करण्यासाठी सुरु करण्यात आलेल्या शुभमंगल सामूहिक विवाह योजनेंतर्गत जिल्ह्यात ९२४१ जोडप्यांचे विवाह लावून

देण्यात आले आहेत. आतापर्यंत विवाहांवर ९.८३ कोटी इतका खर्च करण्यात आला आहे.

निराधारांना आधार

निराधारांना आधार देण्यासाठी शासनाच्यावतीने विविध प्रकारच्या निवृत्ती वेतन व कुटुंब लाभाच्या अनुदान योजना राबवण्यात येतात. जिल्ह्यात हजारो निराधारांना या योजनेमुळे आधार मिळाला. गेल्यावर्षी १ लाख २७ हजार गरजूंना ४४ कोटी ३६ लाख रुपयांचे अनुदान या विविध योजनेच्या माध्यमातून वितरित करण्यात आले.

वयोवृद्धांना जगण्याचे साधन निवृत्तीवेतन योजनांनी मिळवून दिले आहे. त्यात संजय गांधी निराधार योजनेतर्गत २४ हजार ५३१ लाभार्थ्यांना ८ कोटी ९९ लाख ९० हजार रुपयांचे अनुदान देण्यात आले. श्रावणबाळ सेवा राज्य निवृत्तीवेतन योजनेतर्गत जिल्ह्यात ५५ हजार ३७२ लाभार्थ्यांना २४ कोटी १६ लाख, इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वृद्धापकाळ निवृत्ती वेतन योजनेतर्गत ४४ हजार ८३८ लाभार्थ्यांना १० कोटी ४६ लाख ५६ हजार, इंदिरा गांधी राष्ट्रीय विधवा निवृत्ती वेतन योजनेतर्गत ७०३ लाभार्थ्यांना १२ लाख, तर इंदिरा गांधी राष्ट्रीय विकलांग निवृत्ती वेतन योजनेतर्गत १७४ लाभार्थ्यांना ३ लाख ४ हजारचे अनुदानाचे वितरण करण्यात आले आहे.

शासनाच्यावतीने राष्ट्रीय कुटुंब लाभ योजना ही अतिशय महत्त्वाकांक्षी योजना राबवण्यात येत असून या योजनेतून ८९१ लाभार्थ्यांना ८९ लाख १० हजार रुपयांच्या अनुदानाचे वितरण झाले. केंद्र शासनाच्या सहकार्याने जिल्ह्यात आम आदमी विमा योजना राबवण्यात येते. या योजनेतर्गत मृत्युमुखी पडलेल्या किंवा अवयव गमावलेल्यांना आर्थिक मदत दिली जाते. या योजनेतर्गत जिल्ह्यात १ लाख २७ हजार ८५ लोकांचे विमा प्रमाणपत्र प्राप्त झाले आहे. योजनेतर्गत आतापर्यंत ९२५ लाभार्थ्यांना मृत्युदाव्याची रक्कम एलआयसी कडून वितरित करण्यात आली आहे. आम आदमी विमा योजनेच्या लाभधारक नागरिकांच्या मुलांना शिष्यवृत्तीही या योजनेतर्गत दिली जाते. गेल्यावर्षी ५ हजार ७३२ विद्यार्थ्यांना ३४ लाख ३९ हजार रुपयाची शिष्यवृत्ती देण्यात

आली आहे.

वैयक्तिक शौचालये

निर्मल भारत अभियानांतर्गत जिल्ह्याची संपूर्ण स्वच्छतेकडे वाटचाल सुरु आहे. या योजनेतर्गत बांधण्यात येत असलेल्या वैयक्तिक शौचालयात जिल्ह्याने राज्यात सर्वाधिक शौचालये बांधण्याची कामगिरी केली आहे. गेल्यावर्षी मार्च अखेर २१७५९ इतकी शौचालये जिल्ह्यात बांधण्यात आली आहे. यावर्षी ३३ हजारावर वैयक्तिक शौचालयाचे बांधकाम होणार आहे.

वैयक्तिक शौचालयासोबतच जिल्ह्यातील विविध शाळांमध्ये २९३५ एवढी शौचालये

अर्भक मृत्यूच्या प्रमाणात घट

खटमाळ आदिवासीबहुल जिल्हा असला तरी आरोग्य यंत्रणेच्या सातत्याच्या प्रयत्नांमुळे जिल्ह्यात आरोग्यविषयक कामगिरी सातत्याने वाढत आहे. गेल्या काही वर्षांपूर्वी चिंताजनक असेलेले संस्थात्मक प्रसूतीचे प्रमाण ९७ टक्यांवर पोहोचले आहे. गृहस्तरावर नवजात बालकाची घेण्यात येत असलेली काळजी तसेच माता व बालकांचे होणारे शंभर टक्के लसीकरण आणि जन्म शिशू सुरक्षा योजनेच्या योग्य अंमलबजावणीने अर्भक मृत्यूचे प्रमाण घटले आहे. गेल्यावर्षी ३१ इतके असलेले मृत्यूचे प्रमाण ११ ते घटून २० वर आले आहे. मुर्लीच्या जन्मदरातही गेल्या काही दिवसात वाढ झाली आहे. कुटुंबकल्याण शस्त्रक्रियेच्या कामातही शंभर टक्क्यांपेक्षा जास्त उद्दिष्ट गाठून जिल्ह्याची कामगिरी अमरावती विभागात सलग दुसऱ्या वर्षीही सर्वाधिक राहिली आहे.

बांधण्याचे उद्दिष्ट होते. हे उद्दिष्ट शंभर टक्के पूर्ण झाले असून इतर योजनेतून ८०१ अशी मिळून ३७३६ शालेय शौचालये बांधण्यात आली आहेत. अंगणवाड्यांमध्येही १,९४६ एवढी शौचालये बांधून झाली आहेत. निर्मल भारत अभियानांतर्गत मोठ्या प्रमाणावर वैयक्तिक शौचालयाचा कार्यक्रम राबवण्यात येत असल्याने जिल्हा संपूर्ण स्वच्छतेच्या दिशेने मार्गक्रमण करित आहे.

सामाजिक न्याय

अनुसूचित जातीच्या आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत नागरिकांना आधार देण्यासाठी सामाजिक न्याय विभागाच्यावतीने राबवण्यात येत असलेल्या स्वाभिमान व सबळीकरण योजनेमुळे जिल्ह्यात १२१० शेतकऱ्यांना हक्काची शेतजमीन उपलब्ध झाली आहे.

त्यामुळे रोजगारासाठी भटकती करावी लागणाऱ्या कष्टकऱ्यांना स्वतःची शेती कसायला मिळाली आहे. जिल्ह्यात आतापर्यंत शासनाच्यावतीने ४,४९८ हेक्टर जमिनीचे वितरण भूमिहीन शेतकऱ्यांना करण्यात आले.

शेतकऱ्यांना आता त्यांच्याच पसंतीची जमीन योजनेतून देण्यात येणार असल्याने आर्थिक कमकुवत वर्गात सामाजिक न्याय प्रस्थापित होणार आहे. तांडा वस्त्यांमध्ये विकासाची कामेही या योजनेतून केली जातात. जिल्ह्यात ३१ कोटी रुपये खर्च करून ६७० तांड्यांमध्ये विकासाची कामे करण्यात आली आहेत. जिल्ह्यात ७९० तांडावस्ती घोषित करण्यात आल्या आहेत. त्यापैकी योजनेच्या प्रारंभापासून आतापर्यंत तब्बल ६७० गावांना योजनेचा लाभ देण्यात आला आहे. तर १२० गावांमध्ये यावर्षी व उर्वरित गावांमध्ये पुढीलवर्षी विकास कामे करण्यात येणार आहेत.

संपर्क : ९४२०४९२२७७

कृषी समृद्धीचा विदर्भ पॅटर्न

पांढऱ्या सोन्याचा
प्रदेश म्हणून
विदर्भाची
ओळख आहे.
राज्यातील एकूण
कापूस लागवडीपैकी

सर्वाधिक लागवडक्षेत्र
एकट्या विदर्भात आहे. त्यामुळेच विदर्भातील
अनेक जिल्हयांबद्दल कॉटन सिटी असा
नामोत्तेज केला जातो. त्यामध्ये अकोला व
यवतमाळचा समावेश आहे. राज्यात
कापसाखाली ३६ लाख हेक्टर क्षेत्र असून
त्यापैकी १३ लाख हेक्टर लागवड क्षेत्र
विदर्भात आहे. कृषी विद्यापीठाकडील
आकडेवारीनुसार २०१२-१३ या वर्षात
३१२ किलो रुई प्रतिहेक्टर उत्पादकता
नोंदवली गेली. त्यासाठी पीक कापणी
प्रात्यक्षिकांचा आधार घेण्यात आला. देशाची
राष्ट्रीय उत्पादकता सरासरी ५५० किलो रुई
प्रतिहेक्टर असल्याने विदर्भाची तसेच
राज्याची उत्पादकता वाढावी याकरिता

विनोद इंगोले

संशोधक संस्थाकडून प्रयत्न सुरु आहेत.
अकोल्याच्या डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी
विद्यापीठाने प्रतिहेक्टरी दोन लाख कपाशी
झाडांच्या प्रयोगात, गत दोन वर्षापासून
सातत्य ठेवले आहे. सद्यःस्थितीने प्रति
हेक्टरी एक लाख झाडे सामावतात.
विद्यापीठाच्या चाचणीअंती दोन लाख झाडे
प्रतिहेक्टरी लागवडीची शिफारस झाल्यास
प्रतिहेक्टरी रुईची उत्पादकता वाढण्यास
मदत होणार आहे.

नगदी पीक सोयाबीन

कापूसपट्ट्यात
नजीकच्या काळात
सोयाबीनच्या
माध्यमातून
शेतकऱ्यांना
आर्थिक सक्षमता
मिळण्यास मदत

कापूस, सोयाबीन, धान अशी
पारंपरिक तर शेडनेट,
पॉलीहाऊसमधील टोबळी मिरची,
काकडी, टोमॅटो, जरबेरा व
तत्सम फुलपिकांसारख्या
व्यवसायिक पीक पद्धतीच्या
बळावर नजीकच्या काळात
विदर्भातील शेतशिवारातही समृद्धी
नांदू लागली आहे.

झाली आहे. कापसाप्रमाणेच नगदी पीक
म्हणून सोयाबीन या भागात रुजल्याने या
पिकाखालील क्षेत्रात सतत वाढ नोंदविली
जात आहे. विदर्भात २०१२-१३ या वर्षात
१७ लाख ८५ हजार हेक्टरवर सोयाबीनची
लागवड करण्यात आली होती. २०१३-१४
या वर्षात या लागवडक्षेत्र वाढीस लागत २०
लाख ३३ हजार हेक्टरवर पोचले. त्यापैकी
१५ लाख ३३ हजार हेक्टर लागवडक्षेत्र
एकट्या अमरावती विभागात तर उर्वरित
नागपूर विभागात आहे. महाराष्ट्राचे
सोयाबीन लागवडक्षेत्र ३० लाख हेक्टर
असून त्यातील सर्वाधिक वाटा
कापसाप्रमाणेच एकट्या विदर्भाचा असल्याचे
यावरून सिद्ध होते. पीक कापणी
प्रात्यक्षिकांअंती २०१२-१३ या वर्षात
विदर्भाची उत्पादकता १३ किंटा २८ किलो
प्रतिहेक्टरी नोंदविण्यात आली. कापूस,
सोयाबीन या व्यवसायिक पिकांप्रमाणेच तूर
पीकही विदर्भात संपन्नता आणण्यास
साहाय्यभूत ठरले आहे.

तूर प्रक्रिया उद्योग

तुरीखालील राज्याच्या एकूण साडेदहा
लाख हेक्टर क्षेत्रापैकी साडेपाच लाख हेक्टर
क्षेत्र एकट्या विदर्भात आहे. वर्धा जिल्ह्यात
तुरीवर प्रक्रिया करणाऱ्या उद्योगाच्या
उभारणीने गती घेतली असून कोरडवाहू
शेतीमध्ये यामुळे नवचैतन्य निर्माण झाले
आहे. विदर्भातील सर्वाधिक तूरडाळ
प्रक्रिया उद्योजक वर्धा जिल्ह्यात
आहेत. शासनाच्या कृषी विभागाचे
प्रयत्न या उद्योग उभारणीमागे आहेत.

तब्बल २२
तूरडाळप्रक्रिया
उद्योग येथे
दिमाखाने उभे
झाले आहेत.
नजीकच्या

काळात त्यात वाढीची
अपेक्षा आहे. या
माध्यमातून तूरडाळीसारखी
पीकपद्धती विदर्भाच्या शिवारात स्थैर्य
निर्माण करण्यास साहाय्यभूत ठरली आहे. या
तूरडाळीच्या विक्रीसाठी कृषी विभागाने माई
ब्रॅण्ड तयार केला आहे. या ब्रॅण्डचे प्रमोशन
लंडनमध्ये गायक सुधीर वाडकर यांच्याद्वारे
करण्यात आले. शेतकरी स्वयंसाहाय्यता
समूहाच्या माध्यमातून ही संकल्पना कृषी
विभागाने प्रत्यक्षात आणून ती रुजविल्याने
या भागातील शेतीमध्ये नवचैतन्य निर्माण
झाले आहे. नवीन सुधारित वाणामुळे
कधीकाळी जेमतेम असलेली तुरीची
उत्पादकता २५ किंटा प्रति हेक्टरवर
पोचली आहे.

वनौषधीचा विदर्भ पॅटर्न

पारंपरिक पिकांच्या जोडीला विदर्भात वन
व सुगंधी वनस्पतीची लागवडही व्यावसायिक
स्तरावर होत आहे. अमरावती, अकोला,
बुलढाणा जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांनी या
पिकाखालील लागवडक्षेत्रात वाढीसाठी
पुढाकार घेतला आहे. या भागातील
शेतकऱ्यांच्या आर्थिक समृद्धीसाठी ही
पीकपद्धती पूरक ठरली आहे.

लेंडी पिंपळी या वनौषधीखाली अकोला,
अमरावती जिल्ह्यात मोठे क्षेत्र आहे. लेंडी
पिंपळीसंदर्भाने देशभरातून असलेल्या
मागणीपैकी ८० टक्के गरज केवळ अमरावती,
अकोला या भागातून पूर्ण होते.

त्यामुळेच या
जिल्हाकडे
खरेदीदारांचे लक्ष्य
केंद्रित झाले.
त्यासोबतच
सफेद मुसळी
उत्पादकपट्टा म्हणून

समृद्धीचा गोडवा

विदर्भात १.५० लाख हेक्टर क्षेत्रावर संत्र्यांची लागवड होते. राष्ट्रीय लिंबूवर्गीय फळ संशोधन केंद्राच्या सर्वेक्षणानुसार एकूण लागवड क्षेत्रापैकी ८५ ते ९० हजार झाडे मोठी अर्थात उत्पादनक्षम आहेत. उर्वरित लागवड नवी असून या लहान झाडांपासून अद्याप उत्पादकता मिळण्यास सुरुवात झाली नाही. उत्पादनक्षम झाडांपासून मिळणारी विदर्भाची वार्षिक सरासरी उत्पादकता ८ ते ९ लाख टन, राष्ट्रीय लिंबूवर्गीय फळ संशोधन केंद्राने नोंदवली आहे. ही उत्पादकता हेक्टरी ९ ते १० टन हेक्टरी ठरते. संत्रा बागाच्या न्हासाचे मुख्य कारण डोळे बांधणीकरीता वापरण्यात येणारी रोगग्रस्त खुंट ठरली आहेत. ही बाब लक्षात घेता राष्ट्रीय लिंबूवर्गीय फळ संशोधन केंद्राने

ऑलिमो नावाचे खुंट विकसित केले असून आहे. या माध्यमातून संत्रा फळबागांचे त्याचा प्रचार प्रसार केंद्राद्वारे करण्यात येत अस्तित्व राखण्यास मदत होणार आहे.

हे जिल्हे आपले वेगळे अस्तित्व निर्माण करू लागले आहेत. सफेद मुसळीखाली अकोला, अमरावती व बुलढाणा जिल्ह्यात एक हजार हेक्टर क्षेत्र असल्याची नोंद कृषी विद्यापीठाने केली आहे. या नवख्या पीकपद्धतीसंदर्भाने संशोधनकार्य वाढीस लागवे याकरिता विद्यापीठाने प्रयत्न चालविले आहे. त्याकरिता नागार्जून वनौषधी उद्यानाची उभारणी करण्यात आली आहे. या केंद्राचे प्रमुख डॉ. संजय वानखडे यांच्या मार्गदर्शनात वनौषधीविषयक संशोधनाचे कार्य सुरु आहे. गेल्या काही वर्षात या केंद्राच्या माध्यमातून वनौषधी लागवड व व्यवस्थापनविषयक शिफारसी विद्यापीठाने केल्या आहेत. या पीकपद्धतीच्या तंत्रशुद्ध व्यवस्थापनास त्यामुळे मदत झाली आहे. विदर्भात वनौषधीखालील लागवडक्षेत्र वाढीस लागल्याने महाराष्ट्र फलोत्पादन व औषधी महामंडळाने अमरावती जिल्ह्यातील अंजनगाव बाजार समितीमध्ये औषधी वनस्पती खरेदी केंद्र सुरु करण्याचे प्रस्तावित केले आहे. हीदेखील भविष्यातील परिवर्तनाची नांदी ठरेल, यात शंका नाही.

पीकपद्धतीमध्ये वैविधता

पीकपद्धतीमध्ये वैविधता जपणाऱ्या विदर्भातील या प्रदेशात धान लागवडीखालील क्षेत्र मोठे आहे. पूर्व विदर्भात पर्जन्यमान

जास्त असलेल्या भागात धान लागवड केली जाते. विदर्भातील नागपूर, भंडारा, गडचिरोली, गोर्दिया, चंद्रपूर या जिल्ह्यांचा यात समावेश आहे. यवतमाळ जिल्ह्यातही नजीकच्या काळात धान लागवडीची नोंद घेण्यात आली आहे. कृषी विद्यापीठाच्या नियंत्रणातील भंडारा जिल्ह्यात असलेल्या साकोली येथील कृषी विज्ञान केंद्राने धानाची हेक्टरी उत्पादकता २० क्विंटलपर्यंत नोंदवली आहे. पूर्वी धानाची उत्पादकता जेमतेम असल्याने धान उत्पादकांसमोर अडचणी वाढत होत्या. त्याची दखल घेत विद्यापीठाने या भागाकरिता सुधारित लागवड व व्यवस्था पद्धतीची शिफारस केलेही आहे. त्याकरिता लागवड व्यवस्थापनाच्या पद्धतीमध्ये बदल करण्यात आला. पूर्व विदर्भातील या जिल्ह्यांमध्ये पाऊस जास्त होत असल्याने हे फेरबदल करण्यात आले. रोपांचे वय, लागवड

अंतर या बाबींमध्ये हे बदल करण्यात आले आहेत. १०० ते १५० मिलीमीटर एका दिवसात पाऊस पडतो, त्यामुळे लागवड केलेली रोपे पाण्यात बुडण्याची भीती राहते. त्यामुळे हे बदल करण्यात आले आहेत. यामुळे या भागातील पीक तरण्यास मदत होण्यासोबतच नजीकच्या काळात उत्पादकता वाढीस लागल्याचा अनुभव आहे.

जैवविविधतेने परिपूर्ण असलेल्या विदर्भाने पीकपद्धतीमध्ये वैविध्य जपत समृद्धीची शिखरे पादाक्रांत करण्याकडे वाटचाल केली आहे. शासनाचा कृषी विभाग, कृषी विद्यापीठांसह इतरही संशोधक संस्थांचे प्रयत्न त्यामागे आहेत हे सत्य नाकारता येणार नाही.

संपर्क : ९८८१७२०६०२

डिसेंबर २०१३

प्रगत
महाराष्ट्र
अग्रसर
महाराष्ट्र

३५

समृद्ध बीज परंपरा

राष्ट्रीय बियाणे प्रकल्पांतर्गत कृषी संशोधन संस्था संशोधन व विकासाकरिता अर्थ पुरवठा करून तसेच मूलभूत बियाण्याच्या उत्पादन वाढीकरिता सुदृढ व सक्षम बनविण्याची योजना आखण्यात आली. कृषी क्षेत्रामध्ये आघाडीवर असलेल्या महाराष्ट्र राज्याने या दिशेने प्रथम पावले उचलून, सन १९७६ मध्ये अकोला येथे महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळाची स्थापना केली. तेव्हापासून आजतागायत महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ अर्थात महाबीज राज्यातील शेतकऱ्यांना आवश्यक ते गुणवत्तापूर्ण बियाणे पुरवठ्याचे कार्य चोखपणे पार पाडीत आहे. राज्याला शेतीमध्ये समृद्ध करण्यासाठी दर्जेदार बीजोत्पादनाची यशस्वी परंपरा महाबीज राबवत आहे.

शेतकऱ्यांची बियाणे कंपनी

महामंडळाच्या भागभांडवलामध्ये महाराष्ट्र शासनाचा ४९ टक्के, राष्ट्रीय बीज निगम लिमिटेड यांचा ३५ टक्के व कृषी विद्यापीठांचा ३ टक्के

शेतकऱ्यांना दर्जेदार प्रमाणित बियाणे उपलब्ध व्हावीत म्हणून भारत सरकारने भारतीय बियाणे कायदा केला व त्यावर संसदेने १९६६ मध्ये शिक्षामोर्तब केले. जागतिक बँकेच्या आर्थिक सहकार्यातून चांगल्या प्रतीचे बियाणे शेतकऱ्यांना योग्य दरात योग्य वेळी उत्पादन व प्रक्रिया करून उपलब्ध करण्याच्या उद्देशाने राज्य बियाणे महामंडळाची स्थापना अकोला येथे करण्यात आली.

युवराज पाटील

सहभाग आहे. त्यामुळे महामंडळ खऱ्या अर्थाने शेतकऱ्यांची बियाणे कंपनी म्हणून यथार्थ ठरते. महाबीजचे नोंदणीकृत कार्यालय अकोला येथे असून राज्यात सहा विभागीय कार्यालये व २८ जिल्हा कार्यालये आहेत. त्याद्वारे महामंडळाचे उत्पादन तथा विपणन कार्य हाताळण्यात येते. महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळाने आपले कार्य महाराष्ट्रापुरते मर्यादित न ठेवता, आंध्रप्रदेशामध्येही बियाणे उत्पादन व विपणनाचे कार्य सुरू केले आहे.

अत्याधुनिक प्रक्रिया केंद्रे

महामंडळाद्वारे २२ अत्याधुनिक प्रक्रिया केंद्रे संपूर्ण महाराष्ट्रामध्ये स्थापित करण्यात आली असून, त्याद्वारे बीज प्रक्रियेचे कार्य यशस्वीरीत्या करण्यात येत आहे.

महाबीज

महाबीज या लोकप्रिय नावाने बियाणे महामंडळ बियाणे विक्री करीत असून, बियाण्याचा दर्जा व रास्त दरांमुळे ते बियाणे उद्योगामध्ये अग्रगण्य आहे. महाबीज हे राज्यासाठी आवश्यक सोयाबीन, गहू, भात, मूग, उडीद, ज्वारी, बाजरी

व तूर ह्या पिकांच्या एकूण बियाण्यांपैकी जवळपास ५० टक्के बियाण्यांचा पुरवठा सामाजिक बांधिलकीच्या जाणिवेतून मोठ्या प्रमाणावर करते. महामंडळाद्वारे शेतकऱ्यांना बियाणे वेळेवर व जवळच्या ठिकाणी उपलब्ध होण्याच्या दृष्टिकोनातून राज्यात जवळपास १३५० खाजगी व सहकारी विक्रेत्यांची नेमणूक केली आहे.

महामंडळाद्वारे कृषि आयुक्तालयाने दिलेल्या लक्षांकानुसार विविध पीक व वाणाचे गुणवत्तापूर्ण बियाणे तयार करण्यात येऊन ते राज्यातील शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून देण्यात येते. महाबीज केंद्र व राज्य सरकारद्वारे राबवण्यात येणाऱ्या पंतप्रधान पॅकेज, राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान योजना, एकात्मिक तृणधान्य विकास कार्यक्रम, एकात्मिक भरडधान्य विकास कार्यक्रम, वैरण विकास कार्यक्रम, भाजीपाला लागवड आदींना प्राधान्यक्रमाने बियाणे पुरवठा करीत असते.

महामंडळाने वर्ष २०१२-१३ मध्ये राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा योजनेंतर्गत १ लाख ८५ हजार ४२९ क्विंटल, एकात्मिक तृणधान्य विकास कार्यक्रमांतर्गत ७ हजार ३४९ क्विंटल, एकात्मिक भरडधान्य विकास कार्यक्रमांतर्गत ७ हजार २४९ क्विंटल, सेंद्रीय शेती योजनेंतर्गत ५ हजार ५४२ क्विंटल बियाणांचा पुरवठा केला आहे.

त्याचप्रमाणे मागील वर्षात महाराष्ट्रामध्ये असलेल्या दुष्काळी परिस्थितीमध्ये वैरण विकास कार्यक्रमांतर्गत ९० हजार ४५३ क्विंटल बियाणे पुरवठा केला आहे. महाबीजने तंतुवर्गीय

महाबीजचा स्वतःचा संशोधन व विकास विभाग कार्यरत असून, शेतकऱ्यांना आजतागायत संकरित ज्वारी महाबीज-७, मूग उत्कर्षा, संकरित बाजरी माणिक, संकरित मका आधार, उडीद विजय, तूर कल्याणी, देशी संकरित कपाशी डीएच ९०४, संकरित सूर्यफूल भास्कर, त्याचप्रमाणे भाजीपाला पिकामध्ये संकरित भेंडी सुकन्या, संकरित वांगी जयंत व यशवंत, संकरित शिरी दोडका ऐश्वर्या, संकरित चोपडा दोडका दिव्यांका व संकरित भोपळा ईश्वर आदी वाण विकसित करून देण्यात आले आहेत. महाबीजने विकसित केलेले वाण शेतकऱ्यांच्या पसंतीस उतरले आहेत.

पिकांतर्गत ५१६ क्विंटल कपाशी बियाणे, तेलवर्गीय पिकाचे ५ लाख २७ हजार २४७ क्विंटल, दाळवर्गीय पिकाचे १४ हजार ४४८ क्विंटल व तृणधान्य पिकाचे ३ लाख ६७ हजार ६३५ क्विंटल बियाणे २०१२-१३ वर्षामध्ये उपलब्ध करून दिले आहे.

तृणधान्य पिकामध्ये १ लाख २७ हजार २६१ क्विंटल धान वाणाचे बियाणे महामंडळाने उपलब्ध करून दिले आहे. त्यामुळे पूर्व विदर्भातील शेतकऱ्यांना प्रमाणित धान बियाणे उपलब्ध करून देण्यामध्ये महाबीजचा सिंहाचा वाटा आहे. तेलवर्गीय पिकामध्ये सोयाबीन वाणाचे ५ लाख ०७ हजार ३१२ क्विंटल बियाणे महामंडळाने उपलब्ध करून दिले आहे.

महाराष्ट्रामध्ये सोयाबीन पिकाचे क्षेत्र वाढत आहे. सोयाबीन बियाण्याचा अंकुर हा नाजूक असल्यामुळे शेतकऱ्यांना सोयाबीन बियाण्याची हाताळणी हळुवार करणे गरजेचे आहे. त्याचप्रमाणे घरच्या बियाण्याची पेरणीपूर्वी अंकुरण क्षमता तपासणी करणे

तसेच ट्रायकोडर्मा, थायरम लावण्याबाबत जनजागृतीही महामंडळ शेतकऱ्यांमध्ये करित आहे.

राज्य शासनाने राबवलेल्या विविध योजना तसेच महामंडळाद्वारे

सर्व साधारण विक्री करण्यात आलेल्या प्रमाणित बियाणांच्या वापरामुळे राज्याद्वारे बियाणे बदलाच्या प्रमाणामध्ये भरीव प्रगती साधलेली असून त्यामुळे राज्याच्या कृषी

उत्पादनामध्ये भरीव वाढ करणे शक्य झाले आहे. महाबीज बियाणे महाराष्ट्रतच नव्हे तर राज्याबाहेरसुद्धा शेतकऱ्यांचे विश्वासनीय बियाणे म्हणून गेल्या ३७ वर्षांपासून पसंतीस उतरलेले आहे.

राज्यात वर्ष २०१२-१३ उदभवलेल्या भीषण दुष्काळी परिस्थितीत महामंडळाद्वारे सामाजिक बांधिलकीतून दुष्काळग्रस्त शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी मुख्यमंत्री साहाय्यता निधीस रूपये १ कोटीची मदतही करण्यात आलेली आहे.

राज्य शासनाच्या आधिपत्याखालील कार्यरत असलेल्या महाबीजची दखल राष्ट्रीय पातळीवरसुद्धा घेण्यात आलेली असून, महामंडळास आजपर्यंत १६ वेळा राष्ट्रीय उत्पादकता परिषदेद्वारे राष्ट्रीय उत्पादकता पुरस्कार देऊन गौरविले गेले आहे. अशाप्रकारे महाबीजमुळे विदर्भाच्या लौकिकात भरच पडत आहे.

डिसेंबर २०१३

प्रगत
महाराष्ट्र
अग्रेसर
महाराष्ट्र

३७

वाशिम जिल्ह्याची जमीन व हवामान सोयाबीन पिकास अनुकूल असल्याने प्रशासनाने जिल्ह्यात १० हजार हेक्टर क्षेत्रावर महत्वाकांक्षी सोयाबीन बीजोत्पादन प्रकल्प हाती घेतला आहे. या प्रकल्पामुळे जिल्ह्यातील अर्थकारणाला गती मिळाली आहे. काही दिवसातच जिल्हा संपूर्ण राज्याची सोयाबीन बियाण्याची गरज भागवून इतर राज्यांनाही बियाण्याचा पुरवठा करू शकेल. यापुढे वाशिम जिल्ह्याची ओळख सोयाबीन हब अशी झाल्यास नवल वाटू नये.

सद्यःस्थितीत राज्यात आवश्यकतेच्या केवळ २० ते २५ टक्केच बियाणे उत्पादित होते, उर्वरित ७५ ते ८० टक्के बियाणे मध्य प्रदेशातून आणले जाते. मध्यप्रदेशमध्ये सध्या २ लाख हेक्टर क्षेत्रावर सोयाबीन बीजोत्पादन प्रकल्प राबवण्यात येतो. या माध्यमातून ३० लाख क्विंटल बियाणे उत्पादन होते. तेथील शेतकऱ्याला एका क्विंटलला जवळपास ६०० रुपये अतिरिक्त फायदा होऊन त्यांना अंदाजे १८० कोटी रुपये अतिरिक्त नफ्यातून मिळतात. त्याहीपेक्षा अधिक तेथील व्यापारी कमवतात. अशा प्रकारे सोयाबीन बियाण्यासाठी महाराष्ट्राला मध्यप्रदेशवर अवलंबून राहावे लागते.

उपयुक्त जमीन

सोयाबीन बीजोत्पादनासाठी उपयुक्त जमीन, उत्पादनाबरोबरच सोयाबीन बियाणे पात्र होण्याचे ८५ ते ९० टक्के एवढे विक्रमी प्रमाण व बीजोत्पादन तंत्र आत्मसात केलेला

मेहनती शेतकरी ही जिल्ह्याची बलस्थाने ओळखून जिल्हा प्रशासनाने विभागीय आयुक्त डी. आर. बनसोड, जिल्हाधिकारी रामचंद्र कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनाखाली

संग्राम इंगळे

अवघे १५ वर्षे वयोमान असलेल्या विदर्भातील वाशिम जिल्ह्याची ओळख एक मागास जिल्हा अशीच होती. मात्र निसर्गाने एक खास वरदान या जिल्ह्यातील मातीला व हवामानाला दिले आहे. येथील सोयाबीनच्या उत्पादनाचे व सोयाबीन बियाण्याच्या उगवण क्षमतेचे प्रमाण देशात अटवल आहे, तसेच सोयाबीन बियाण्याचे पात्र होण्याचे प्रमाण सरासरी ८० टक्क्यांहून अधिक आहे.

वाशिमः राज्याचे सोयाबीन हब

उपविभागीय अधिकारी अशोक अमनकार यांच्या नेतृत्वाखाली या वर्षीपासून महत्वाकांक्षी सोयाबीन बीजोत्पादनाचा कार्यक्रम हाती घेतला आहे. जिल्ह्यातील सोयाबीन पिकाचे संपूर्ण क्षेत्र बीजोत्पादनाखाली घेतल्यास जिल्ह्यातून एकूण २३.८० लाख क्विंटल बियाणे निर्मिती होऊ शकते.

मध्यप्रदेशातून बियाणे आणल्यामुळे हाताळणी व वाहतुकीवरील खर्च तर वाढतोच, शिवाय सोयाबीन बियाणे हे नाजूक असल्यामुळे हाताळणी व वाहतुकीमध्ये त्याच्या उगवण क्षमतेचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान होते. त्यामुळे बीजकंपन्यांना शेतकऱ्यांच्या तक्रारींना सामोरे जावे लागते. मध्यप्रदेशातील व्यापारी, सोयाबीन बियाण्याच्या वाढत्या मागणीचा गैरफायदा घेऊन वाढीव दर आकारतात व कबूल केलेला पुरवठा करण्यास टाळाटाळ करतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांना व कंपन्यांनाही मनस्ताप सोसावा लागतो. स्थानिक पातळीवरील बीजोत्पादन कार्यक्रमच यावरील ठोस उपाय आहे.

महत्वाकांक्षी प्रकल्प

जिल्ह्यातील जमीन सोयाबीन पिकाच्या उत्पन्नासाठी उपयुक्त आहे. जिल्ह्यात एकूण खरिपाच्या तुलनेत ५० ते ५५ टक्के क्षेत्र सोयाबीनचे असून उत्पादकता प्रति हेक्टर १४२४ कि. ग्रॅ. एवढी आहे. जिल्हा प्रशासनाने सन २०१३ च्या खरीप हंगामात जिल्ह्यात सोयाबीन बीजोत्पादनाचा महत्वाकांक्षी प्रकल्प राबवण्याची योजना आखली. त्याच्या नियोजनाच्या दृष्टीने अमरावतीचे विभागीय आयुक्त तथा महाबीजचे व्यवस्थापकीय संचालक डी. आर. बनसोड यांच्या अध्यक्षतेखाली 'आत्मा' स्पर्धात्मक कृषी विकास प्रकल्पांतर्गत २० एप्रिल २०१३ रोजी बीजोत्पादन नियोजन बैठक घेण्यात आली. जिल्हाधिकारी कुलकर्णी, उपविभागीय अधिकारी अमनकार, कृषी सभापती, जिल्हा परिषदेचे मुख्यकार्यकारी आधिकारी, आत्मा नियामक मंडळाचे सर्व सदस्य, महाबीज, एन.एस.सी., कृषिधन, महिको, अजित, अंकुर, सिजेंटा, मफतलाल आदी बियाणे कंपनीचे अधिकारी या बैठकीला उपस्थित होते. त्या दृष्टीने जिल्हा प्रशासनाच्या वतीने पावले उचलली

देशभरात प्रतिवर्षी ३३ लाख क्विंटल सोयाबीन बियाण्याची मागणी असून त्यातील १८ लाख क्विंटल सोयाबीन बियाण्याची विक्री एकट्या महाराष्ट्रात होते. गेल्या काही वर्षांपासून राज्यात सर्वत्र सोयाबीन पिकाच्या क्षेत्रात झपाट्याने वाढ होत असून सोयाबीन पीक राज्यातील प्रमुख पिकांच्या पंक्तीत जाण्याच्या वाटेवर आहे.

गेली.

अगदी नियोजनबद्ध कार्यक्रम राबवल्यामुळे अद्यापपर्यंत महाबीजमार्फत ९ हजार हेक्टरवर व शेतकरी गटामार्फत १ हजार हेक्टर क्षेत्रावर सोयाबीन पायाभूत बियाण्याचे वाटप करण्यात आले असून बीज प्रमाणीकरण यंत्रणेमार्फत नोंदणी करण्यात आली आहे. या कार्यक्रमांतर्गत आत्मा (महाराष्ट्र स्पर्धात्मक कृषी विकास प्रकल्प) कृषी विभागामार्फत प्रात्यक्षिक स्वरूपात प्रती एकर १००० रुपये बियाण्याची किंमत, १०० रुपये बुरशीनाशक, रुंद सरी वरंब्यावर पेरणी केली असल्यास ४०० रुपये देण्यात आले आहेत.

अधिक भाव

बीजोत्पादनाच्या या कार्यक्रमात भाग घेतलेल्या जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांना व्यापारी विक्रीच्या सोयाबीनपेक्षा १५ ते २० टक्के भाव जादा मिळणार आहे. बीजोत्पादनाखालील

क्षेत्र वाढल्यास वैयक्तिक शेतकऱ्यांना व शेतकऱ्यांच्या गटांना बियाणे प्रक्रिया केंद्र उभारणी करून नवीन उत्पन्नाचे साधन मिळणार आहे. ग्रामीण गोदाम योजनेंतर्गत साठवणूक क्षमता निर्माण करण्यासाठी शेतकरी व शेतकऱ्यांच्या गटांना गोदाम उभारणीसाठी वाव आहे. बीजोत्पादन उद्योगाच्या वाढीबरोबरच स्थानिक बेरोजगारांना रोजगाराच्या चांगल्या संधी उपलब्ध होणार आहेत. शेतकरी व शेतकऱ्यांच्या गटांना पायाभूत सुविधा उभारणीसाठी विविध शासकीय योजनांतून मदत करण्यात येणार आहे. जिल्ह्यात सोयाबीन बीजोत्पादनाबरोबर इतर पिकांच्या बीजोत्पादनाच्या संधी शेतकऱ्यांना उपलब्ध होणार आहेत.

अठरा बीजप्रक्रिया केंद्रे

जिल्ह्यात सध्या महाबीजच्या ४ बीजप्रक्रिया केंद्रांसह शेतकऱ्यांचे वैयक्तिक व गटांचे मिळून १८ बीजप्रक्रिया केंद्रे आहेत. जिल्ह्यातील एकूण उपलब्ध क्षमतेनुसार साधारणतः १८० टन सोयाबीनचे बियाणे प्रक्रिया प्रतिदिन होईल. त्यानुसार हंगामात १,८०,००० क्विंटल सोयाबीनचे बियाणे प्रक्रिया करण्याची क्षमता जिल्ह्यात उपलब्ध आहे. तर महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळ, कृषी उत्पन्न बाजार समिती, खाजगी गोदामे अशी एकूण १६३ गोदामे जिल्ह्यात असून त्यांची एकत्रित क्षमता १,०९,३४६ मे.टन एवढी आहे. सोयाबीन बीजोत्पादन प्रकल्पाची राज्य शासनाने दखल घेऊन जिल्ह्यामध्ये १० बियाणे प्रक्रिया केंद्रासाठी ३ कोटी रुपयांचे अनुदान मंजूर केले आहे.

वाशिम हा नवनिर्मित जिल्हा असून त्याच्या समोर अनेक आव्हाने असताना सोयाबीन बीजोत्पादनासारख्या महत्वाकांक्षी प्रकल्पामुळे जिल्ह्याच्या आर्थिक विकासाला गती मिळणार आहे. या माध्यमातून जिल्ह्यातील शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या समृद्ध होणार असून राज्याची सोयाबीन बियाणाची मागणी एकट्या वाशिम जिल्ह्यातून पूर्ण होणार आहे. पूर्ण क्षमतेने हा प्रकल्प मार्गी लावण्यासाठी जिल्हा प्रशासनाने कंबर कसली असून, शेतीबरोबरच जिल्ह्याच्या औद्योगिक विकासालाही चालना मिळणार आहे.

डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ

डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठाची स्थापना अकोला येथे २० ऑक्टोबर १९६९ रोजी डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेब देशमुख यांच्या नावाने करण्यात आली. या विद्यापीठाचे प्रथम कुलगुरु होण्याचा बहुमान एल. एन. बोंगिरवार यांना मिळाला. विद्यापीठाचे विद्यमान कुलगुरु डॉ. रवीप्रकाश दाणी हे विद्यापीठाचे १२ वे कुलगुरु आहेत. महाराष्ट्र कृषी विद्यापीठ अधिनियम १९८३ अन्वये विद्यापीठाला मुख्यतः कृषी शिक्षण, कृषी संशोधन, कृषी विस्तार व बीजोत्पादन ही उद्दिष्ट्ये देण्यात आली आहेत. या विद्यापीठाच्या अधिनस्त विदर्भातील एकूण

कृषी संशोधनाचा प्रहरी

११ जिल्हांचा समावेश असून विद्यापीठाने पूर्व, मुख्य व पश्चिम विदर्भामध्ये कृषी क्षेत्रात सर्वसमावेशक विकासाचे प्रभावी कार्य केले आहे.

विविध अभ्यासक्रम

१९०६ मध्ये स्थापन भारतातील प्रथम चार कृषी महाविद्यालयांपैकी एक महाविद्यालय नागपूर येथे असून ते याच विद्यापीठांतर्गत येते. विद्यापीठाचे कृषी महाविद्यालय अकोला,

पी. डी. खडसे

नागपूर, सोनापूर जि. गडचिरोली, उद्यानविद्या महाविद्यालय अकोला, वनविद्या महाविद्यालय अकोला, कृषी अभियांत्रिकी महाविद्यालय अकोला, वसंतराव नाईक कृषी जैव तंत्रज्ञान महाविद्यालय यवतमाळ, शिवाजी कृषी महाविद्यालय अमरावती, आनंद निकेतन कृषी महाविद्यालय वरोरा येथेसुद्धा पदवी शिक्षण दिले जाते. याशिवाय विना अनुदानित २१ महाविद्यालयांमार्फत पदवी शिक्षण दिले जात आहे. विद्यापीठात पदव्युत्तर शिक्षणाची सोय उपलब्ध असून यामध्ये एम.एस्सी. उद्यानविद्या, एम.एस्सी. वनविद्या, एम.एस्सी. वनविद्या, एम.एस्सी. जैव तंत्रज्ञान, एम.टेक

विदर्भाच्या कृषी विकासा आणि संशोधनात पर्यायाने शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी अकोला येथील डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठाने मोलाचे कार्य केले आहे. विदर्भातील कोरडवाहू शेतीला शाश्वत सिंचनाची साधने उपलब्ध करीत दर्जेदार बियाण्यांचे संशोधन करण्यासाठी विद्यापीठ सदैव तत्पर आहे. हवामानाच्या बाबतीत कमाळीचे वैविध्य असलेल्या विदर्भात कृषी संशोधनाचा डोळारा सांभाळण्याचे कार्य विद्यापीठ करीत आहे. पूर्व विदर्भात धान उत्पादक शेतकरी, तर पश्चिम विदर्भात कापूस उत्पादक शेतकरी वेगवेगळी पीकपद्धती अवलंबवतात. शेतकऱ्यांच्या समस्या वेगळ्या अशा आव्हानात्मक परिस्थितीत विद्यापीठ शिक्षणाच्या कार्यासोबतच संशोधनाचे काम चोखपणे करीत आहे.

कृषी अभियांत्रिकी तसेच एम.बी.एम. या शाखांमध्ये शिक्षण दिले जाते. यासोबतच आचार्य पदवीकरिता कृषी उद्याविद्या, कृषी जैव तंत्रज्ञान, कृषी अभियांत्रिकी या शाखांमध्ये शिक्षण दिले जात आहे.

कृषी तंत्र महाविद्यालये

निम्न कृषी शिक्षणांतर्गत विद्यापीठाचे ९ कृषी तंत्र महाविद्यालये असून एक अनुदानित कृषी तंत्र महाविद्यालय तसेच ४६ विना अनुदानित कृषी तंत्र निकेतन विद्यालये आहेत. या ५६ तंत्र निकेतन विद्यालयाद्वारे पदविका अभ्यासक्रम घेतला जातो. याशिवाय अकोला मुख्यालयी माळी प्रशिक्षण केंद्र, सेंद्रिय शेती अभ्यासक्रम, फळ व भाजीपाला प्रक्रिया अभ्यासक्रमासारखे व्यवसायाभिमुख शिक्षण दिले जात आहे. आजतागायत विद्यापीठाद्वारे २३ हजार २७३ विद्यार्थ्यांना स्नातक, ६ हजार ६६९ विद्यार्थ्यांना स्नातकोत्तर व ४६४ विद्यार्थ्यांना आचार्य पदवी प्रदान करण्यात आली आहे. शैक्षणिक उपलब्धतेकरिता विद्यापीठाला दोन वेळा राष्ट्रीय बहुमान प्राप्त झाला आहे. या सर्व बाबींची दखल घेऊन विद्यापीठातील शैक्षणिक गुणवत्ता व योग्यतेची तपासणी करणाऱ्या राष्ट्रीय चमूने विद्यापीठाला 'अ'

गडचिरोलीसारख्या आदिवासीबहुल भागात कृषी विज्ञान केंद्राची विद्यापीठाने स्थापना केली आहे. विद्यापीठ क्षेत्रातील प्रत्येक जिल्ह्यात गाव दत्तक योजना, फिरती मृद व पर्यावरण विषयक प्रयोगशाळा उपक्रम राबवण्यात येत आहे. भविष्यात अकोला येथे अद्ययावत जैवतंत्रज्ञान केंद्राची स्थापना करण्यात येणार आहे.

दर्जा दिला आहे.

विद्यापीठाचा सन्मान

विद्यापीठाने आपल्या कर्तृत्वाच्या जोरावर अनेक कीर्तिमान प्रस्थापित केले आहेत. राष्ट्रीय स्तरावर ज्युनिअर रिसर्च फेलोशीप (जे.आर.एफ.) परीक्षेमध्ये तिसऱ्या क्रमांकाचे स्थान मिळवल्याबद्दल भारतीय कृषी अनुसंधान परिषदेद्वारे वर्ष २००९ आणि २०११ साठी झालेला सन्मान अमेरिकास्थित कॉर्नेल विद्यापीठाशी शैक्षणिक तथा विदर्भातील शेती, कुपोषणाचा संशोधनात्मक अभ्यास करण्यासाठी करार, जैव कृषी तंत्रज्ञान, कृषी अभियांत्रिकी या विषयामध्ये नव्याने पी.एच.डी. अभ्यासक्रमाची सुरुवात आदिवासी विभागासाठी गडचिरोली येथे स्वतंत्र कृषी महाविद्यालयाची स्थापना नागपूर येथे कृषी व्यवसाय व्यवस्थापन अभ्यासक्रमाची नव्याने सुरुवात, अकोला येथे आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृहाचे बांधकाम, दोन अतिरिक्त वसतिगृहांना मान्यता, धारणी येथे आदिवासी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांसाठी कृषी तंत्र विद्यालयाची स्थापना करण्यात येत आहे.

कृषी संशोधन केंद्रे

विद्यापीठाची ११ कृषी संशोधन केंद्रे असून यवतमाळ व सिंदेवाही (चंद्रपूर) येथे प्रत्येकी एक विभागीय संशोधन केंद्र आहे. नागपूर जिल्ह्यातील काटोल येथे प्रादेशिक फळ संशोधन केंद्र, अमरावती येथे प्रादेशिक संशोधन केंद्र रामटेक (नागपूर) येथे व दिवठाणा (अकोट) येथे पाणवेली संशोधन केंद्रे कार्यरत आहेत. तसेच मध्यवर्ती प्रात्यक्षिक प्रक्षेत्र, वणी रंभापूर येथे विद्यापीठाचे प्रक्षेत्र आहेत. विद्यापीठाजवळ ५२१.७६ हेक्टर जमीन असून ती ११ जिल्ह्यांमध्ये विखुरलेली आहे. यामध्ये संशोधन व बीजोत्पादन कार्यक्रम घेण्यात येतात. विद्यापीठात विविध विषयांवर ६३ संशोधन प्रकल्प राबवण्यात आले आहेत.

पीक प्रात्यक्षिक प्रकल्प

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत राबवण्यात येत असलेला पीक प्रात्यक्षिक प्रकल्प, नवाजबाई रतन टाटा ट्रस्ट, मुंबई

यांचा कृषिदूत व गाव दत्तक योजना प्रकल्प शेतकऱ्यांमध्ये प्रचलित आहे. विद्यापीठाने आजतागायत १४४ विविध पिकांचे वाण, ११५७ कृषी अवजारे शेतकऱ्यांकरिता उपलब्ध करून दिलेली आहेत. विद्यापीठाच्या संशोधन उपलब्धतेमध्ये नर नपुंसकतेवर आधारित जगातील पहिले कपाशीचे संकरित वाण पीकेव्ही संकर-३ याशिवाय कपाशीचे लोकप्रिय वाण पीकेव्ही संकर-२, देशी कपाशीच्या वाणामध्ये एके-५, एकेए-५, एकेए-७, एकेएच-०८१, ज्वारीचे संकरित वाण सी.एस.एच १४, उडीदामध्ये टीएयू -१, भुईमुग या पिकामध्ये टी.ए.जी-२४, ग्रामीण भागात स्वयंरोजगार निर्माण होण्याच्या दृष्टीने पिकेव्ही दालमिल या सयंत्राला शेतकऱ्यांकडून प्रचंड मागणी आहे. विद्यापीठाने या सयंत्राच्या निर्मितीकरिता १० खाजगी निर्मात्यांसोबत करार केलेला आहे. जलसंधारणात पिकेव्ही मॉडेलला राष्ट्रीय मान्यता मिळाली आहे. याबरोबर वनौषधी उद्यान, ओली हळद

विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रात एकूण १३ कृषी विज्ञान केंद्रे आहेत. प्रथम कृषी विज्ञान केंद्राची स्थापना सेलसुरा (जि. वर्धा) येथे सन १९७९ ला करण्यात आली. विद्यापीठाने रिलायन्स फाऊंडेशन, मुंबई या नामांकित कंपनीचे सहकार्य तंत्रज्ञान विस्तारकरिता घेतलेले आहे. कृषी वाणी, कृषी पत्रिका, संवादिनी, हॅलो कारस्तकार, केबल टिव्हीमधून बुलेटिन, ध्वनी संदेश सेवा, ब्लॉग, प्रशिक्षणे, व्हीडीओद्वारे परिसंवाद, कार्यशाळा, निःशुल्क दूरध्वनी सेवा सल्ला या माध्यमातून दररोज १ लाख शेतकऱ्यांपर्यंत विद्यापीठ पोहचत आहे.

प्रक्रिया तंत्रज्ञान, संत्रा काढणी यंत्र, ट्रॅक्टरचलित आंतरमशागतीचे सयंत्र, बी.बी.एफ प्लांटर हे महत्त्वाचे संशोधन शेतकऱ्यांकरिता प्रसारित करण्यात आले आहे. आजतागायत विद्यापीठाने ०४ तंत्रज्ञानाचे पेटंट मिळविले असून १० तंत्रज्ञान पेटंट मिळण्याच्या प्रतीक्षेत आहेत. बीजोत्पादन हे विद्यापीठाचे महत्त्वपूर्ण अंग असून विद्यापीठाने गत ७ वर्षांत ७९ हजार ७२८ क्विंटल विविध पिकांचे बीजोत्पादन करून शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून दिले आहे.

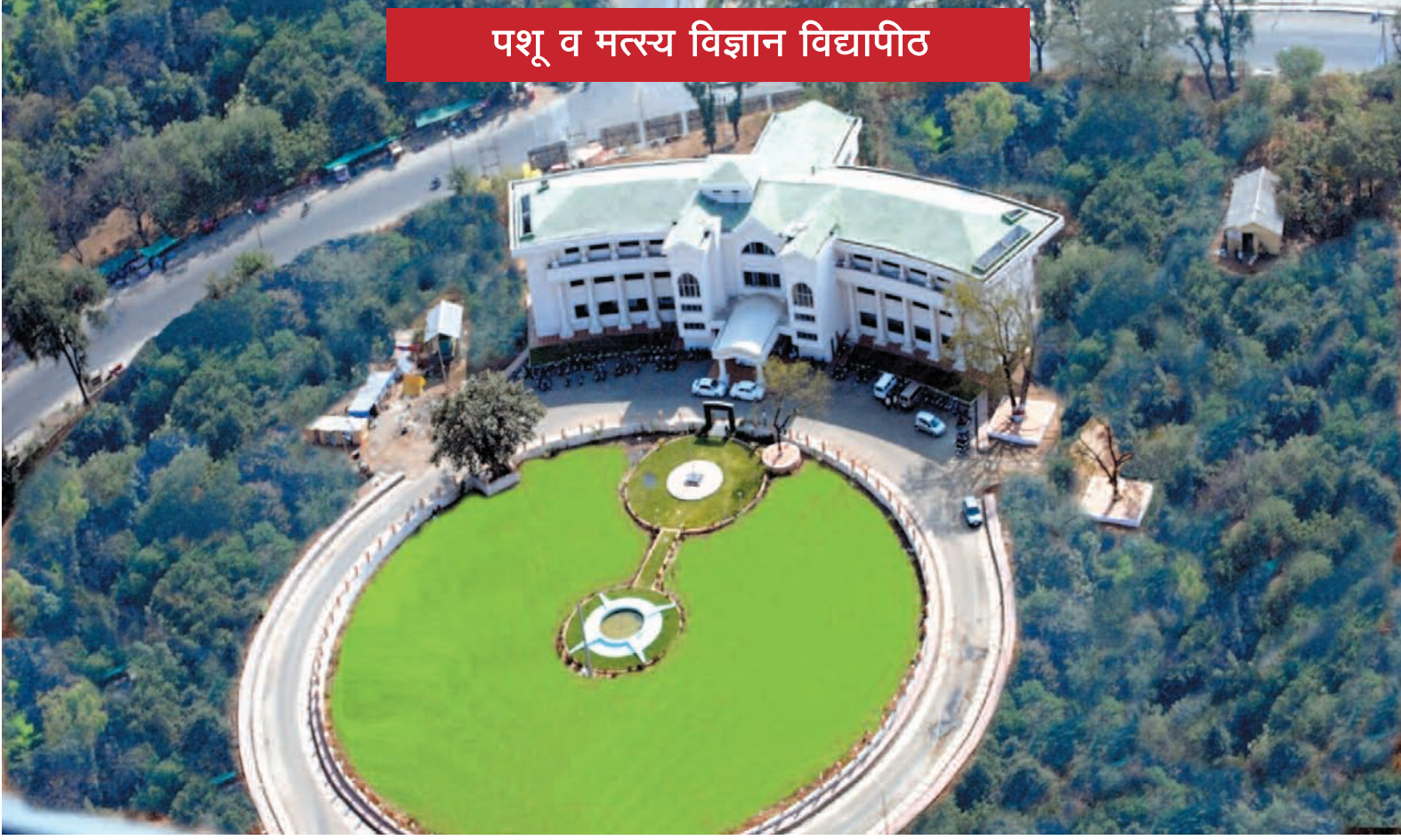
विविध पिकांच्या जाती विकसित

मागील पाच वर्षांच्या काळात १७१ तंत्रज्ञान आणि १६ विविध पिकांच्या जाती विकसित करण्यात विद्यापीठाने यश मिळविले आहे. कृषी यांत्रिकीकरणाच्या न्युमॅटिक लांटर, पॉवर टुल ही यंत्रे विद्यापीठाने विकसित केली आहेत. तसेच विद्यापीठाद्वारे विविध तंत्रज्ञांचे चार पेटंट प्रस्ताव दाखल करण्यात आले आहेत. विद्यापीठाद्वारे कापूस या पिकामध्ये अधिक उत्पादन देणारा वाण विकसित करण्यासाठी खाजगी संस्थांसोबत संशोधनात्मक करार करण्यात आला आहे. दाल मिल शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने महाराष्ट्र कृषी विकास औद्योगिक विकास महामंडळासोबत करार करण्यात आला आहे. मागील पाच वर्षांत बियाणे उत्पादन ८ हजार क्विंटलहून १७ हजार क्विंटलपर्यंत वाढविण्यात यश आले आहे.

खाजगी कंत्र्यांसोबत करार

विद्यापीठाचे संशोधन शेतकऱ्यांपर्यंत जलद गतीने पोहचवण्याकरिता २५ हून अधिक खाजगी कंत्र्यांसोबत करार केले आहेत. तसेच विद्यापीठाने विस्तार शिक्षण संचालनालयाद्वारे शेतकरी दिलासा अभियान, कीर्तनकार मेळावे, कृषक विज्ञान मंच, महिला सक्षमीकरण, शिवार फेरी, पूर्व खरीप मेळावा, कृषिदूत प्रशिक्षणे व कृषी प्रदर्शन आदी कार्यक्रमांचे आयोजन केले आहे.

पशू व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठ

पशुधन, मत्स्य स्रोत: व्यवस्थापन ते संवर्धन

पशुधन आणि मत्स्य स्रोतांचे शाश्वत व्यवस्थापन आणि संवर्धन करण्यासाठी पशू, मत्स्य, आणि दुग्ध तंत्रज्ञान या शाखांना समाविष्ट करून राज्यात स्वतंत्र पशू व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाची स्थापना १९९७ साली नागपूर शहरात करण्यात आली. स्थापनेपासून या क्षेत्रात विद्यापीठाने केलेली कामगिरी उल्लेखनीय अशीच आहे.

भारताची अर्थव्यवस्था ही आजही शेतीवरच अवलंबून आहे. देशासह महाराष्ट्रातही शेती व शेतीपूरक उद्योगांवर गुजराण करणाऱ्यांची संख्या सर्वाधिक आहे. पशुधन व मत्स्य स्रोतांपासून मिळणाऱ्या आर्थिक प्राप्तीचा राज्याच्या उत्पन्नातील वाटा लक्षणीय आहे. पशुधन संगोपन, दुग्धोत्पादन आणि कृषी व्यवसाय एकमेकांस पूरक आहेत. त्यामुळे १९७० च्या

दशकात या दोन्ही विद्याशाखा कृषी विद्यापीठांतर्गत समाविष्ट करण्यात आल्या. तथापि १९९७ मध्ये राज्यातील पशुधन आणि मत्स्य स्रोतांचे शाश्वत व्यवस्थापन आणि संवर्धन करण्यासाठी पशू, मत्स्य आणि दुग्धतंत्रज्ञान या शाखांना समाविष्ट करून राज्यात स्वतंत्र पशू व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली.

विद्यार्थ्यांना पशुवैद्यक व पशुविज्ञान,

दुग्धतंत्रज्ञान आणि मत्स्यविज्ञान या विषयातील आधुनिकतम ज्ञान, कल्पक कार्यक्षम आणि प्रभावी पद्धतींचा अवलंब करून देणे आणि या क्षेत्रासाठी लागणारे तज्ज्ञ आणि सशक्त मनुष्यबळ निर्माण करणे हा विद्यापीठ स्थापण्यामागचा मुख्य उद्देश होता. याशिवाय पशुपालकांच्या गरजांवर आधारित

संशोधन आणि विस्तारकार्य हाती घेऊन ग्रामीण भाग आर्थिकदृष्ट्या

अनिल ठाकरे

सक्षम होईल यासाठी प्रयत्न करणे हेदेखील विद्यापीठाचे प्रमुख कार्य आहे.

विद्यापीठाची घटक महाविद्यालये

विद्यापीठ स्थापनेपूर्वी कृषी विद्यापीठात कार्यरत असलेली एकूण सहा पशुवैद्यक महाविद्यालये आणि एक दुग्धतंत्रज्ञान महाविद्यालय विद्यापीठाच्या स्थापनेनंतर महाराष्ट्र पशू व मत्स्यविज्ञान विद्यापीठात समाविष्ट झाले. याचबरोबर इगतपुरी

(जि. नाशिक) आणि बोरगाव मंजू (जि. अकोला) येथे कार्यरत असलेल्या पशुधनक्षेत्रांचा समावेशही या विद्यापीठात करण्यात आला.

मत्स्यव्यवसाय क्षेत्रासाठी आवश्यक मनुष्यबळ निर्मिती करण्यासाठी विद्यापीठाने २००६ साली नागपूर येथे आणि २००८ साली उदगीर जि. लातूर येथे मत्स्यविज्ञान महाविद्यालयाची स्थापना केली. दुग्ध तंत्रज्ञान क्षेत्रासाठी लागणाऱ्या तज्ज्ञ मनुष्यबळ निर्मितीसाठी उदगीर (जि. लातूर) येथे सन २००८ साली नवे दुग्ध तंत्रज्ञान महाविद्यालय सुरु करण्यात आले.

विद्यापीठातील अभ्यासक्रम

दुग्धव्यवसाय, पशू व मत्स्य व्यवसायासाठी आवश्यक असणारे पदवी आणि पदव्युत्तर अभ्यासक्रम विद्यापीठामार्फत राबवण्यात येत आहेत.

नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालयात बी.व्ही.एस.सी. व ए.एच.या अभ्यासक्रमासाठी प्रवेशक्षमता ६४ असून हा अभ्यासक्रम पाच वर्षांचा आहे. या कालावधीत विद्यार्थ्यांना सहा इंटरनशिप कराव्या लागतात. मत्स्यविज्ञान व दुग्ध तंत्रज्ञान महाविद्यालयातील विद्यार्थी प्रवेशक्षमता अनुक्रमे ३२ आणि ३० असून या महाविद्यालयातून अनुक्रमे बी.एफ.एस.सी. व बी.टेक या पदव्या देण्यात येतात. दोन्ही पदवी अभ्यासक्रमांचा कालावधी चार वर्षांचा आहे.

उत्तम संधी

या विद्यापीठातून पदवी प्राप्त करणारे बहुतांश विद्यार्थी शिक्षणक्षेत्र, प्रशासकीय सेवा, सल्लागार, संशोधक, शिक्षक, उद्योजक, व्यवसायिक इत्यादी क्षेत्रात कार्यरत आहेत. केंद्र, राज्य सरकारची खाती, डेअरी फार्म, औषधनिर्मिती कारखाने, कत्तलखाने, बँका, विमा कंपन्या, संरक्षण दले यामध्येही नोकरीच्या संधी आहेत. याशिवाय परदेशात नोकरीच्या संधी तसेच अमेरिका, इंग्लंड, कॅनडा, आस्ट्रेलिया यांसारख्या देशात उच्च शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध आहेत.

नागपूर व अकोला येथे विद्यापीठातर्फे आजारी पशूंवर उपचार करण्यासाठी सर्व पशू चिकित्सालये शहराच्या मध्यभागी

कार्यरत आहेत. या चिकित्सालयात नव्याने सुरु करण्यात आलेल्या अतिदक्षता विभागांचे काम प्रगतिपथावर आहे. या चिकित्सालयांच्या बाह्योपचार विभागात दररोज सरासरी १०० पशूंवर औषधोपचार केले जातात. ज्या पशूंना शल्यचिकित्सेची गरज आहे त्यांच्यासाठी महाविद्यालयातील तज्ज्ञ शल्यचिकित्सा करतात. रुग्णालय आणि नागपूर महानगरपालिकेतर्फे सप्टेंबर २०१३ या महिन्यात ५००० पेक्षा अधिक मोकाट कुत्र्यांना अँन्टी रॅबिजचे लसीकरण करण्यात आले.

पदविका अभ्यासक्रम

ग्रामीण क्षेत्रात पशुधन व्यवस्थापन व दुग्धोत्पादन पदविका अभ्यासक्रम

राबवण्यासाठी राज्यातील ९७ शाळा तर विदर्भातील २७ शाळांना विद्यापीठाने मान्यता दिली आहे. त्याचा फायदा प्रतिवर्षी १६२० विद्यार्थ्यांना होत आहे. या पदविका अभ्यासक्रमांमुळे ग्रामीण भागातील युवकांनी नोकऱ्यांच्यामागे न धावता स्वयंरोजगार निर्मिती करावी हे उद्दिष्ट साध्य होत आहे.

संशोधन

विद्यापीठातील संशोधन कार्यक्रम प्रामुख्याने या विभागातील पशुपालक, मत्स्य पालक आणि दुग्धव्यवसायविषयक अडचणींचा विचार करून राबवले जातात. विविध शासकीय, निमशासकीय, सहकार क्षेत्र तसेच खाजगी उद्योग समूह यांच्या अर्थ साहाय्याने विविध योजना विद्यापीठाने सुरु केल्या असून संशोधनाकरिता लागणारी यंत्रसामग्री व उपकरणे संशोधकांना

उपलब्ध करून देण्यात आली. सध्या विद्यापीठात २९ संशोधन प्रकल्प कार्यान्वित आहेत. या प्रकल्पांवर एकूण १८ कोटी खर्च होणार आहे. या शिवाय विद्यापीठाने केंद्र सरकारला १८ प्रकल्प सादर केले असून, त्यासाठी २६.६६ कोटी रुपयांची आवश्यकता आहे. यातील ५ प्रकल्पांना केंद्र शासनाने मंजूरी दिली आहे.

शेततळ्यातील मत्स्य उत्पादन

विदर्भातील शेततळ्यातील मत्स्य उत्पादनासाठी संशोधनाची गरज आहे. राज्यातील ६० टक्के मत्स्य उत्पादन हे वैज्ञानिक पातळीवर होत नाही. तेव्हा मत्स्य व्यवसायीकांना मत्स्यबीज पुरवणे, मत्स्यव्यवस्थापन, रोग व उपाय, अर्थशास्त्र इत्यादीबद्दल तांत्रिक मदत करणे गरजेचे आहे. त्यादृष्टीने मत्स्यविज्ञान महाविद्यालय नागपूरतर्फे मत्स्यबीज उत्पादन २००९ पासून सुरु करण्यात आले आहे. या योजनेंतर्गत सहा कोटी विविध जातींची मत्स्यबीजे शेतकऱ्यांना पुरवण्यात आली आहेत. केंद्र शासनाचे जैवतंत्रज्ञान विभाग, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान विभाग, राजीव गांधी विज्ञान आणि तंत्रज्ञान कमिशन मुंबई आणि कृषी तंत्रज्ञान नागपूरतर्फे विविध संशोधन प्रकल्प महाविद्यालयात सुरु करण्यात आले आहेत.

विद्यापीठांतर्गत विदर्भात वन्यप्राणी संशोधन केंद्र, पशू मानव संसर्गजन्य रोग केंद्र, बेरारी शेळी प्रकल्प अशी महत्त्वाकांक्षी संशोधन केंद्रे स्थापन करण्यात आली आहेत. याद्वारे ग्रामीण भागातील शेतकरी, पशुपालक, मत्स्यपालक, युवक व महिलांना सक्षम करण्यासाठी नवे तंत्रज्ञान शोधले जात आहे. त्याचबरोबर विद्यापीठामार्फत काही गावे दत्तक घेऊन तेथील शेतकऱ्यांना, पशुपालकांना मार्गदर्शन, तंत्रज्ञान देण्याचे काम सुरु आहे. तसेच फिरते पशू चिकित्सालय, रोगनिदान शिबिरे, लसीकरण शिबिरे, जनजागरण, लोकशिक्षणाची कामे विद्यापीठाच्या माध्यमातून हाती घेण्यात आली आहेत. या विद्यापीठाचा फायदा विदर्भातील ग्रामीण भागाच्या विकासाला झाला आहे.

प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजना

ग्रामीण, दुर्गम तसेच अतिदुर्गम भागातील लोकांचा प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेत निर्माण झालेल्या रस्त्यांमुळे बाजारपेठांशी संपर्क आला. त्यामुळे शेतकरी, व्यावसायिक यांना आपला माल विकण्यासाठी बाजारपेठ मिळाल्यामुळे त्यांना आर्थिक स्रोत मिळाला. विद्यार्थ्यांना शाळेत नियमित जाता येणे शक्य झाले. या योजनेतून अमरावती विभागात आतापर्यंत ११५४ गावांना पक्क्या डांबरी रस्त्याने जोडण्यात आले आहे.

या योजनेनुसार १ हजार तसेच ५०० पेक्षा जास्त लोकसंख्येची न जोडलेली गावे व आदिवासी क्षेत्रातील २५० पेक्षा जास्त लोकसंख्येची गावे बारमाही रस्त्याने जोडण्यात येतात. तसेच ग्रामीण रस्त्यांचे कोअर नेटवर्कमधील एकूण रस्त्यांच्या २०

हंबीरराव देशमुख

टक्क्यांपर्यंत लांबीची दर्जोन्नतीही करण्यात येते. अमरावती विभागात प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेतून अकोला जिल्ह्यामध्ये ५६१.७७ कि.मी लांबीच्या रस्त्यांनी २५२ गावे जोडलेली आहे. अमरावतीमध्ये १९७ गावे जोडलेली असून त्याची एकूण लांबी ५३३.६८ कि.मी आहे. बुलडाणा जिल्ह्यात १९३ गावे पक्क्या रस्त्यांनी जोडलेली आहेत. त्याची एकूण लांबी ५५९.९३ कि.मी आहे. तसेच वाशिममध्ये योजनेमुळे १६४ गावांना रस्ता मिळाला असून त्याची एकूण लांबी ४६३.३ कि.मी आहे. यवतमाळ जिल्ह्यात ८३१.८ कि.मी रस्त्यांनी ३४८ गावे जोडण्यात आली

ग्रामीण रस्तेजोडणी हा ग्राम विकासाचा गाभा आहे. कारण रस्त्यांमुळे गावाच्या विकासासाठी घट्ट होतात. रस्त्यांमुळे सामाजिक व आर्थिक उन्नती रोजगाराच्या तसेच शेतीमधील उत्पन्न वाढीच्या माध्यमातून साधणे शक्य आहे. तसेच बारमाही रस्त्यांच्या माध्यमातून निर्माण झालेल्या खोशी-सुविधांमुळे रोजगाराच्या बंधी उपलब्ध होत आहेत.

आहेत. अशाप्रकारे अमरावती विभागात १ हजार १५४ गावे जोडण्यात आली असून त्याची एकूण लांबी २ हजार ९५०.४८ किलोमीटर आहे. या सर्व रस्त्यांच्या कामावर आतापर्यंत ५८३.९ करोड रुपयांचा खर्च झाला आहे.

समृद्धीचा मार्ग

९३ पुलांच्या बांधकामाला मंजूरी प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेच्या माध्यमातून चालू वर्षात प्रधान मंत्री ग्रामसडक योजनेतर्गत एकूण ९३ पुलांच्या बांधकामाला मंजूरी मिळाली असून ही कामे सद्यःस्थितीत प्रगतिपथावर आहेत. अकोला जिल्ह्यात पुलांची १४ कामे होत असून अमरावतीमध्ये २५ पूल होत आहेत. तसेच बुलडाणा जिल्ह्यात १२ पूल, तर वाशिम जिल्ह्यात ९ पूल होत आहेत. त्याचप्रमाणे यवतमाळ जिल्ह्यात दुर्गम गावांच्या रस्त्यांवरील ३३ पुलांची कामे होणार आहेत.

७० टक्क्यांच्यावर प्रकल्प मान्य

प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेतर्गत निश्चित केलेल्या नवीन रस्ते बांधणीचे ७० टक्क्यांच्यावर प्रकल्प मान्य झालेले असून त्यापैकी जास्तीत जास्त कामे पूर्ण झालेली आहेत. प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेचाच दुसरा भाग केंद्र सरकारने सुरू केला आहे. रस्त्याच्या उपयुक्ततेनुसार (utility value) तसेच रस्त्याच्या पुष्टभागावर (PCI Index) व लोकप्रतिनिधी यांनी सुचविलेल्या रस्त्यांना प्राधान्यक्रम देण्यात येत आहे.

या योजनेच्या भाग दोननुसार अकोला जिल्ह्यात २९ कि.मी लांबीचे, अमरावतीमध्ये ६७ कि.मीचे, बुलडाणा जिल्ह्यात ४६ कि.मी, वाशिममध्ये ८५ कि.मी लांबीचे तसेच यवतमाळ जिल्ह्यात ८५ लांबीचे असे एकूण २६३ कि.मी लांबीच्या रस्ता प्रकल्पाचे काम होणार आहे.

अकोला जिल्ह्यात १३.२० कि.मी लांबीचा एक रस्ता असून अमरावतीमध्ये १५.२० कि.मी लांबीचा एक रस्ता होत आहे. तसेच वाशिम जिल्ह्यातही एक रस्ता होत आहे, त्याची लांबी २०.५० कि.मी आहे. अशाप्रकारे अमरावती विभागात ४८.९ कि.मीचे तीन रस्ते या कार्यक्रमांतर्गत होत आहेत. अमरावती विभागात अमरावती व यवतमाळ जिल्ह्यासाठी या कार्यक्रमाला तत्त्वतः मान्यता मिळाली आहे. या कार्यक्रमानुसार सन २०१३-१४ मध्ये अमरावती जिल्ह्यात ६२ कि.मी लांबीचे रस्ते प्रस्तावित असून यवतमाळ जिल्ह्यात ९४ कि.मी.चे रस्ते प्रस्तावित आहेत.

पारस : वऱ्हाडचा मानबिंदू !

दैनंदिन जीवनातील सर्वच गोष्टीचा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष संबंध विजेशी येतो. वीज वापराची गरज दिवसेंदिवस मोठ्या प्रमाणावर वाढतांना दिसत आहे. त्यामुळे आज राज्यात जैतापूरसारखा अतिशय मोठा अणुवीज प्रकल्प उभारला जातो आहे. विदर्भातून विजेचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात होते. यातील अनेक प्रकल्प हे औष्णिक आहेत. त्यातील एक महत्त्वाचा प्रकल्प अकोला जिल्ह्यात पारस येथे आहे. १९६१ पासून सुरु झालेला हा प्रकल्प केवळ ३० मेगावॉट पासून सुरु झाला होता. तो आज ५०० मेगावॉट झाला आहे. हे अधोरेखित करतांना प्रगतीचा आलेखच समोर दिसतो. ३० मेगावॉटच्या या पहिल्या संचाने सातत्याने ३२ वर्षे अखंडपणे वीजनिर्मितीचे कार्य केले. त्यानंतर काही तांत्रिक कारणांनी १९९३ ला हा संच बंद करण्यात आला. १९६७ ला सुरु केलेला ६२.०५ मेगावॉट क्षमतेचा संच क्रमांक २ हा सन २०१० मध्ये तांत्रिक कारणामुळे बंद करण्यात आला आहे.

५०० मेगावॉट क्षमता

२५० मेगावॉटचा संच क्रमांक ३ हा ३१ मार्च २००८ रोजी व २५० मेगावॉटचा संच क्रमांक ४ हा ३१ ऑगस्ट २०१० रोजी वाणिज्य तत्त्वावर कार्यान्वित करण्यात आला आहे. पारस औष्णिक विद्युत केंद्राची स्थापित क्षमता ५०० मेगावॉटइतकी आहे. पारस विद्युत केंद्रासाठी ९३.६२ हेक्टरएवढी जागा आहे तर यासाठी २ लाख ४० मेट्रीक टन प्रति महिना सरासरी इतका कोळसा पुरवठा होतो. राख साठविण्यासाठीची जागा २४ हेक्टर असून राख साठविण्याची क्षमता ८.४ दशलक्ष घनमीटर आहे. राख साठविण्याची जागा केंद्रापासून ४ किलोमीटर अंतरावर असून पारस औष्णिक विद्युत केंद्र हे आयएसओ ९००१, २००८ प्रणालीद्वारे प्रमाणित आहे.

औष्णिक विद्युत केंद्र पारसने सन २०११-१२ या वर्षात २८५२.०७ दशलक्ष

युनीट विद्युतनिर्मिती केली असून त्याची उपलब्धता ८९.८९ टक्के अशी होती व भारांक ६४.९५ टक्के होता. सन २०१२-१३ या वर्षात २९७३.०५ दशलक्ष युनीट वीज निर्मिती केली असून त्याची उपलब्धता ८२.८४ टक्के अशी आहे. २०१३-१४ मध्ये एप्रिल ते सप्टेंबर १३ पर्यंत १६७९.०६ दशलक्ष युनीट वीजनिर्मिती करण्यात आली आहे. त्याची उपलब्धता ९७.२२ टक्के आहे. संचक्रमांक ३ हा २५० मेगावॉटच्या संचाने २८ एप्रिल २०१३ ते ११ ऑक्टोबर २०१३ या कालावधीत सलग १६५ दिवस अखंड वीजनिर्मिती केली आहे. ही गौरवाची बाब

अशोक खडसे

आहे.

पारस औष्णिक विद्युत केंद्रास पारस धरणावरून १० द.ल.घ.मी. पाणी पुरवठा होतो तसेच निम्न मन धरण बाळापूर येथून १० द.ल.घ.मी. पाणी पुरवठा होतो. विद्युत केंद्रास १४ द.ल.घ.मी. पाण्याची सरासरी आवश्यकता असून सध्या २० द.ल.घ.मी. पाणीसाठा उपलब्ध आहे.

उद्योगांसाठी फ्लायअॅश

पारस औष्णिक विद्युत केंद्रास वार्षिक कोळशाची गरज ३०.३ मेट्रीक टन आहे. कराराप्रमाणे 'वेकोफी' कडून १८ लाख मेट्रीक टन आणि 'महानदी' कडून १२ लाख मेट्रीक टन असा ३० मेट्रीक टन कोळशाचा पुरवठा करण्यात येतो. प्रकल्पातून निर्माण झालेली राख (फ्लायअॅश) ही सिमेंट, वीट उत्पादन

अकोला जिल्ह्यातील पारस हे गाव वीजनिर्मिती प्रकल्पामुळे आज देशाच्या नकाशावर ठळकपणे प्रस्थापित झाले आहे. या महत्त्वपूर्ण प्रकल्पाचा आजचा विस्तार राज्याच्या औद्योगिक व कृषी प्रगतीचा मानबिंदू ठरला आहे.

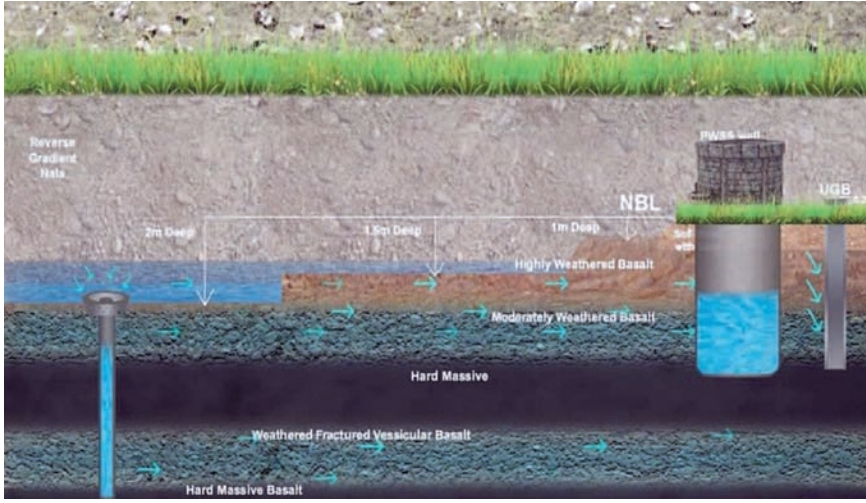
यासारख्या उद्योगांना पुरवली जाते. सन २०१२-१३ मध्ये ९ लाख ४४ हजार ३०६ राख तयार झाली होती. त्यापैकी ७ लाख २१ हजार १९५ मेट्रीक टन राख विविध उद्योगांना पुरवण्यात आली आहे. सन २०१३-१४ मध्ये एप्रिल ते सप्टेंबर १३ पर्यंत ६ लाख २३ हजार ४९८ मेट्रीक टन राख उत्पन्न झाली असून आता पर्यंत १ लाख ७९ हजार ५०३ मेट्रीक टन विविध उद्योगांना पुरवण्यात आली आहे.

पारस औष्णिक विस्तारित प्रकल्पांतर्गत नवीन २५० मेगावॉट क्षमतेचा नवीन संच उभारण्याचे प्रस्तावित आहे. यासाठी १,७३५.२२ कोटी खर्च प्रस्तावित आहे. महानिर्मिती कंपनीतर्फे नवीन प्रकल्प उभारणीसाठी १३२.७० हे.आर. खाजगी जमीन संपादन करण्याची कार्यवाही सुरु असून त्यापैकी ११०.९२ हे.आर. जमीन ताब्यात घेण्यात आली आहे. राख उत्सर्जनासाठी लागणारी ६०.४५ हेक्टर जमीन ताब्यात घेण्यात आली आहे. या प्रकल्पासाठी पर्यावरण व वनखाते यांची परवानगी मिळाली आहे.

प्रकल्पाच्या उभारणीसाठी येणाऱ्या अडचणींवर मात करून लवकर पारस येथे २५० मेगावॉटचा हा नवीन प्रकल्प कार्यान्वित होईल. हा प्रकल्प वऱ्हाडातील विकासाला अतिशय पूरक आहे. भविष्यात अकोला विमानतळाच्या विस्तारीकरणाबरोबर नवीन उद्योगांसाठी मोठ्या संधी आहेत. त्यावेळी या प्रकल्पाचे महत्त्व अनन्यसाधारण असणार आहे.

डिसेंबर २०१३

वर्धा पॅटर्न

उन्हाळ्यात पाण्याचे साठे आटू नयेत आणि जतनेची गैरसोय आणि हाल होऊ नयेत, यासाठी अभिनव असा वर्धा पॅटर्न यशस्वी झाला आहे. पेयजल साठे बळकट अन् चिरंतन करण्यासाठी भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेमार्फत हा पॅटर्न राबवण्यात येत आहे. राष्ट्रीय पेयजल कार्यक्रमांतर्गत वर्धा जिल्ह्यात हा उपक्रम यशस्वी झाला आहे.

वर्धा पॅटर्न अंतर्गत उथळ, खोल जलधारक प्रस्तरांचे पुनर्भरण करण्यात येते. नावीन्यपूर्ण भूमिगत सिमेंट बंधारे, रिव्हर्स ग्रेडियंटमध्ये नाला खोलीकरण आणि रिचार्ज शाफ्टच्या उपाययोजनांचा या पॅटर्नमध्ये समावेश आहे. या सर्वांचे एकत्रीकरण करून पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत बळकट करण्यासाठी जो प्रकल्प तयार करण्यात आला, त्यालाच पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या प्रधान सचिव, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास

यंत्रणेच्या संचालकांनी वर्धा पॅटर्न नाव दिले. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोत बळकटीकरणासाठी २४ गावांत ८२ उपाययोजनांचा कार्यक्रम प्रस्तावित करण्यात आला होता. त्यात प्रामुख्याने ४ सिमेंट बंधारे, १५ भूमिगत सिमेंट बंधारे, १६ नाला ट्रेंचमध्ये (नाला खोलीकरण रिव्हर्स ग्रेडियंट) ४७ रिचार्ज शाफ्ट प्रस्तावित होते. या कार्यक्रमात टंचाईग्रस्त आणि टँकरग्रस्त गावांना प्राधान्य

देण्यात आले.

नाला खोलीकरण

रिव्हर्स ग्रेडियंटने नाला खोलीकरण करावे लागते. स्रोताच्या वरील भागात नाला बऱ्याच वेळा गाळाने बुजलेला व निमुळता असतो. वळणे नागमोडी असतात. त्यामुळे नाल्यात पाणी साठत नाही व वेगाने वाहून जाते.

या नालापत्रात पाणी साठवून राहणे, साठलेल्या पाण्याचे योग्यप्रकारे पुनर्भरण व्हावे म्हणून रिव्हर्स ग्रेडियंटद्वारे नाला खोलीकरण कार्यपद्धती विकसित करण्यात आली. रिव्हर्स ग्रेडियंट नाला खोलीकरणामध्ये नाला खोलीकरण (नाला ट्रेंच) तीन भागात विभागलेले आहे. एक ते दोन मीटर खोलीपर्यंत भूस्तरीय रचनेच्या आधारावर, विहिरीच्या वरच्या भागामध्ये १ मीटर खोली १०० मीटरपर्यंत, दीड मीटर खोली पुढील १०० मीटरपर्यंत व दोन मीटर खोली शेवटच्या १०० मीटरपर्यंत अशाप्रकारे अतिरिक्त जलसाठा निर्माण करण्याकरिता नाला

श्याम टरके

खोलीकरण करता येते. जिल्ह्यातील ३० गावांमध्ये नाला ट्रेंच करण्यात आले आहे. नाला ट्रेंचमुळे नाला पात्र कोरडे झाल्यानंतरही डोह तयार झाल्याने दीर्घ पाणीसाठा राहण्यास मदत होते. २०१२-१३ अंतर्गत १५ गावांमध्ये अशी नाला खोलीकरणाची कामे करण्यात आली आहेत.

भूमिगत सिमेंट बंधारा

नाला पात्रातले पाणी डिसेंबर ते जानेवारी महिन्यात आटते. त्यामुळे भूजलाचे पुनर्भरण होत नाही. झालेले पुनर्भरण नाल्याखालील जलधारक प्रस्तरामधून वाहून जाते. हे पाणी अडवण्यासाठी भूमिगत सिमेंट बंधारा हे तंत्र विकसित करण्यात आले. त्याद्वारे भूजल अडवून स्रोतातील पाणीसाठ्यात वाढ करण्यात येते. त्यामुळे उन्हाळ्यातही पाण्याचे स्रोत आटत नाहीत. काळी माती आणि चिकण माती उपलब्ध होत नसल्यामुळे हे तंत्र विकसित करण्यात आले आहे.

(पान ५२ वर)

पर्यावरणपूरक सौर ऊर्जा

घरगुती साधनांसाठी सौरऊर्जेचा वापर वाढतांना दिसतो. असाच एक यशस्वी प्रयोग चंद्रपूर महाऔष्णिक वीज निर्मितीकेंद्रात करण्यात आला आहे. अंभोरा येथे उभारण्यात आलेल्या सौरऊर्जा प्रकल्पातून ५ मेगावॉट वीजनिर्मिती यशस्वीपणे करण्यात येत आहे. जवाहर लाल नेहरू नॅशनल सोलर मिशनच्या माध्यमातून नगर परिसरातील अंभोरा येथे महाजनकोने सौरऊर्जेचे तीन प्रकल्प उभारले आहेत. थिनफिल्म पद्धतीचे दोन तर क्रिस्टल लाईन पद्धतीचा एक प्रकल्प अशा तीनही प्रकल्पातून दररोज पाच मेगावॉट वीजनिर्मिती होते. पारंपरिक वीजनिर्मितीला उत्तम पर्याय म्हणून अपारंपरिक ऊर्जा मोठ्या प्रमाणात समोर येत आहे.

राज्यातील पहिला मोठा प्रकल्प

पहिला प्रकल्प २०१० ला तर उर्वरित दोन प्रकल्प २०१२ ला निर्माण करण्यात आले. वीस हेक्टर जागेत या तीनही प्रकल्पांची निर्मिती करण्यात आली आहे. हा राज्यातील पहिला मोठा प्रकल्प मानला जातो. थिनफिल्म पद्धतीच्या प्रकल्पातून तीन मेगावॉट तर क्रिस्टल लाईन पद्धतीच्या प्रकल्पातून दोन मेगावॉट वीजनिर्मिती होते. हा इकोफ्रेंडली असून प्रदूषणविरहित आहे. जवळपास २० हेक्टरवर उभारलेला हा प्रकल्प सौरऊर्जा निर्मितीचे यशस्वी उदाहरण आहे. २०१० साली अंभोरा येथे पहिला प्रकल्प स्थापन झाला व मार्च २०१२ मध्ये उर्वरित दोन प्रकल्प उभारण्यात आले. एक मेगावॉटचा सौरऊर्जा प्रकल्प उभारायला तेव्हा १२.०५ कोटी रुपये खर्च आला. या

वीज ही मूलभूत गरज झाली आहे. एक तासभर जरी वीज नसली तरी सगळे व्यवहार ठप्प होतांना दिसतात. त्यामुळेच विजेचा वापर खूप मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. वापराच्या तुलनेत वीजनिर्मिती कमी असल्यामुळेच भारतायमन अपरिहार्य होत आहे. विशेषतः उन्हाळ्याच्या दिवसात विजेच्या संकटाला मोठ्या प्रमाणात सामोरे जावे लागते. याला उत्तम पर्याय म्हणून सौर ऊर्जा पुढे घेत आहे.

रवी गिते

विविध राज्यातील सौरऊर्जा

मध्य प्रदेश	२.०
पश्चिम बंगाल	२.०
दिल्ली	२.५
छत्तीसगड	४.०
झारखंड	४.०
उत्तराखंड	५.०
हरियाणा	७.८
कर्नाटक	९.०
पंजाब	९.०
उत्तरप्रदेश	१२.०
ओरिसा	१३.०
तामिळनाडू	१५.०
महाराष्ट्र	२०.०
आंध्रप्रदेश	२१.८
राजस्थान	५१०.२५
गुजरात	६५४.८

सौर ऊर्जा (मेगावॉटमध्ये)

प्रकल्पातून आजही वीज निर्मिती उत्कृष्टरीत्या सुरू आहे.

देखभालीव्यतिरिक्त खर्च नाही

सौरऊर्जा ही डीसी स्वरूपात प्राप्त होते. इन्व्हर्टरच्या माध्यमातून डीसीचे एसीमध्ये रूपांतर केले जाते व त्यानंतरच ती वीज वापरासाठी योग्य असते. १ मेगावॉट थिनफिल्म प्रकल्पास १२ हजार २८८ पॅनल ऊर्जा लागतात. एका पॅनलमधून ९२.५ वॉल्ट वीज संकलित केली जाते. त्याद्वारे १.१७ ॲम्पिअर करंट उत्पादन होतो म्हणजे ८४ वॉट वीज निर्माण होते असा हा तांत्रिक हिशोब आहे. ही वीज महाजनको विकत घेऊन ग्राहकांना वितरित करते. पर्यावरणपूरक प्रकल्प असल्यामुळे या प्रकल्पाला प्रोत्साहन निधी प्राप्त होतो. एकदा उभारल्यानंतर या प्रकल्पाला देखभालीव्यतिरिक्त कुठलाही खर्च येत नाही.

देशातील एकूण विजेचा विचार केल्यास देशामध्ये एकूण १ लाख ४६ हजार ७५३ मेगावॉट वीजनिर्मिती होते. त्यापैकी ५४ टक्के कोळशावर आधारित असून २५ टक्के हायड्रो पद्धतीची आहे. केवळ ८ टक्के सौरऊर्जा निर्मिती होते. उर्वरित वीज निर्मिती वायू व अणुशक्तीवर आधारित आहे. इतक्या मोठ्या प्रमाणात वीजनिर्मिती होत असतांनासुद्धा विजेची टंचाई ही भासतेच. सौरऊर्जेचा प्रयोग यशस्वी होत असल्यामुळे याकडे वीज निर्मितीचा स्रोत म्हणून पाहणे गरजेचे ठरत आहे. चंद्रपूर येथील प्रकल्पाच्या यशानंतर अनेक खाजगी संस्थासुद्धा सौरऊर्जा निर्मितीकडे वळताना दिसत आहेत.

डिसेंबर २०१३

एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रम

अन्न, वस्त्र आणि निवारा ह्या मानवाच्या मूलभूत गरजा. यापैकी निवारा ही मूलभूत गरज तिरोडा नगर परिषदेने शहरातील गरजू लाभार्थ्यांची घरकुले बांधून पूर्ण केली. यासाठी केंद्र सरकारच्या जवाहरलाल नेहरू नागरी पुनरुत्थान अभियानांतर्गत एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रम प्रभावीपणे राबवला. त्यासाठी तिरोडा शहराचे एका एजन्सीकडून सर्वेक्षण करून चार प्रकल्प अहवाल तयार करण्यात आले. ज्या लाभार्थ्यांकडे स्वतःची जागा आहे, परंतु स्वतःचे पक्के घर नाही अशा लाभार्थ्यांची यादी तयार करण्यात आली व शासनाकडून मंजुरीही मिळवण्यात आली.

केंद्र शासनाकडून एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रमात विविध टप्प्यात ५८ कोटी ४९ लक्ष रुपयांच्या २,९५६ घरकुलांना मंजुरी मिळाली.

केंद्र शासनाकडून घरकुलासाठी निधी मंजूर करण्यात आला.

घरकुलांचे चारही टप्पे मंजूर होताच लाभार्थ्यांना स्वतःच्या आपल्याच जागेवर घरकुलाचे बांधकाम करण्याची तरतूद असल्याचे

नगरपरिषद प्रशासनामार्फत लाभार्थ्यांना सांगण्यात आले. यासाठी

घर मिळाले...

लाभार्थ्यांचे मेळावे घेण्यात आले.

पहिला आणि दुसऱ्या टप्प्यातील घरकुलांचे व पायाभूत सुविधांचे बांधकाम पूर्ण झाले. या दोन टप्प्यातील एक घरकुलाची किंमत ८० हजार रुपये इतकी आहे. यात शासनाकडून ७२ हजार रुपये आणि लाभार्थी हिस्सा ८ हजार रुपयांचा आहे. तिसरा आणि चौथ्या टप्प्यातील एका घरकूल बांधकामासाठी ९० हजार रुपये शासनाकडून आणि लाभार्थी हिस्सा ३५ हजार रुपये अशा एकूण १ लाख २५ हजार

विवेक खडसे

रुपयातून सुंदर घरकुलांचे बांधकाम करण्यात आले आहे.

तिरोडा नगर परिषदेने केंद्र शासनाच्या एकात्मिक गृहनिर्माण व झोपडपट्टी विकास कार्यक्रमात राज्यात सर्वोच्च प्रगती केली असतानाच राज्य शासनाच्या सामाजिक न्याय विभागांतर्गत रमाई घरकूल योजनेचा लाभ नगर परिषद क्षेत्रातील अनुसूचित जातीतील दारिद्र्यरेषेखालील ३५१ लाभार्थ्यांना तर दारिद्र्यरेषेवरील १०३० लाभार्थ्यांना देण्यात आला आहे. यासाठी १९ कोटी १६ लक्ष ४० हजार रुपये निधी खर्च करण्यात आला आहे. या योजनेंतर्गत दारिद्र्यरेषेखालील लाभार्थ्यांला दीड लक्ष रुपयांचे घरकूल बांधून देताना बांधकामापूर्वी लाभार्थ्यांना अग्रिम रक्कम देण्यात आल्याने घरकुलाचे बांधकाम वेगाने पूर्ण होत आहे.

दारिद्र्यरेषेवरील लाभार्थ्यांना घरकुलासाठी १ लाख ३५ हजार रुपयांचा निधी देण्यात येत असून काम सुरु होण्यापूर्वी अग्रिम देण्यात येत असल्यामुळे बांधकाम वेगाने पूर्ण होत आहे. दारिद्र्यरेषेवरील घरकूल लाभार्थ्यांना २ ब्लॉकट, २ चादर व १ सोलर कंदिनाचे वाटपही करण्यात आले.

तिरोडा शहरात लाभार्थ्यांना घरकूल योजनेचा लाभ मिळाल्यामुळे सुखी जीवन जगण्यास त्यांना आधार मिळाला असून त्यांच्या पाल्यांना चांगले शिक्षण घेण्यास घरकूल उपयुक्त ठरणार असल्याचे एका लाभार्थ्याने सांगितले. घरकूल योजनेच्या लाभामुळे तिरोडा शहर झोपडपट्टीमुक्त होण्यास मदत झाली आहे.

गोंदिया जिल्ह्यातील तिरोडा नगर परिषदेने लाभार्थ्यांसाठी हक्कांचे घरकूल बांधून राज्यात सर्वाधिक घरकुले बांधण्याचा मान मिळवला.

पर्यटनातून रोजगार

पूर्वीच्या राजघराण्यांचे अस्तित्व असलेला, प्राचीन अभियांत्रिकीचा नमुना म्हणून ओळखला जाणारा ऐतिहासिक गावीलगढ किल्ला आज भग्नावस्थेत मेळघाटात उभा आहे. अतुलनीय पराक्रमाची आख्यायिका वर्णन करणारा कीचकवध प्रसंग दर्शविणारे स्थळ भीमकुंड हेसुद्धा याच चिखलदरा परिसराचा भाग आहे. कोरकू आदिवासी जमात व गवळी लोकांची वस्ती असलेला हा प्रदेश निसर्ग पर्यटन व त्यातूनच निसर्ग शिक्षण घेण्याकरिता उपयुक्त ठिकाण आहे.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प

भारतातील प्रथम ९ व्याघ्र प्रकल्पापैकी महाराष्ट्रातील पहिला व्याघ्र प्रकल्प मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प १९७४ मध्ये अस्तित्वात आला आणि व्याघ्र दर्शनाकरिता पर्यटकांचा ओढा चिखलदऱ्याच्या दिशेने वाढू लागता. ९५० मि.मी. ते १४०० मि.मी. पर्जन्यमान, किमान ४० ते कमाल ४०० सेल्सिअस तापमान असलेल्या चिखलदरा व मेळघाटच्या परिसरात वाघासोबतच इतरत्र न आढळणारे उडती खार, लुप्तप्राय फॉरेस्ट आउलेटसह २६३ पक्षांच्या प्रजाती, ५४ सरपटणारे प्राणी प्रजाती, ९६ प्रकारच्या माशांच्या प्रजाती, ९० वृक्ष, ६६ झुडपे, ३१६ औषधी वनस्पती, ६२ वेली, ९९ गवत प्रजाती आढळतात. सोबतच चिखलदरा शासकीय उद्यानात इंग्रजांनी लावलेले पार्सन, सिल्व्हर ओक व कॉफीवृक्ष आजही अस्तित्वात आहे.

जैविक विविधतेचे संवर्धन

जैविक विविधतेचे संवर्धन करण्यास पूर्व मेळघाट वनविभाग, चिखलदरामार्फत निसर्ग पर्यटन निसर्ग शिक्षण वृद्धिंगत करून स्थानिक आदिवासींचा विकास करण्याचे कार्य सुरू आहे. राज्य शासनाच्या पर्यटन धोरणाचा भाग, आदिवासी विकासोन्मुख असणे गरजेचे असल्याने, पूर्व मेळघाट वनविभागाने निसर्ग पर्यटनातून स्थानिक आदिवासींच्या विकासाचा ध्यास घेतला आहे.

परिसरातील नऊ आदिवासी गावातील २९ तरुण चिखलदरा परिसरातील पर्यटन स्थळांची देखभाल व पर्यटकांना माहिती

मेळघाटात निसर्ग पर्यटनाच्या अपार संधी उपलब्ध आहेत. शासनाचे पर्यटन विकासासाठी विविध पातळ्यांवर प्रयत्न सुरू केले आहेत. त्यासाठी स्थानिक कोरकू आदिवासींची साथ शासन घेत असून यामुळे आदिवासींना रोजगार उपलब्ध होत आहे.

नीलेश तायडे

देऊन पर्यटकांकडून प्राप्त पर्यटन फीमधून रोजगार प्राप्त करत आहेत. तसेच ११ तरुण व प्रशिक्षित गाईड पर्यटकांना जैवविविधता प्रेक्षणीय स्थळ, ऐतिहासिक माहिती पुरवतात. पर्यावरण संरक्षण व पर्यटकांमध्ये पर्यावरण प्रदूषित न करण्याबाबत जागरूकता निर्मिती हा या सर्वच आदिवासी तरुणांच्या कर्तव्याचा एक प्रमुख भाग आहे.

निसर्ग शिक्षण

पर्यटनामधून निसर्ग शिक्षण व आत्मविश्वास वाढवण्याकरिता निसर्ग भ्रमणपथ, रोप अॅडव्हेंचर स्पोर्ट्स प्रशिक्षित आदिवासी तरुणामार्फत आयोजित करण्यात आले आहे. यामुळे निश्चितच युवा पर्यटकांना निसर्गाबाबत आपुलकी व विविध साहसी क्रीडा प्रकारामुळे त्यांच्यात

आत्मविश्वास द्विगुणित होण्यास मदत होत आहे.

शहरी जीवनापासून दूर निसर्गरम्य, शांत, शीतल हवामानात जंगलात, आदिवासींच्या गावात मुक्काम करून जैविक विविधता, आदिवासींच्या जीवनपद्धतीचा अभ्यास करण्याची संधी निसर्ग पर्यटन केंद्र आमझरी येथे उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीमार्फत पर्यटकांना राहण्याची व शुद्ध सात्विक भोजनाची सोय उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. शहरातील दूषित वातावरण, उष्मा, कोलाहल यापासून दूर, शांत, शुद्ध पर्यावरणाच्या सहवासात आत्मचिंतन करून निसर्गाचा ठेवा अबाधित राखणे शहरवासीयांचेसुद्धा कर्तव्य ठरते याची जाण या ठिकाणी निश्चितपणे होईल.

स्थानिक लोकांचा सहभाग

कोणत्याही निसर्ग पर्यटन उपक्रमाचा महत्त्वाचा भाग म्हणजे स्थानिक लोकांचा त्यामध्ये सहभाग व त्यांच्या जीवनशैलीची पर्यटकांच्या गरजेशी व एकूणच पर्यटन अर्थव्यवस्थेशी सांगड घालणे हे होय. वन विभाग व संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीच्या सहयोगातून नेमके हेच साध्य करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.

चिखलदरा परिसरातील संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीचा एक महासंघ गठीत करण्यात आला आहे. व संपूर्ण निसर्ग पर्यटन उपक्रमाचे नियंत्रण त्यांच्याकडे सोपवण्यात आले आहे. आमझरी निसर्ग पर्यटन संकुल, निसर्ग मार्गदर्शक, आदिवासी तरुण-तरुणीद्वारे चालवण्यात येणारे साहशी खेळ हे सर्व संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांच्या उत्पन्नाचे एक साधन म्हणून हळूहळू पुढे येत आहे. भविष्यात आदिवासी बांधव पर्यटन अर्थव्यवस्थेचा अविभाज्य घटक बनावत व त्याचा विकास व्हावा हाच यामागचा उद्देश आहे. आदिवासी तरुणांना एक नवी दिशा देण्याची क्षमता या निसर्गपर्यटन उपक्रमांमध्ये आहे.

देवतलाव

वत्सगुल्म स्थापनेचा दोन कथा सांगितल्या जातात. सोमशमी नावाचा दाक्षिणात्य ब्राह्मण या प्रांतात राहत होता. त्याचे दोन पराक्रमी पुत्र 'वत्स' आणि 'गुल्म' यांच्या नावावरून या नगराला वत्सगुल्म नाव पडले. दुसऱ्या कथेत 'वत्स' नावाच्या ऋषीने आपल्या आश्रमाजवळ देवांच्या गुल्मांची अर्थात समुहांची वस्ती घडविली होती. म्हणून या नगराला 'वत्सगुल्म' हे नाव पडले.

प्रा. गजानन वाघ

वाङ्मयीन वारसा

वाशिमला देदीप्यमान असा वाङ्मयीन वारसा आहे. सातवाहन काळात पैशाची भाषेत लेखन करणारा गुणाढ्य हा कवी वाशिमचा. 'सारस्वती जन्मभूः' असा विदर्भाचा उल्लेख करणारा प्राचीन कवी राजशेखर हाही मूळ वाशिमचाच. इ. स. ८८० ते ९२० हा त्याचा काळ. कवी राजशेखर हा सुप्रसिध्द नाटककारही होता. त्याने 'काव्यमीमांसा' 'बालरामायण' 'विद्धशालभंजिका'

'कर्पूरमंजिरी' हे ग्रंथ लिहीले. त्याने वच्छोमी नावाची काव्यरीती निर्माण केली. या काव्यरीतीचा संदर्भ घेऊनच विदर्भ साहित्य संघाच्या ६१ व्या साहित्य संमेलनाची जी स्मरणिका प्रसिध्द झाली. तिला 'वच्छोमी' हे नाव देण्यात आले.

वत्सगुल्म शाखा

वाशिम शहरात भगवान शिवाच्या (महादेव) मंदिरांची संख्या मोठी आहे. त्याचे मूळ वाकाटक काळात आहे. वाकाटक नृपती सर्वसेन याने वत्सगुल्म शाखेची स्थापना केली. वाकाटकांनी वैदिक धर्माला राजाश्रय दिला. द्वितीय प्रवरसेन हा शिवाचा उपासक होता. त्यामुळे पावणेदोनशे वर्षांच्या

वाकाटकांच्या काळात भगवान शिवाची व विष्णूची उपासना केली गेली. करुणेश्वर - मध्यमेश्वर, आदी मंदिरे ही शिवोपासकांचीच देण आहे. चंद्रेश्वर, पाळेश्वर, खडेश्वर, नंदिकेश्वर, कालेश्वर, लाखाळेश्वर ही काही शहरातील प्रमुख महादेवाची मंदिरे आहेत.

तलावांचे शहर

पद्मपुराणात उल्लेख असलेल्या पद्मतीर्थ तलावात दधीची ऋषींच्या अस्थी विसर्जित केल्याचा उल्लेख आहे. पक्क्या दगडांनी घडवलेल्या या तीर्थाला दहा घाट (पाळ) आहेत. विष्णूने आपल्या हातातील पद्म येथे ठेवले त्यामधून जलाशय निर्माण झाला, अशी आख्यायिका आहे. आजही पावसाळा आणि हिवाळ्यात वाशिमकर मंडळी मोठ्या संख्येने स्नानासाठी आणि हौसेने पोहण्यासाठी तेथे जातात. पद्मतीर्थाशिवाय हिस्से बोरळा जवळील सुदर्शन तलाव, बालाजी संस्थान लगत असलेला देवतलाव, दरिद्र्यहरण तलाव अर्थात नारायणबाबा तलाव, इटाळी तलाव हे ऐतिहासिक नि पौराणिक तलाव येथे आहेत.

पुरातन वास्तू

वाशिम शहरातील प्राचीन आणि

माहूर वेस

वाशिमचे मूळ नाव वत्सगुल्म (संस्कृत) यावरून वच्छोम (प्राकृत), मुघल काळात त्याचे झाले बासम (फारसी) आणि आताचे वाशिम (मराठी)! हा बदलत्या नाम संक्रमणाचा संक्षिप्त इतिहास ! इतिहासकार च. खु. देशपांडे यांच्या 'वत्सगुल्म माहात्म्य' या संस्कृत ग्रंथात वाशिमच्या उत्पत्तीचा उल्लेख आला आहे.

ऐतिहासिक वास्तू आपले लक्ष वेधून घेतात. सध्याच्या टिळक स्मारक भवनाच्या जागेपासून डॉ. डबीर यांच्या घरापर्यंत आणि विजयकुमार वर्मा (डावर) यांच्या वाड्याची जागा म्हणजे 'राजे उदारामांचा वाडा' होता असे सांगितले जाते. वाशिमच्या मुख्यवस्तीच्या पूर्वेस माहूरवेस आजही पडक्या स्थितीत उभी आहे. मोठी कमान आणि भव्य दरवाजा असलेली माहूरवेस प्राचीन व मध्ययुगीन काळात माहूरला जाण्याचे प्रवेशद्वार म्हणून ख्यात होते. माहूरवेस, मांगळोरीवेस, चंडिकावेस आणि काटीवेस अशा चार वेशी येथे होत्या. मात्र त्यांचे अवशेष काळाच्या पडद्याआड लुप्त होत आहेत.

बौद्ध धर्माची परंपरा

वत्सगुल्मच्या इतिहासात बौद्ध धर्माच्या परंपरेला बाजूला ठेवता येत नाही. वाकाटक राजा हरिसेनाचा सचिव वराहदेव याने बौद्ध धर्म स्वीकारला होता. अजिंठ्याचे १६ व्या क्रमांकाचे लेणे त्याने आपला पिता हस्तिभोज यांच्या स्मरणार्थ कोरलेले आहे. त्याचबरोबर नृपती हरिसेनाचा मांडलिक रविसाब याने अजिंठ्याचे १७ आणि १९ क्रमांकाचे बौद्ध लेणे कोरवले आहे.

पाच नद्यांचा उगम !

वाशिम शहर समुद्र सपाटीपासून १,८४० फूट उंचावर आहे. वाशिम परिसरात पाच नद्यांचा उगम आहे. काटेपूर्णा नदीचा उगम काटा गावापासून झाला आहे. अजण या नदीचा उगम औदुंबर तीर्थाजवळून अर्थात पांडव उमरा येथून झाला आहे. चंद्रभागा ही नदी चंद्रतीर्थातून उगम पावते. शिवाजी चौकाच्या उत्तरेकडील नाला म्हणजेच चंद्रभागा नदी होय. याच नदीच्या काठावर चंद्रेश्वराचे मंदिर आहे. त्याशिवाय वत्सरा आणि पुस या दोन नद्यांचा उगमही याच परिसरातून झाला आहे.

आधुनिक साहित्यातही वाशिमचे योगदान

बालाजी मंदिर

नागपूरकर भोसल्यांचे कर्तव्यदक्ष सरदार श्री. भवानीपंत काळू यांनी श्रावण वैद्य १० शके १७०५ रोजी बालाजी मूर्तीची येथे प्राणप्रतिष्ठा केली. ही मूर्ती जमिनीत सापडली आहे. प्राणप्रतिष्ठेनंतर भव्य अशा मंदिराची उभारणी करण्यात आली. मंदिराला असलेला किल्लेवजा परकोट, शेजारीच असलेला देवतलाव, यामुळे मंदिराला भव्यता आली आहे. बालाजीचा मुख्य वार्षिक उत्सव अश्विन महिन्यात चित्रा नक्षत्रावर सुरू होतो. अष्टमीच्या दिवशी गावाबाहेरच्या चामुंडादेवीला परकर व पूजेचे ताट वाजत गाजत नेले जाते. बालाजी मंदिराशिवाय श्री. गोंदेश्वर, जुना बालाजी ही मंदिरे अस्तित्वात आहेत.

मोलाचे आहे. गुणाढ्य नि राजशेखरांच्या परंपरेचे पाईक म्हणून 'राघववेळकार नामदेव कांबळे, ग्रामीण साहित्यातील आघाडीचे लेखक बाबाराव मुसळे, विलास अंभोरे, किसन गंगावणे, कोडूंजी इंगोले, शेषराव पिराजी धांडे, डॉ. रामदास इंगळे, विनोदी कथालेखक अशोक मानकर, काव्यागृहाचे कर्ते विष्णू जोशी, अनिल कांबळे, रा.मु. पगार, हे नव्या दमाने लेखन करत आहेत. पूर्वापार चालत आलेली वत्सगुल्मची साहित्य परंपरा अशी सुरु आहे.

वाशिम जिल्हा

१ जुलै १९९८ रोजी वाशिम जिल्ह्याची निर्मिती झाली. जिल्हा निर्मितीनंतर जिल्हा मुख्यालय जिल्हाधिकारी कार्यालय, जिल्हा पोलिस अधीक्षक कार्यालय, जिल्हा न्यायालय, जिल्हा कारागृह, रेल्वे स्थानक अशा भव्य वास्तू येथे उभ्या झाल्या आहेत. वाशिम कृषी उत्पन्न बाजार समितीची स्थापना १८९९ ची आहे. वाशिम जिल्हयातील पहिली इंग्रजी शाळा एस.एम.सी. इंग्लिश स्कूल येथे १९७२ मध्ये सुरू झाली.

पारंपरिक मिरवणूक

वत्सगुल्म ते वाशिम

डिसेंबर २०१३

प्रगत
महाराष्ट्र
अग्रेसर
महाराष्ट्र

५१

बदललेले वाशिम

पूर्वी वाशिम शहर अतिसंवेदनशील होते. इतिहासाच्या पानावरून नजर फिरवल्यास ही बाब प्रकर्षाने जाणवेल. आता मात्र ही परिस्थिती बदलत आहे. शहरात आता विविध जाती-धर्माचे लोक गुण्यागोविंदाने राहत आहेत. आताच्या स्पर्धेच्या युगात जागतिक स्तरावर होत असलेले बदल झिरपत-झिरपत वाशिमपर्यंत पोहोचत आहेत. त्यामुळे नोकरी-व्यवसायाच्या निमित्त येथील तरुणाई बाहेरगावी जात आहे. तसेच नोकरी-व्यवसायाच्या निमित्त इथे स्थायिक झालेला नवा समूह वाशिमची नवी ओळख ठरू पाहत आहे. या गटाला असलेली सांस्कृतिक भूक पाहता येथे अनेक सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन सातत्याने होते.

वाशिम पर्यटन

निसर्गसौंदर्याने नटलेली निरातिशय सुंदर अशी स्मशानभूमी येथे लोकसहभागातून उभी झाली आहे. त्यासाठी 'स्मशानजोगी' मा.कि. मारशेटवार, डॉ. उरीश बाहेती, प्रा. हरिभाऊ क्षीरसागर यांचा मोठा हातभार लागला आहे.

अलीकडे वाशिममध्ये मॉल संस्कृती येऊ पाहतेय. अकोला मार्गावर शहरापासून पाच किलोमीटर दूर चौपाल सागर मॉल आहे. आता नव्यानेच शहराच्या मध्यभागी पाटणी चौकाला लागून भव्य-दिव्य मॉल उभा होत आहे. त्याचे काम झपाट्याने सुरु आहे. इंग्रजांच्या काळात जिल्ह्याचा दर्जा गमावल्याने वाशिम शहराच्या विकासाची गती मंदावली होती. मात्र आता नव्याने वाशिमला जिल्ह्याचा दर्जा मिळाल्याने शहरात झपाट्याने बदल होत आहे. शहराचा चेहरामोहरा बदलत आहे, ही बाब नक्कीच नजरेत भरण्यासारखी आहे. राजा वाकाटकाच्या काळानंतर वत्सगुल्म नगरीचे गेलेले वैभव वाशिम शहराला पुन्हा लाभेल यात शंकाच नाही!

संपर्क : ९८८९२५९४६६

रेल्वे स्थानक

बोरीनाईक पुन्हा वसले

(पान २४ वरून)

आले. ४,७०० मीटर लांबीची उघडी गटारे बांधण्यात आली.

पुर्नवसित गावठाणापासून वहिवाटीचे रस्ते तयार करण्यात आले. व्यापारी संकुल बांधण्याकरिता २२१२.५० चौ.मी.

जागा, तसेच १०८६ चौ.मी. खुली जागा आहे. २,६७५ चौ.मी. जागेवर प्राथमिक शाळा, क्रीडांगणासाठी ७७५० चौ.मी. जागा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. ३ मंदिरांकरिता तीन भूखंड व बौद्ध विहाराकरिता १ भूखंड वितरित करण्यात आले आहेत.

वर्धा पॅटर्न

(पान ४६ वरून)

यामध्ये नालापानात कठीण दगडापर्यंत खोदून आरसीसी स्ट्रक्चर उभारण्यात येते. ते जमिनीच्या दोन फुटावरपर्यंत नालापानात ठेवण्यात येते. काळ्या मातीच्या भूमिगत सिमेंट बंधान्यापेक्षा हे स्ट्रक्चर अत्यंत उपयोगी असल्याचे निदर्शनास आले आहे. यामुळे गावांचा उन्हाळ्यातील पाण्याचा प्रश्न सुटला आहे. जमिनीखाली वाहून जाणारे पाणी अडवण्यासाठी, पाण्याच्या शाश्वत विकासासाठी सिमेंट बंधान्याचा वापर करण्यात येतो. भूमिगत बंधान्यांमुळे पुनर्भरण होऊन मोठ्या प्रमाणात पाणीसाठा उपलब्ध होण्यास मदत होते.

रिचार्ज शाफ्ट

उथळ आणि खोल जलधर प्रस्तराचे पुनर्भरण करण्यासाठी रिचार्ज शाफ्ट या प्रणालीचा वापर करण्यात येतो. पाच रिचार्ज शाफ्टद्वारे २ हजार ११५ घनमीटर पाण्याचे पुनर्भरण करण्यात आले आहे. त्यातून अतिरिक्त साठा तयार झालेल्या जलसाठ्याद्वारे उथळ व खोल जलधराचे पुनर्भरण करण्यासाठी रिचार्ज शाफ्टचा वापर करण्यात येतो.

गावचा पाणी प्रश्न सुटला

या सर्व उपाययोजनांच्या माध्यमातून ४२ टँकरप्रस्त गावातील पाणी प्रश्न सोडवण्यास मदत झाली आहे. २०१२-२०१३ मध्ये या पॅटर्न अंतर्गत ११ टँचाईप्रस्त गावात हा उपक्रम राबवण्यात आला. तर वर्धा पॅटर्नमुळे जिल्ह्यातील दहेगाव मिस्कीन, मोई, आंबोंडा आणि हिरापूर ही गावे टँकरमुक्त झाली आहेत. वर्धा पॅटर्नमुळे पाण्याची भेडसावणारी समस्या सोडवण्यास मदत झाली आहे.

जंगल आणि माणसाचे जन्मोजन्मीचे नाते आहे. ते अनादी काळापासून सुरु झाले आहे आणि जन्मोजन्मी चालतेच राहिल. महाराष्ट्राला विपुल संपदा पुरेपूर लाभली आहे. त्यातही विदर्भावर निसर्गाचा वरदहस्त आहे. निसर्गाच्या कुशीत जेव्हा माणूस शिरतो, तेव्हा पाऊल बाहेर पडत नाही.

अभयारण्य! या आणि तत्सम इतरही अभयारण्यात पाऊल ठेवताना निसर्गाच्या कुशीत आपण भ्रमंती करून आल्याचा आनंद काही औरच !

सातपुड्याच्या पर्वतरांगात वेगवेगळे अविष्कार दडलेले आहेत. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प हा त्यातलाच एक आविष्कार आहे. या व्याघ्र प्रकल्पात पाऊल ठेवताना उंचउंच डोंगरांवर पसरलेली घनदाट हिरवळ पाहिल्यानंतर पाऊल तिकडे न वळले तर नवल! या उंच

विदर्भातील अभयारण्यांची

हिरव्याकंच गर्द झाडीतून मध्येच होणारे वन्यजीवाचे दर्शन मनाला सुखावून जाते. एकेकाळी याच मेळघाटात वाघांचे साम्राज्य होते, पण शिकान्यांनी डाव साधला आणि वाघांचे साम्राज्य जवळजवळ संपुष्टात आले. व्याघ्रदर्शन येथे आता जरा महागच झालेय. जी अवस्था वाघांची तीच अस्वलांचीसुद्धा. अस्वलांचे साम्राज्यही आता इथे फारसे दिसून येत नाही, पण त्यामुळे मेळघाटच्या निसर्गसौंदर्यात जराही घट होत नाही. वन्यजीवांच्या दर्शनापेक्षाही अधिक येथे बऱ्याच काही गोष्टी अनुभवण्यासारख्या आहेत. विशेष म्हणजे चिखलदऱ्यासारखे महाबळेश्वरला मात देणारे थंड हवेचे ठिकाण आणि त्याचबरोबर इतिहासाची साक्ष देणारा गाविलगड किल्ला! असं बरेच काही मेळघाट परिसरात भ्रमंतीदरम्यान अनुभवायला मिळतं. दऱ्याखोऱ्यातून वाट काढत निसर्ग अनुभवायचा तर तो मेळघाटातच !

राखी चव्हाण

नागझिऱ्याला चला

मेळघाटसारखंच जंगल अनुभवायचं तर एकदा तरी नागझिऱ्याला जायलाच हवं. हिरव्याकंच दाट गर्द झाडीतून जेव्हा पावलं पुढेपुढे पडतात तेव्हा निसर्ग असाही असू शकतो यावर विश्वासच बसत नाही. फक्त जंगल आणि वन्यप्राणीच नव्हे तर याव्यतिरिक्त नागझिऱ्याही तेवढाच अनुभवण्यासारखा आहे. रियल नेचर जे म्हणतात ते म्हणजे नागझिऱ्या अभयारण्य. जंगलात जातानाही शहरी सोयी सुविधा हव्या असणाऱ्या पर्यटकांची संख्या काही कमी नाही. पण निसर्ग अनुभवायचा तर तो निसर्गाच्या नियमानुसारच हे त्यांना कोण

निसर्गाच्या कुशीत

छाया : कुंदन हाते

जंगल म्हटलं की माझी पावलं अगदी तिकडे वळायलाच हवीत. ही वाट इतकी मोठी आहे की, जितकं तुम्ही चालत जाल, तितकं ते तुम्हाला साद घालत जातं. त्यामुळे निसर्ग अजून बराच पालथा घालायचा राहिलाय. आतापर्यंत जितका तो पालथा घातलाय, त्यातून बरंच काही गोळा करता आलंय. मग ते नागझिऱ्या अभयारण्य असो की सातपुड्याच्या कुशीतील मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प! दोन राज्यांच्या सीमेत विभागलेला पेंच व्याघ्र प्रकल्प असो की बोर अभयारण्य ! वाघांनी गजबजलेला ताडोबा व्याघ्र प्रकल्प आणि घनदाट असे नागझिऱ्या-नवेगाव

डोंगररांगांवरील हिरवळीतून जाणारी, दाट धुक्याच्या वाटेतून भ्रमंती करताना स्वर्गीय सुखाची अनुभूती मिळायलाच हवी. आदिवासी संस्कृतीचं अलगद दर्शन होणाऱ्या या डोंगररांगा आहेत. एकीकडे निसर्गसुख अनुभवतानाच दुसरीकडे आदिवासी परंपरेचाही अनुभव येथे घेता येतो. डोंगररांगाची वाट बिकट असली तरीही आडवळणांवरून जाताना अंगावर रोमांच उभे राहतात. उंचावरून खाली बघताना पोटात धरस न झालं तर नवलच! एकदा का मेळघाटाच्या कुशीत तुम्ही शिरलात की तेथून बाहेर पडायला दिवसही कमी पडतो.

डिसेंबर २०१३

सांगणार! नागझिरा हे असंच अभयारण्य आहे, जिथे शहरी सोयीसुविधा तर सोडाच, पण वीजसुध्दा नाही. अशा या जंगलात तलावाच्या काठाशेजारील लॉगहर्ट या लाकडी रेस्टहाऊसमध्ये राहून नागझिरा अनुभवणं थरारक आणि आनंददायी असंच म्हणावं लागेल. व्यंकटेश माडगूळकर, मारुती चितमपल्ली यांचा सहवास या जंगलाला लाभला आहे. भारतातल्या सर्वोत्कृष्ट अभयारण्यात आजही ते गणलं जातं. निसर्गाच्या कुशीत इंद्रधनुषी सौंदर्याने नटलेला, स्वप्नातला भूप्रदेश असंच त्याचं वर्णन करावं लागेल. नजर जाईल तिथपर्यंत जमिनीवर अंथरलेले हिरवे गालिचे... दाट झाडांची गर्द सावली... विस्तीर्ण जलाशय... चांदण्या रात्रीची नीरव शांतता... इथंच अनुभवायला हवी. पहाटे याच हिरव्यागर्द वनराईतून डोकावणारी सूर्याची कोवळी किरणं आणि त्याचवेळी पक्ष्याचा मंजूर किलबिलाट अनुभवताना पर्यटकही हरखून जातो.

नीलय आणि लॉगहर्ट

थंडीच्या दिवसात येथे गेलात तर पहाटेच्या सुमारास याच तलावावर धुक्याची चादर पांघरलेली दिसून येईल. याच तलावाच्या काठावर नीलय आणि लॉगहर्ट ही दोन विश्रामगृह आहेत. या दोन्ही विश्रामगृहातून तलावावर विहार करणाऱ्या वन्यप्राण्याचं अगदी सहज दर्शन होतं. अगदी वाघ, बिबट्यांपासून तर हरीण आणि मोरार्यंत. रात्री सर्वत्र अंधार पडल्यानंतर जंगलाच्या नीरव शांततेत रातकिड्यांची किरकिर सुरुच असते, पण त्याचबरोबर एक अनाहूत शांतता सारा आसमंत व्यापून टाकते. सायंकाळी साडेपाच वाजताच सूर्य अस्ताला जातो आणि अवघं जंगल गुढतेच्या सावल्यांमध्ये हरवून जातं. अशावेळी साथीला असतो तो कंदील ! कित्येकदा रानकुत्र्यांच्या शिकारी या जलाशयाकाठी येऊनच संपतात.

नागझिराच्याच लौकिकच रानकुत्र्यांसाठी आहे, पण त्याचबरोबर अनेक वन्यप्राणीही याठिकाणी सहजपणे बघायला मिळतात. एखादा नशीबवान पर्यटक असलाच तर खऱ्याखऱ्या अस्वलाच्या कुटुंबाचेही दर्शन होते. या अभयारण्यातील मोठमोठी वारुळ अस्वलाचे कुटुंब अगदी सहजगत्या फोडून खातात. शहरी सोयी-सुविधांच्या आहारी गेलेल्यांना येथे राहणं कदाचित कठीण जाऊ शकतं, पण एकदा का पर्यटक इथे राहून गेला की, तो इथला झाल्याशिवाय राहणार नाही, हेही तेवढेच खरे !

हरखून जा...

मेळघाट, नागझिराच नव्हे तर ताडोबा-अंधारी, पेंच, नवेगावबांध आणि अशी कितीतरी जंगलांमध्ये भ्रमंतीसाठी गेलात तर माणूस हरखून गेल्याशिवाय राहत नाही. पेंच व्याघ्र प्रकल्पाजवळील कोलितमारा हे ठिकाणही पर्यटकांना भुरळ घालत आहे. पेंच नदीच्या किनाऱ्याशी असलेले आणि पेंचच्या कोअर एरियातील या छोट्याश्या आदिवासी गावातील त्या ठिकाणी जाऊनच अनुभवावी अशी आहे. इथल्या आदिवासी, गोंड लोकांच्या कौलारू घरात व गवताच्या झोपड्यांमध्ये राहून अनुभवण्याची मजा काही औरच आहे.

अॅडव्हेंचर व्हिलेज

अशी एक ना अनेक जंगलाची ठिकाणं विदर्भात अनुभवता येतील, पण त्याहूनही अधिक वेगळे आणि साहसाने परिपूर्ण असं पर्यटन अनुभवयाचं असेल तर मग नागपूर जिल्हयातील रामटेकच्या दिशेन पावलं वळवावी लागतील. खिंडसी तलावाचे बॅकवॉटर ज्या ठिकाणी येते, त्या ठिकाणी अमोल खंते नावाच्या एका मराठमोळ्या तरुणानं एक छोटेसे अॅडव्हेंचर व्हिलेज उभारले आहे. मध्यभारतातील एकमेव अशा या अॅडव्हेंचर हबला अलीकडच्या काळात पर्यटकांचा मोठा प्रतिसाद मिळू लागला आहे.

साहस हे शिकवले जात नाही तर ते जन्मजातच असतं. माणसाला त्याची ओढ फार पूर्वीपासून आहे आणि इथं आल्यानंतर काहीसं विस्मृतीत गेलेलं, शहरी सुखसुविधांच्या अभावात हरवून गेलेलं साहस पुन्हा डोकं वर काढतं. हल्ली पर्यटकांनाही नुसतं खाणं, फिरणं नको आहे तर पर्यटनादरम्यान स्वतःलासुद्धा काहीतरी करायला आवडू लागलं आहे. नागपुरपासून अवघ्या दोन तासांच्या अंतरावरील रामटेक हे आता केवळ रामाच्या अधिवासांमुळे पावन झालेले स्थळ राहिलेले नाही, तर अॅडव्हेंचर व्हिलेज अशी त्याची नवी ओळख समोर येत आहे.

अप्रतिम अनुभव

रामटेकजवळील सिंधुरागिरी पर्वत आणि मनसरजवळील प्रवरपूर टेकडी म्हणजे साहसाची आवड असणाऱ्यांसाठी पर्वणी आहे. मध्यभारतातील पहिले पॅराग्लायडिंग सेंटर येथे उभारले गेले आहे. एवढेच नव्हे तर पॅरामोटिंग, पॅरासिलिंग यासह एटीव्ही मोटरबाईक याचा चित्तथरारक अनुभव कायम तुमच्या मनात कोरला न गेला तर नवलच! चांदण्यारात्रीच्या प्रकाशात सिंधुरागिरी पर्वतावर ट्रेकिंग करणे म्हणजे एक अप्रतिम अनुभव! याच परिसरातील कर्पूरबावडी हे जणू स्थलांतरित पक्ष्यांसाठीच बनले आहे. पॅराग्लाइड फ्लायकॅचर हा दुर्मीळ पक्षी येथेच बघायला मिळतो.

निसर्गात बरंच काही दडलेलं आहे, ते हुडकून काडण्याची दृष्टी फक्त हवी. भ्रमंती करायला तर अनेक ठिकाणं आहेत, पण मनाच्या कोपऱ्यात कायम दडलेली आणि आठवणीत राहणारी भ्रमंती हीच खऱ्या अर्थाने भ्रमंती आहे. निसर्गाची अनेक रूपं आहेत, ती फक्त शोधा आणि अनुभवा म्हणजे सारे काही मिळवण्यासारखे आहे.

संपर्क : ९५२७००७९००

पाणी पुरवठा स्वच्छता क्षेत्र बळकटीकरणासाठी जलस्वराज्य-२ कार्यक्रम

जागतिक बँकेच्या अर्थसाहाय्याने राज्यातील ग्रामीण भागात जलस्वराज्य-२ कार्यक्रम राबवण्यास मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली. या प्रकल्पाची प्रस्तावित किंमत रु.१४४४ कोटी इतकी राहणार असून त्यापैकी रु १०११ कोटी (७०%) रकमेचे जागतिक बँकेकडून अर्थसाहाय्य मिळणार आहे. यात लोकसहभागासह राज्य शासनाचा हिस्सा रु ४३३ कोटी (३०%) इतका राहणार आहे.

भारतात पहिल्यांदाच उद्दिष्टपूर्ती आधारित कार्यक्रम (प्रोग्राम फॉर रिझल्ट्स) या वित्तीय साधनांतर्गत राबवण्यात येणारा हा कार्यक्रम असेल. या कार्यक्रमात अगोदर निश्चित केलेल्या उद्दिष्टांची प्रत्यक्ष उद्दिष्टपूर्ती दर्शविल्यानंतरच जागतिक बँकेकडून निधी वितरित होईल.

प्रकल्पाचा मुख्य उद्देश पाणी पुरवठा स्वच्छता क्षेत्र

बळकटीकरणाचा असून त्यासोबतच इतरांना या क्षेत्रात आदर्श ठरतील अशा प्रकारचे उपक्रम घेण्यात येतील. यामध्ये राज्यातील प्रत्येक विभागाकडून २ अशा एकूण १२ जिल्ह्यांमध्ये निमशहरी गावांच्या पाणी पुरवठा व स्वच्छता सुविधांचा सध्याचा स्तर उंचाविणे, टंचाईग्रस्त भागासाठी पाऊसपाणी साठवण टाक्या बांधणे, पाणी गुणवत्ता बाधित गावांसाठी नावीन्यपूर्ण उपाययोजना करणे व जलधर स्तरावर पाणी व्यवस्थापन व्यवस्था

स्थापन करणे या महत्त्वाच्या उपांगासह सर्व ३३ जिल्ह्यांमध्ये पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता तपासण्याच्या सुविधा उपविभागीय पातळीपर्यंत उपलब्ध करून देणे, ग्रामीण पाणी पुरवठा, उपविभागीय कार्यालयांचे बळकटीकरण करणे, राज्यस्तरीय प्रशिक्षणसंस्था, महाराष्ट्र पर्यावरण अभियांत्रिकी प्रशिक्षण व संशोधन संस्था याचे बळकटीकरण करणे या बाबी समाविष्ट आहेत.

वन संरक्षण-संघटित गुन्हेगारीला आळा

राज्यातील वनांचे प्रभावी संरक्षण करून संघटित गुन्हेगारीला आळा घालण्यासाठी भारतीय वन अधिनियम १९२७ मध्ये काही महत्त्वपूर्ण बदल करण्याबाबत मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली. संघटित गुन्हेगार स्वतः गुन्हा न करता स्थानिक गोरगरिबांद्वारे अवैध वृक्षतोड व तस्करी करतात. गुन्हात स्वतः गुंतलेले नसल्याने त्यांना शिक्षा होण्याची तरतूद कायद्यात नव्हती. त्यामुळे वन गुन्हास प्रवृत्त करणाऱ्या या घटकांनाही शिक्षा

देण्याची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आली आहे.

गेल्या काही वर्षात संघटित गुन्हेगारीद्वारे मौल्यवान वनोपज आणि वन्य प्राण्यांच्या अवयवांची तस्करी करण्याचे प्रमाण वाढले आहे. याबाबत विधिमंडळातही वेळोवेळी चिंता व्यक्त करण्यात आली आहे. वनांचे संरक्षण व व्यवस्थापन करणारा कायदा ८५ वर्षापूर्वीचा आहे. त्यातील काही तरतुदींमध्ये कालानुरूप बदल करणे क्रमप्राप्त झाले आहे. यासंदर्भात विधिमंडळात दोन्ही सभागृहात दिलेल्या आश्वासनाच्या अनुषंगाने मंत्रिमंडळाने हा निर्णय घेतला.

वनगुन्हात वापरलेली मालमत्ता न्यायालयीन आदेशानुसार सरकार जमा व्हावी, यासाठी कायद्यात FORFEITURE हा शब्द वापरण्यात आलेला आहे. तथापि, एखादी मालमत्ता FORFEITURE व्हावी यासाठी गुन्हात मालमत्तेचा मालक सामील असणे आवश्यक आहे. मात्र, संघटित गुन्हेगार त्यांच्या ट्रक, ट्रॅक्टर व इतर साधनांद्वारे गुन्हे घडवितात. त्यामुळे ती मालमत्ता FORFEITURE होण्यास पात्र ठरत नाही. त्यामुळे कायद्यात FORFEITURE या शब्दाऐवजी मूळ केंद्रीय कायद्यात वापरण्यात आलेला CONFISCATION हा शब्द वापरण्यात यावा, अशी सुधारणा करण्याचा निर्णय झाला आहे. असे केल्यामुळे वनगुन्हात वापरलेल्या मालमत्तेचा मालक गुन्हात सामील असो किंवा नसो ती मालमत्ता सरकारजमा होईल.

राखीव वनक्षेत्रासंदर्भात न्यायालयात वनगुन्हा सिद्ध झाल्यास, दोषीकडून न्यायालयीन आदेशाप्रमाणे दोन हजार रुपयांपर्यंत दंडाची रक्कम वसूल करण्यात येत होती. या रकमेत अनेक वर्षांपासून कोणताही बदल झाला नव्हता. त्यामुळे ती रक्कम वाढवून २५ हजार रुपयांपर्यंत करण्यात येईल.

संघटित गुन्हेगारी रोखण्यासाठी या सुधारणा करण्यात येत असल्या तरी वनहक्क कायद्यांतर्गत वनहक्क मिळालेले आदिवासी तथा इतर पारंपरिक वननिवासी यांचे अधिकार अबाधित राहतील.

(मंत्रिमंडळ निर्णय)

जे. एस. सहारिया नवे मुख्य सचिव

महाराष्ट्राचे नवे मुख्य सचिव म्हणून जे. एस. सहारिया यांनी दि. ३० नोव्हेंबर २०१३ रोजी सूत्रे हाती घेतली. श्री. सहारिया हे भारतीय प्रशासन सेवेतील १९७८ च्या तुकडीचे अधिकारी आहेत. त्यांनी आजवर नांदेड जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, परभणीचे जिल्हाधिकारी, नागपूर विभागीय आयुक्त व नागपूर महापालिका आयुक्त तसेच कृषी, जलसंधारण, वित्त, उच्च व तंत्रशिक्षण या विभागांमध्ये सचिव अशा विविध पदांवर काम पाहिले. महसूल व वने तसेच मदत व पुनर्वसन या विभागाचे ते प्रधान सचिव होते. सध्या ते शालेय शिक्षण विभागात अपर मुख्य सचिव पदावर कार्यरत होते. 'लोकराज्य' परिवाराच्या वतीने त्यांना हार्दिक शुभेच्छा!

शेतकऱ्यांचे बाबासाहेब

१९५२ च्या सार्वत्रिक निवडणुकीसाठी शेड्यूल्ड कास्टस फेडरेशनच्या जाहीरनाम्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी, शेतीची उत्पादकता वाढवण्यासाठी शेतीमध्ये यांत्रिकीकरणाचा अवलंब करणे, स्वतांचा आणि निरोगी बी-बियाण्यांचा पुरवठा करणे, सिंचन आणि वीजनिर्मितीवर भर देणे, तसेच शेती उत्पादनाला जोड देण्यासाठी ग्रामीण लघुउद्योगधंद्यांचा पुरस्कार केला होता. शेतीत सुधारणा व्हावी, शेतकऱ्यांची आर्थिक आणि सामाजिक परिस्थिती सुधारवी म्हणून त्यांनी विविध प्रकारचे कार्य केले. शेती हा राष्ट्रीय उद्योग जाहीर करून शेतीचे राष्ट्रीयीकरण करण्यासंबंधीचे बाबासाहेबांचे विचार आजही महत्त्वपूर्ण आहेत.

विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय घटनेचे शिल्पकार आणि उपेक्षित, वंचित लोकांचे नेते होते हे सर्वांना माहीत आहे. सोबतच शेतकऱ्यांच्या संदर्भातील त्यांचे कार्यही मोलाचे आहे. शेती व शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांबाबत त्यांनी वेळोवेळी मांडलेली भूमिका आणि केलेले कार्य अत्यंत महत्त्वपूर्ण असून, त्याचे महत्त्व आजही तितकेच आहे.

शेतकऱ्यांच्या संदर्भात सखोल अभ्यास

डॉ. आंबेडकर हे फार मोठे अर्थतज्ज्ञ होते. त्यांनी शेती आणि शेतकऱ्यांच्या संदर्भात सखोल अभ्यास केला होता. त्यांनी शेतीच्या संदर्भात संशोधनपर लेखन केले. शेतकऱ्यांचे प्रश्न सोडवण्यासाठी परिषदा घेतल्या, मुंबई विधिमंडळावर शेतकऱ्यांचा मोर्चादेखील नेला होता.

डॉ. आंबेडकरांच्या शेती आणि शेतकऱ्यांच्या प्रश्नासंबंधी मांडलेल्या विचारांची आणि शेतीत सुधारणा घडवून

(Small Holdings in India and Their Remedies) हा लेख १९१८ मध्ये 'जर्नल ऑफ द इंडियन इकॉनॉमिक सोसायटी' मध्ये प्रकाशित केला. हा लेख म्हणजे भारतातील शेती समस्यांवरील अत्यंत मूलभूत अशा प्रकारचे भाष्य होय. त्यावेळी भारतातील बहुसंख्याक लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती होता. आजसुद्धा ग्रामीण लोकांचा शेती हाच महत्त्वाचा व्यवसाय आहे.

लहान जमीनधारणाक्षेत्रे ही भारतातील शेतीसमोरील एक अतिशय गंभीर समस्या आहे. परंतु त्याचबरोबर ही जमीनधारणक्षेत्रे विखुरलेली असल्यामुळे ही समस्या अतिशय तीव्र झाली आहे. शेतकऱ्यांकडे आधीच कमी जमीनधारणा आहे. त्यातही ही शेतजमीन वेगवेगळ्या ठिकाणी विखुरली आहे. याचा अर्थ एका शेतकऱ्याकडे असलेली जमीन वेगवेगळ्या ठिकाणी आहे. त्यामुळे साधनसंपत्तीचा योग्यप्रकारे उपयोग करण्यात अडचणी निर्माण होतात. शेती उत्पादनाचा खर्च वाढतो. अशा लहान जमीनधारणाक्षेत्राची उत्पादकता कमी असते. भारतातील शेतकऱ्यांकडे सरासरी जमीनधारणेचे प्रमाण कमी असल्यामुळे बहुतेक जमीनधारकांना त्या जमिनीतून कुटुंबाची गरज भागवण्याइतपत पुरेसे उत्पन्न मिळू शकत नाही.

शेती हा भारतीयांचा मुख्य व्यवसाय आहे. भारताच्या राष्ट्रीय उत्पन्नात शेती व्यवसायाचे अतिशय महत्त्वाचे स्थान आहे. म्हणून जमिनीची उत्पादनक्षमता वाढवण्यासाठी जमिनीचा आकार किफायतशीर क्षेत्रांपेक्षा लहान असता कामा नये. असे डॉ. आंबेडकरांचे स्पष्ट मत होते.

जमिनीच्या विभाजनाची समस्या

जमिनीवर पडत असलेला लोकसंख्येचा प्रचंड भार हेच मुख्य कारण जमिनीच्या विभाजनाचे आहे, असे स्पष्ट मत डॉ. आंबेडकरांनी मांडले होते. वाढत्या लोकसंख्येतून उत्पादनाचे दुसरे कोणते साधन नाही. शेती हेच उपजीविकेचे एकमात्र

डॉ. प्रदीप आगलावे

आणण्यासंदर्भात केलेल्या कार्याची माहिती अनेक लोकांना नाही. शेती आणि शेतकऱ्यांच्या परिस्थितीत सुधारणा घडवून आणण्याच्या संदर्भात 'इंडिपेंडंट लेबर पार्टी' आणि 'शेड्यूल्ड कास्ट फेडरेशन'च्या जाहीरनाम्यामध्ये स्वतंत्र उल्लेख आहेत.

दोन प्रकारचे कार्य

डॉ. आंबेडकरांनी शेती आणि शेतकऱ्यांच्या समस्यांबाबत दोन प्रकारचे कार्य केले. पहिली गोष्ट म्हणजे शेती आणि शेतकऱ्यांच्या समस्यांविषयी त्यांनी अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विपुल लेखन केले. दुसरी बाब म्हणजे त्यांनी शेतकऱ्यांवर होणाऱ्या अन्यायाबाबत प्रत्यक्ष कार्य केले.

शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाबाबत लेखन

डॉ. आंबेडकरांनी 'भारतातील लहान जमीनधारणाक्षेत्रे आणि त्यावर उपाय'

साधन असल्यामुळे अजिबात नसण्यापेक्षा लहानसा का होईना, पण जमिनीचा तुकडा आपल्याकडे असावा, अशी लोकांची धारणा होती. उपजीविकेचे दुसरे साधन नसल्यामुळे जमिनीच्या लहान लहान तुकड्यांपासून काही ना काही फायदा होणे हेच लहान धारणक्षेत्राच्या समस्येचे उगमस्थान असल्याचे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते. म्हणून डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, राहणीमानाची पातळी कमी असते म्हणून लोक लहान लहान तुकडे करण्याचे पत्करत नसून उपजीविकेचे इतर कोणतेच साधन नसल्यामुळे त्यांना तसे करणे भाग पडते. जर थोडासा अधिक किफायतशीर असा उपजीविकेचा दुसरा कोणताही मार्ग उपलब्ध असेल तर लोक जमिनीचे लहान तुकडे करणार नाहीत.

आर्थिक विकासाचे साधन

शेती हे केवळ पोट भरण्याचे साधन नाही, तर ते राष्ट्रीय उत्पादनाचे एक मोठे साधन आहे. या साधनाकडे केवळ उपजीविकेचे साधन म्हणून पाहू नये, तर ते आर्थिक विकासाचे साधन म्हणून त्यास विशेष महत्व दिले पाहिजे. शेतीमध्ये त्या वृष्टीने वाढावा (Surplus) निर्माण झाला पाहिजे. याचा अर्थ बाबासाहेब हे मोठ्या जमीनधारणस अनुकूल होते असे नाही. शेतीत वाढावा निर्माण होण्यासाठी शेतीची उत्पादकता वाढवली पाहिजे, असे त्यांना वाटत होते, शेतीवरील लोकसंख्येचा भार कमी करण्यासाठी शेतीमधील अतिरिक्त लोकसंख्या उद्योगधंद्याकडे स्थलांतरित केली पाहिजे किंवा तेथील लोकांना दुय्यम उत्पादनाची साधने पुरवली पाहिजेत, असे त्यांचे मत होते. औद्योगिकीकरणामुळे शेती क्षेत्रावरील लोकसंख्येचा भार कमी होईल आणि जमिनीचे तुकडीकरण थांबेल. जमिनीच्या व शेतमालाच्या किमती वाढतील आणि शेतकऱ्यांचे राहणीमान उंचावेल असे बाबासाहेबांना वाटत होते.

शेतकऱ्यांच्या मुक्तीसाठी चळवळ

कोकणामध्ये शेतीसंदर्भात खोती पद्धती होती. शेतकरी कठोर परिश्रम करून शेतीतून पीक काढत आणि खोत ठरवेल ती रक्कम शेतकरी त्यांना देत असत. त्यामुळे शेती

कसणाऱ्या शेतकऱ्यांची (कुळांची) परिस्थिती अतिशय वाईट होती. डॉ. आंबेडकरांनी गरीब शेतकऱ्यांना खोताच्या गुलामीतून मुक्त करण्यासाठी खोतीपद्धतीच्या विरुद्ध शेतकऱ्यांची चळवळ उभारली.

शेतकरी परिषद-चिपळूण

रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी परिषद चिपळूण येथे १४ एप्रिल १९२९ रोजी भरवण्यात आली होती. या शेतकरी परिषदेच्या अध्यक्षपदी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची निवड करण्यात आली होती. या शेतकरी परिषदेच्या अध्यक्षपदावरून बोलताना डॉ. आंबेडकर म्हणाले की, "खोतीसारखी दुष्ट पद्धत कशी अमलात आली याचे मला मोठे

आपले कार्य नेटाने करतांना ऐक्य व संघटना स्थापन करा".

अध्यक्षीय भाषणानंतर 'खोतीपद्धत ही निखालस गुलामगिरी आहे. या पद्धतीमुळे रत्नागिरी जिल्ह्यातील शेतकरी वर्ग सर्वस्वी खोताचा ताबेदार झाला आहे. या खोती पद्धतीचा ही परिषद तीव्र निषेध करते व ती नाहीशी करावी, अशी सरकारास आग्रहाची सूचना करते.' असा ठराव शेतकरी परिषदेत एकमताने पास करण्यात आला. 'शेतकऱ्यांवर अन्याय करणारी खोतीपद्धत कायद्याने नष्ट व्हावी म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी १७ सप्टेंबर १९३७ ला खोती नष्ट करणाऱ्या कायद्याचे विधेयक' मुंबई विधानमंडळात

शेतजमिनीची उत्पादकता तिच्या धारणक्षेत्राशी निगडित असते. त्यामुळे किफायतशीर धारणक्षेत्र कशास म्हणावे हे प्रथम ठरवले पाहिजे, असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मत होते. जमिनीची किफायतशीरता केवळ धारणक्षेत्रांशीच निगडित नसते, तर ती इतर घटकांशीदेखील संबंधित असते. जमिनीसाठी लागणारे भांडवल, श्रम हे वाजवी प्रमाणात उपलब्ध पाहिजेत. किफायतशीर धारणक्षेत्राचा आकार ठरवताना त्या क्षेत्राची मशागत करण्यासाठी लागणारे घटक आणि इतर साधने उपलब्ध नसतील, तर जमिनीची उत्पादकता अत्यंत नगण्य असल्याचे आजदेखील आढळून येते. याउलट जर मशागतीसाठी लागणारे सर्व घटक उपलब्ध असतील, तर लहानशा क्षेत्रातदेखील मोठ्या प्रमाणात उत्पादन घेता येते, बाबासाहेबांनी मांडलेल्या या विचारांचे प्रतिबिंब स्वातंत्र्योत्तर काळात मांडण्यात आलेल्या 'कमाल जमीन धारणा' कायद्यात आढळून येते.

आश्चर्य वाटते. या पद्धतीमुळे शेतकऱ्यांच्या चित्ताला शांती नाही. काबाडकष्ट करून तयार केलेल्या शेतीवर धनिक 'आयत्या बिळावर नागोबा' या नात्याने हल्ला करून त्या आपल्या ताब्यात घेतात. अशा परिस्थितीत शेतकऱ्यांचे जीवन चारी बाजूंनी संकटात राहिले तरी धनिकांना व खोतांना त्याची पर्वा नसते. अशावेळी श्रमजीवी शेतकऱ्यांच्या कष्टाचे, मेहनतीचे फळ सरकारने मिळवून दिले पाहिजे."

स्वावलंबन आणि स्वाभिमान

कोकणामध्ये खोती पद्धतीतर्गत कुणबी लोक असत. म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी कुणबी लोकांना जागृत करताना आपल्या अध्यक्षीय भाषणात सांगितले की, "कुणबी लोकांनी आपल्या स्वाभिमानाला जागून वरिष्ठ लोकांची हलकीसलकी कामे करून स्वतःचा सामाजिक दर्जा मुळीच कमी करून घेऊ नये. स्वावलंबन आणि स्वाभिमान बाळगून आपण

मांडले होते.

मुंबई विधिमंडळाचे अधिवेशन सुरू असताना १० जानेवारी १९३८ रोजी कोकण, सातारा, नाशिक इत्यादी जिल्ह्यातील २०-२५ हजार शेतकऱ्यांचा मोर्चा स्वतंत्र मजूर पक्षाचे नेते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली मुंबईच्या आज्ञाद मैदानवरून काढण्यात आला होता. हा मोर्चा सायंकाळी ५ वाजता आज्ञाद मैदानावर आला. येथे डॉ. आंबेडकरांच्या अध्यक्षतेखाली जाहीर सभा झाली. आपल्या अध्यक्षीय भाषणात शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करताना डॉ. आंबेडकर म्हणाले की, "कष्टाळ लोकांची संघटना करावयाची झाल्यास त्यात जातिभेद, धर्मभेद यांना मुळीच थारा मिळता कामा नये. आपण आपली स्वतंत्र आणि संघटित अशी संघटना करा आणि आपला लढा सर्व प्रकारचे भेद विसरून लढवण्यास

धैर्याने तयार व्हा!"

शेतकऱ्यांच्या मागण्या

या सभेनंतर शेतकऱ्यांच्या वतीने डॉ. आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली ना. खेर यांना आपल्या मूलभूत आणि तातडीच्या मागण्याचे एक निवेदन सादर करण्यात आले. त्या निवेदनातील मूलभूत मागण्या पुढीलप्रमाणे होत्या.

१. शेतकरी वर्गाला स्वतंत्रपणे व सुखासमाधानाने राहता यावे म्हणून जमिनीची प्रत्यक्ष मशागत करणाऱ्यालाच त्याच्या मेहनतीचे फळ मिळाले पाहिजे.

२. जमिनीची मशागत करून त्यावर जगणाऱ्या शेतकऱ्यांना न्याय द्यायचा असेल आणि त्यांच्या आर्थिक हिताची व्यवस्था व्हायची असेल तर खोत-इनामदारासारखे मध्यस्थ नसले पाहिजेत.

३- जमीन कसणाऱ्या शेतकऱ्यांवर कर अगर पड्डे बसवण्यापूर्वी त्याला चरितार्थापुरती योग्य सोय करून देणे हे सरकारने आपले कर्तव्य मानले पाहिजे.

४- त्याचप्रमाणे किमान मजुरी देण्याची कायद्याने सोय करून त्यांच्या हिताला जपणे हेही लोकमतवादी सरकारचे कर्तव्य आहे.

शेतकऱ्यांच्या मोर्चाचा सरकारवर प्रचंड प्रभाव पडला म्हणून मुंबई सरकारने शेतकऱ्यांची जमीन विकण्याला बंदी करणारे बिल पास केले.

१० जानेवारी १९३८ च्या शेतकऱ्यांच्या यशस्वी मोर्चानंतर शेतकऱ्यांची चळवळ अधिक तीव्र करण्यासाठी व शेतकऱ्यांच्या परिस्थितीचे प्रत्यक्ष अवलोकन करण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी कोकणाचा दौरा काढला. १४ मे १९३८ रोजी कणकवली येथे कोकणातील शेतकऱ्यांची प्रचंड सभा झाली. १५ मे १९३८ रोजी देवरुख येथे शेतकऱ्यांची सभा झाली. तेथे ४-५ हजार शेतकरी बांधव डॉ. आंबेडकरांची मोठ्या आतुरतेने वाट बघत होते. या सभेत कुणबी, मराठे आणि अस्पृश्य शेतकरी बांधवांसोबतच मुसलमान शेतकरीसुद्धा उपस्थित होते.

यावेळी डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या भाषणात स्पष्टपणे सांगितले की, "आपला उद्देश खोती बिल पास करणे व शेतकरी वर्गाची गरीब

परिस्थिती सुधारणे हा आहे. शेतकऱ्यांनी आपला सनदशीर लढा लढावा व तो लढत असता सर्व बाजूंनी शेतकऱ्यांनी आपली संघटना करावी. कुणबी वर्गाने याहीपेक्षा मोठ्या संख्येने स्वतंत्र मजूरपक्षाला येऊन मिळावे. कारण हाच पक्ष गरीब, कामकरी, शेतकरी वर्गाचे हित साधणारा आहे. तेव्हा सर्व जाती, पंथ भेद दूर ठेवून सर्व शेतकऱ्यांनी हा लढा जोराने व संघटितपणे व शिस्तीने लढावा. आपला लढा खऱ्या तत्त्वाचा आहे. बहुसंख्याक असा शेतकरी व कामकरी वर्ग या देशाचा खरा सत्ताधारी वर्ग बनला पाहिजे."

अरवली (ता. संगमेश्वर), चिपळूण, खेड, दापोली येथे शेतकऱ्यांच्या सभा झाल्या. १६ मे १९३८ रोजी चिपळूण येथील शेतकऱ्यांच्या सभेत डॉ. आंबेडकर म्हणाले की, "मी येथे जाहीर करतो की, तुमच्याकरिता तुरुंगात जाण्यास मी प्रथम तयार आहे". २० मे १९३८ महाड येथे शेतकऱ्यांची सभा घेण्यात आली. या सभेत १० हजार शेतकरी उपस्थित होते.

डॉ. आंबेडकरांनी शेतकऱ्यांच्या अनेक सभा घेऊन 'खोती पद्धती'चे बिनसरकारी विधेयक मंजूर करण्यासाठी मुंबई सरकारवर दबाब आणला होता. परंतु ते विधेयक मंजूर होऊ शकले नाही. नंतर ते बिल १९५८ मध्ये मुंबई सरकारने कायदा करून, खोती पद्धतीमधील शेतकऱ्यांची खोताच्या गुलामीतून मुक्तता केली.

शेतीचे राष्ट्रीयीकरण

डॉ. आंबेडकरांनी मार्च १९४७ मध्ये भारतीय संविधान सभेला एक निवेदन सादर केले होते. त्यामध्ये त्यांनी शेतीचे राष्ट्रीयीकरण करण्याची शिफारस केली होती. मूलभूत उद्योग आणि विमा या उद्योगांप्रमाणेच सर्व जमीन शासनाने आपल्या ताब्यात घ्यावी. शेतीचे राष्ट्रीयीकरण केल्यानंतर रहिवाशांना काही अटींवर शेती करण्यासाठी द्यावी.

१. सामुदायिक शेती म्हणून शेती करण्यात येईल. शासनाने तयार केलेल्या

अधिनियमानुसार शेती करण्यात येईल.

२. जात किंवा इतर कोणत्याही गोष्टींच्या आधारे गावकऱ्यांमध्ये भेदभाव न करता सर्वांना सामुदायिक शेतीमध्ये सहभागी होता येईल. त्यामध्ये कुणी जमीनदार, कूळ आणि शेतमजूर राहणार नाहीत.

३. शासन शेतकऱ्यांना पैसा, पाणी, बी-बियाणे, खते पुरवेल.

४. शेतीमधील उत्पादनातून शेतसारा आणि शासनाने केलेला खर्च शेतकरी शासनास देतील.

दामोदर खोरे परियोजना

१९४२ ते १९४६ पर्यंत गव्हर्नर जनरलच्या कार्यकारिणीचे सदस्य असताना डॉ. आंबेडकरांनी

नदीच्या पाण्याचे नियोजन करण्याबाबत अनेक योजना तयार केल्या. त्यापैकी दामोदर खोरे परियोजना ही एक होय. त्याची ही योजना बहुउद्देशीय होती. नदीला येणाऱ्या महापुरांपासून संरक्षण करणे एवढाच मर्यादित उद्देश नव्हता तर या योजनेद्वारे शेतीसाठी सिंचन, विद्युतनिर्मिती आणि नौकायन असा तिहेरी उद्देश होता. 'दामोदर खोरे योजना' ही डॉ. आंबेडकरांच्या नियोजनाची प्रत्यक्ष साक्ष आहे. आज देशात मोठमोठ्या धरण योजना राबवल्या जात आहेत. त्या योजनांचा पाया त्यांनी मांडलेल्या विचारांवर आधारित आहे.

शेती हा राष्ट्रीय उद्योग जाहीर करून शेतीचे राष्ट्रीयीकरण करण्यासंबंधीचे डॉ. आंबेडकरांचे विचार आजही महत्त्वपूर्ण आहेत. शेतीचे राष्ट्रीयीकरण आणि सामुदायिक शेती शिवाय भारतीय शेतकऱ्यांच्या हाल-अपेष्टा थांबणार नाहीत. ही वास्तविकता आहे.

(लेखक : प्रोफेसर, डॉ. आंबेडकर अध्यासन; प्रमुख, डॉ. आंबेडकर विचारधारा पदव्युत्तर विभाग, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ. संपर्क : ९८८९२६२६६०)

वसुंधरेचे वैभव

लोणार सरोवर हे उल्कापातामुळे तयार झालेले सरोवर असून बुलढाणा जिल्ह्यात आहे. हे बेसॉल्ट खडकातील जगातील एकमेव मोठे आघाती विवर आहे. या सरोवराच्या जतन व संवर्धनासाठी लोणार विवर हे वन्यजीव अभयारण्य म्हणून घोषित केले आहे. या सरोवराची निर्मिती मंगळावरील अशनी आदळल्याने झाली असावी असा काही संशोधकांचा अंदाज आहे. सुमारे पन्नास हजार वर्षांपूर्वीच्या या सरोवरात मंगळावरील विषाणू सापडला असून 'बेसिलस ओडीसी' असे त्याचे नाव आहे. इ.स. २००४ मध्ये नासाच्या अंतराळयानाने मंगळावरील मोहिमेत या विषाणूचे अस्तित्व शोधले होते. या परिसरात अंदाजे बाराशे वर्षांपूर्वीची मंदिरे आहेत. त्यातील १५ मंदिरे विवरातच आहेत. ब्रिटिश अधिकारी जे. ई. अलेक्झांडर यांनी इ.स. १८२३ मध्ये या विवराची नोंद केली. तसेच ऐन-ए-अकबरी, पद्मपुराण व स्कंधपुराण यासारख्या प्राचीन ग्रंथातही या विवराचा संदर्भ आढळतो.

